

ACTA REGIONIS RURUM

4.

Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

A Faluszeminárium

c. kurzus

hallgatói és oktatói kutatómunkájának előtanulmányai

4. kötet.

Gödöllő
Szent István Egyetem
2010.

ACTA REGIONIS RURUM

4.

Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

A Faluszeminárium

c. kurzus

hallgatói és oktatói kutatómunkájának előtanulmányai

4. kötet.

Gödöllő
Szent István Egyetem
2010.

Fővédnök: Prof. Dr. Villányi László dékán
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Szent István Egyetem Gödöllő

Sorozat szerkesztők: Deáky Zita egyetemi docens
Molnár Melinda egyetemi docens

Műszaki szerkesztők: Molnár Melinda
Deáky Zita

A fotókat készítették:

Balázs Dorottya: 44.o., 57.o., 120.o.

Deáky Zita: 10. o. lent

Gódor Fruzsina: 87.o., 88.o.

Molnár Melinda: 3.o., 10.o. fent, 13.o., 21.o, 28.o., 36.o., 67.o., 93.o., 113.o., 117.o.

Morvay Judit: 83. o.

Oszvald Rozita: 119.o.

Sutyinszki Zsuzsanna: 86.o.

Szotyori-Nagy Eszter: 104.o., 105.o.

Vámos Gabriella: 44.o.fent

E kötet és a tábor anyagi támogatói:

Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Komlóskaért Alapítvány

Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Karácsony Sándor emlékére” szakalapítvány

Újpesti Ruszin Kisebbségi Önkormányzat

ISSN 1789-5588

Készült a Szent István Egyetemi Kiadó (Gödöllő) sokszorosító üzemében

2010.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ

Köteles László6

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Tamás Edit7

FALUSZEMINÁRIUM KOMLÓSKÁN – 2010. A hagyomány és modernizáció egy kis zempléni faluban

Deáky Zita15

KOMLÓSKA GEOLÓGIÁJA ÉS TERMÉSZETI ÉRTÉKEI

Solt Péter18

NÉPESEDÉSI ÉS FOGLALKOZÁSSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK KOMLÓSKÁN

Gugi Bettina- Buza Balázs - Molnár Melinda26

A PÁLYAVÁLASZTÁSI LEHETŐSÉGEK VÁLTOZÁSA KOMLÓSKÁN

Oszvald Rozita33

KOMLÓSKA EGÉSZÜGYI HELYZETÉNEK VIZSGÁLATA

Vámos Gabriella41

EGYÉN – CSALÁD – KÖZÖSSÉG A VALLÁSOSSÁG SZEREPE A KOMLÓSKAI TÁRSADALOM HÁROM SZINTJÉN.

Balázs Dorottya.....50

KOMLÓSKA PROBLÉMATERKÉPE

Molnár Melinda - Zala Viktória62

„BOZSE DAJ ZDRAVLJA!“ Régi és új elemek Komlóska táplálkozásában

Morvay Judit72

KOMLÓSKA TERMÉSZETES NÖVÉNYTAKARÓJA ÉS KERTKULTÚRÁJA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A GYÓGYNÖVÉNYEKRE

Gódor Fruzsina Ágnes - Sutyinszki Zsuzsanna88

FOTÓANTROPOLÓGIAI KUTATÁS KOMLÓSKÁN

Szotyori-Nagy Eszter98

KUTATÓK ÉJSZAKÁJA

FALUSZEMINÁRIUM 2010- VENDÉGÜNK: KOMLÓSKA

RUSZINOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Gödöllői Református Líceum projekt-munkája111

A GÖRÖGKATOLIKUS VALLÁS KOMLÓSKÁN

A Premontrei Szent Norbert Gimnázium projekt-munkája.....118

A ZEMPLÉN GYÖNGYSZEME

A Török Ignác Gimnázium projekt-munkája122

ELŐSZÓ

Köteles László Komlóska polgármestere

Gyakran kérdeznek adatokat Komlósikáról. Megkérdezik, hányan lakunk, hogy élünk, mivel foglalkozunk, de sohasem kérdezik meg, hogy miért vagyunk ennyien, miért élünk így, és miért lettünk számkivetettjei nemzetünknek.

Nagyon örülök annak, hogy elindult egy kutatás, melynek célja, hogy válaszokat adjon a miértekre. Komlóska népe nagyon sokat tett azért, hogy megtalálja a kiutat szorult helyzetéből. A nehéz idöket azért tudta túlélni, mert az erős hite és összetartása a közösség erejét adták, mely közösségi eröböl az egyének is erősödtek. A számos népszokás, a sok ünnep, melyek főképp görögkatolikus vallásunkhoz kötődnek, ezáltal egyedülálló közössége lett országunknak. Komlóska egy hagyományaiban élő közösség, megéljük hagyományainkat. Mai napig a patakban szenteljük a vizet, megáldjuk a gyertyákat, a természetet és a gyógynövényeket. Nálunk található az ország legnagyobb tábortüze, gyönyörű a betlehemes játékunk.

Itt minden ember óriási kincs. Mi ezt Komlósikán tudjuk, és a magunk erejéből próbálunk minden értéket megvédeni, de nagyon fontos, hogy olyan elhivatott tanárnók és diákok legyenek-akik ezt a könyvet is írták-, hogy külső szemlélőként dolgozzák föl ennek a közösségnek a jellegzetességeit.

Komlóska egy kincsesbánya. Ebben a kincsesbányában bárki kutathat, és óriási értékeket találhat. Kívánom, hogy egyre többen váljanak kutatóinkká, kapjanak kedvet a komlósikai kincskereséshez.

Köszönöm mindazok munkáját, akik hozzájárultak ennek a tanulmányi kötetnek a megjelenéséhez. Köszönöm azoknak a Komlósikaiaknak, akik megosztották tudásukat, és köszönöm mindazoknak, akik ezt papírra vetették.

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Tamás Edit igazgató (Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma)

Én húsz esztendeje követem nyomon a Zempléni-hegységben megbúvó kicsiny falu, Komlóska történetét. Szakmai érdeklődés, a magyarországi nemzetiségek történetének kutatása vonzott a településre 1990-ben. Voltak ismereteim a faluról, hiszen e táj, Zemplén megye szülőtte vagyok én magam is. Kistelepülésen élőként nem álltak messze tőlem az alig néhány százfős falusi közösség mindennapi gondjai. Nyelvükre, a ruszin nyelvre sem ekkor kellett rácsodálkoznom. Gyermekkorom óta természetes volt a Komlóska felé érkezőkkel eltérő nyelve a vasútállomáson, a vonaton, a buszon Sárospatak, Sátoraljaújhely felé menet, jövet. Így volt ez környezetemben, lakóhelyemen is, ahol igencsak sok komlóscai dolgozott együtt más falubeliekkel. Ez a gyermekkor nem is volt oly régen, mégis úgy emlékszem erre az időszakra, hogy népes csoportjuk vállalt munkát más településeken. A fafeldolgozásban, vagy szőlőmunkásként dolgoztak falujukon kívül.

1990 óta tudatosan gyűjtöm, időnként rendszerezem a Komlóskaival kapcsolatos információkat. A szakirodalom, a források, a statisztikák mellett többször interjúk, kérdőívek útján szereztem adatokat a településről. Az 1991-es szinte a teljes lakosságra kiterjedő adatlapos felmérés számomra is nagy élmény volt. Hiszem, hogy ez is részese volt annak a folyamatnak, mely a ruszin nyelvi, kulturális örökség tudatos vállalásához vezetett. Elsőként gyűjtöttem adatokat az ott élők turizmushoz való viszonyulásáról, vagy a vállalkozások lehetőségeiről. (Jelentős néprajzi kutatások zajlottak ezt megelőzően a településen.) 1991-ben talán furcsának tartották a helyiek ezeket a kérdéseket, és legtöbbször azt gondolták, hogy egy egyetemi szakdolgozatba bekerülnek a válaszok, majd végleg elfelejtődnek.

Az 1991-es felmérés újabb és újabb kutatásokat indított el. Folyamatossá tette azt az érdeklődést, melyet a néprajzosok, nyelvészek indítottak el a megelőző évtizedekben. Mindehhez hozzájárult az 1990-es években változó magyarországi társadalom, a kis közösségek újraszervezésének folyamata, az önkormányzatiság újraéledése, a megváltozott nemzetiségi politika. A ruszin nyelv és kulturális örökség vállalásában a település vezetői, a görögkatolikus egyház és az elszármazottak játszottak szerepet. Az 1990-es évek közepén a település élére került polgármester tudatosan építkező lépései napjainkban már eredményeket mutatnak, és bízom abban, hogy céljai beteljesednek. Úgy érzem ugyanakkor, hogy ezek a részeredmények és a kitűzött célok nem csak Komlóska számára fontosak.

Komlóska elmúlt években elért eredményeiben, ha közvetve is, szerepet játszottak a településen végzett kutatások. A nyelvészeti kutatások (Benedek András) a ruszin nyelvű oktatás megteremtésében, a természetföldrajzi, környezetvédelmi, biológiai kutatások a tanösvény létrehozásában (Kiss Gábor), a turizmus lehetőségeinek fejlesztésében segítettek. Ugyancsak a település látványosságainak bővítését szolgálták a régészeti ásatások (Jósvainé Dankó Katalin, Feld István, Gál-Mlakár Viktor) a Pusztaváron és a Darnó-kolostornál. A történeti, nemzetiséggtörténeti és nyelvészeti kutatások eredményei (Udvari István, Tamás Edit) az itt élők településükhöz, népükhöz való viszonyát alapvetően határozták meg.

Elindult egy kutatóktól független folyamat, a tudatos hagyományápolás, értékmentés, néprajzi gyűjtés, dokumentálás is a településen. Ennek már helyi pedagógusok irányítói, fiatalok, akár iskolások a résztvevői. Munkájuk nyomán született meg a falu hagyományait feldolgozó és közreadó kötet.

A húsz éves intenzív változáson átesett, ugyanakkor hagyományait, tudatos vállaló, értékeit büszkeséggel megmutató állapotában találkozhattak Komlóska társadalmával a gödöllői Szent István Egyetem által szervezett falukutatás résztvevői. A kérdőívek, interjúk által 2010-ben „látott” társadalmat rajzolja elénk e sokoldalú kötet. Bízom benne, hogy kutatásaik eredményeit a mindennapok életét befolyásoló is olvassák, hasznosítják. Kívánom ugyanakkor, hogy e kötet szerzői is csatlakozzanak a Komlóska szeretői, a faluért tenni akarók táborához. S visszatérően újabb kutatásokkal segítsék ennek a kicsiny, de fennmaradásáért hatalmas energiával küzdő közösséget.

* * *

Komlóska ruszin lakosságának története a XVI-XVII. századig nyúlik vissza. Az első betelepülők a Rákóczi-család északi, Sáros megyei uradalmaiból érkeztek. Bizánci szertartású vallásukat új lakóhelyükön is megőrizték, 1592-ben templomot emeltek Szent Anna tiszteletére.¹ A XVII-XVIII. században a falu elnéptelenedését követően a ruszinok több hullámban települtek be. Az 1646-os névjegyzék és a Mária Terézia korabeli urbáriumok a lakosság egy részének folytonosságát bizonyítják.² A helyi néphagyomány szerint a Rákóczi-szabadságharc alatt települt be a község.

A jelenlegi – lemk nyelvjárást beszélő – komlóscai lakosság ősei 1720 után érkezhettek az elpusztasodott faluba, ahol ekkor a korábbi ruszin betelepülésből élhetett néhány család. 1773-ban görög rítusú parókiával rendelkező szláv nyelvű településként szerepelt.³ 1806-ban a görögkatolikus vallás mellett a ruszin nyelvű templomi prédikációt is feljegyezték.⁴ Fényes Elek a XIX. század közepén korabeli szóhasználattal orosz (ruszin)⁵ lakosságának említette a falut.

Az 1880-as népszámlálás adatai szerint Komlóska tót (szlovák) többségű (89,68%) település volt. A XIX. század második felében nem szokatlan jelenséggel állunk szemben. Görögkatolikus vallású, ruszin települések sora szerepelt tótként Zemplénben.⁶ A szlovák-ruszin nyelvhatár elmozdulásának, a szlovák nyelv terjeszkedésének eredményeként közép- és dél-zempléni ruszin falvak sora tűnt el a XIX. század végén.⁷ Komlóska azonban az 1950-es évekig nincs jele a szlovákosodásnak. Ugyanakkor a XIX-XX. század fordulóján országosan megfigyelhető magyarosodási folyamat sem jellemző a településen, bár kétségtelen, hogy első jelei itt is feltűntek. A statisztikákban kimutatható váltakozó magyar ill. ruszin többséget jelző számokat tévedés lenne ruszin-magyar kétnyelvűségként értékelni a két világháború közötti időszakban. Nyelvében élő, fiatalos korszerkezetű, vallásilag egységes (96-97%-ban görögkatolikus), földrajzilag elzárt közösségként maradt fenn a komlóscai ruszinság az 1960-as évekig. Jól alátámasztják ezt a görögkatolikus egyház által fenntartott elemi népiskola

¹ Udvari István: *Ruszinok a XVIII. században*. Nyíregyháza, 1992. p. 321.

² Uo. p. 324.

³ *Lexikon universorum...1773*. Budapest, 1920. p. 8.

⁴ *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*. Vasvári Társaság Füzetei. 3. Szerk: Udvari István. Nyíregyháza, 1990. p. 92.

⁵ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára 1. rész* Pest, 1851. p. 244.

⁶ Tamás Edit: *Dél-zempléni nemzetiségek a statisztikák tükrében*. In: Dimenziók. Miskolc, 1994. p. 49-66.; Tamás Edit: *Komlóska – egy ruszin település a Zempléni-hegységben*. In: Szerencs és környéke. Szerk: Frisnyák Sándor – Gál András. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. p. 279-286.

⁷ Tamás Edit: *A szlovák-magyar-ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében*. In: Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei Szerk: Katona Judit-Viga Gyula Miskolc, 1996. p. 267-284.

tanulóinak anyanyelvi adatai. E szerint pl. 1942-ben a diákok 96,27%-ának, 1945-ben 94,87%-ának nyelve a ruszin.⁸

A II. világháborút követő lakosságcsere érintette Komlóska is, jelentősen apasztva a lélekszámát. Majdnem minden családból akadtak kitelepülők. 64 család hagyta el szülőföldjét, elsősorban gazdasági okokból. Többségük 30-40 év közötti férfiakból és családtagjaikból került ki. A rokonok révén kialakult családi kötődések identitás zavart okoztak a környezetük által eddig is „tót”-nak nevezett lakosság körében. Tudták, hogy nem szlovákok, de közeli rokoni szálak kapcsolták őket északi szomszédunkhoz.

Egy adminisztratív döntéssel ugyancsak ebben az időben a falu ruszin lakosságából papíron szlovákot „csináltak”. A téves nemzetiségi besorolás magával hozta a szlovák iskola fenntartását, a szlovák-ruszin tudat összemosódását. Természetesen segítette elfogadni ezt a helyzetet az, hogy, élvezhették a kisebbségként nekik juttatott támogatásokat. Gyermekeik beiskolázása a sátoraljaújhelyi szlovák iskolába szociális támogatásként is felfogható. Szlovákká lettek a nemzetiségi statisztikákban is. 1960-ban példaértékűen magas a szlovákok aránya, 89,2% a településen. A falu homogén nemzetiségi jellege jól megfogható. Bizonyítván, hogy az 1960-as évek derekáig erőteljes magyarosodásról nem beszélhetünk a településen.

Az 1960-as évtizedben azonban megkezdődött a falu átalakulása, a nagyarányú elvándorlás, az ingázás, a továbbtanulás széleskörűvé vált, lassan javultak a közlekedési lehetőségei. A meginduló elköltözések következtében fogyó lélekszámú lett a település. A felnövő korosztályok egyre nagyobb arányban más településen telepedtek le, ott vállalva munkát, ott kötve egyes házasságot. Mind jobban megjelentek a külső hatások a Komlóska maradvány körében is. Megkezdődött a magyarosodás, elterjedt a kétnyelvűség. Ezek a folyamatok hatottak a településen a 90-es évek elejéig. Az 1990-es országos népszámlálás ezt a magyarosodási folyamatot mutatta, változatlanul szlovák-magyar együttélést feltételezve. 1990-ben a lakosság valamivel több mint fele magyar (58,5%), a kisebb része (41,50%) szlovák anyanyelvű volt az országos statisztikában.

1. táblázat: Komlóska anyanyelvi összetétele a népszámlálások eredménye alapján 1880 és 2001 között %-ban

Év	Anyanyelv		
	Magyar	Szlovák	Ruszin
1880	6,61	89,68	2,72
1900	87,69	0,47	11,82
1910	98,42	0,28	1,14
1920	7,69	0,83	91,32
1930	50,30	0,12	49,57
1941	84,50	0,10	15,40
1960	10,70	89,20	-
1970	46,72	53,20	-
1980	63,30	36,60	-
1990	58,50	41,50	-
2001	82,42	2,12	15,45

⁸ Tamás Edit, 1998. p.116-118, 132-133.

2. táblázat: Komlóska vallási összetétele a népszámlálások adatai alapján
1828 és 2001 között %-ban

Év	Római kat.	Görög kat.	Református	Egyéb
1828	97,18		0,31	2,50
1851	4,97	91,75	0,77	2,48
1858	2,57	95,02	0,85	1,54
1880	3,42	93,58	-	3,04
1890	1,30	94,94	4,89	3,26
1900	2,07	95,68	0,95	1,27
1910	2,86	96,,26	0,14	0,71
1920	-	99,58	-	0,41
1930	1,70	97,31	0,48	0,48
1941	2,90	96,,50	0,40	0,20
2001	4,54	90,30	1,51	3,63

Az 1990-es években Komlóska s a ruszinok körében országosan is alapvető változások történtek. A szlovák besorolásból kilépve a falu tudatosan vállalta ősei kultúrájának és nyelvének őrzését. 1998-ban kisebbségi önkormányzat is alakult. A nemzetiségi hagyományőrző programok, fesztiválok közkedvelt, elismert képviselői lettek a komlóscai ruszin fellépők. Gyakran szerepeltek az itt élők az országos médiában, viszontláthatták egyházi ünnepeiket az országos nemzetiségi műsorokban.

Ugyanakkor kedvelt idegenforgalmi célponttá vált Komlóska. A több évtizedes gazdasági hanyatlás, romló közállapotok után kedvező folyamatok indultak el a településen. Igaz ezek jórészt egyéni, önkormányzati kezdeményezésre, a maguk erejéből, sokszor ügyes reklámmunkával indultak.⁹

A nemzetiségi falunap¹⁰ évről-évre hazavárja a faluról elszármazottakat, bizonyítva a helyi és a korábban elköltözött ruszin közösség tenni akarását, életrevalóságát. Ugyanakkor a ruszin nyelv megőrzésére leginkább a több generációs családokban volt/van lehetőség, ahol a nagyszülőkkel egy háztartásban élve, a felnövekvő generációk kisgyermekkoruktól nap, mint nap tanulják, gyakorolják a nyelvet.

2001-ben országos népszámlálás keretében gyűjtöttek adatokat a településen. Ekkor 330 lakója volt Komlóska. Az adatok szerint 82,42%-uk anyanyelve volt magyar, 51-en (15,45%) ruszin anyanyelvűek. 60-an (18,18%) sorolták magukat a ruszin nemzetiségűek sorába, 97-en (29,39%) ruszin kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőek, 95-en (28,78%) a ruszin nyelvet családi körben használók. Az adatokból kitűnik, hogy 15-29% körül mozog azok aránya, akik tudatosan vállalták ruszin örökségüket 2001-ben.

2007 őszén-telén az önkormányzat segítségével a háztartások csaknem kétharmadában volt mód sokoldalú adatlapos felmérést végeztetni (helyi adatfelvevőkkel). Természetesen az anyanyelvhasználat, a nemzetiségi kapcsolatok kérdései kerülnek e helyen az érdeklődés

⁹ Tamás Edit: *Komlóska – Zemplén gyöngyszeme – Перла Земплина – The Pearl of the Zemplén – Die perle des Zemplén-gebirges*. Komlóska 1999. pp. 1-28.; KISS Gábor – HAVASSY Gábor – BARKÓ Orsolya: *Komlóscai „Telér” Tanösvény – Kirándulószervező-füzet*. Komlóska 1999. pp. 1-38.

¹⁰ Tamás Edit: *Komlóska, egy élő ruszin település*. In: Русинский Жывот Budapest, 1997. Júl. 03. p.1-2

fókuszába. Eszerint a megkérdezettek csaknem $\frac{3}{4}$ -e magyar, negyede ruszin anyanyelvűnek tekinti magát napjainkban. A ruszin anyanyelvűek aránya több mint felére csökkent az 1991-es felméréshez képest, háromszorosa a 2000-es adatnak, s kb. 10%-al több mint a 2001-es hivatalos statisztika. E felsorolás érzékelteti a kérdés különös érzékenységét, s a hullámozó eredményeket.

A ruszin anyanyelvet vállalók 37,8 %-a férfi, 62,2%-a nő. A válaszadók között 1914-es születésű férfi a legidősebb s 1996-os a leányka a legfiatalabb. 55,6%-uk 1946 előtt született. 28,9%-uk 50 éves vagy annál fiatalabb. Az 1960-as évekből csak 3-an, a hetvenes évekből 1, az 1980-as évekből 1, és a kilencvenes években születettek köréből is csak 1 falubeli vallotta magát ruszin anyanyelvűnek. A számok jól mutatják a tendenciát. Az 1940-es, 1950-es években születettek körében még jellemző volt a ruszin anyanyelv vállalása, míg a fiatalok körében csak elvétve akad egy, egy. Igaz nem is nagyon vannak fiatalok a faluban. 2001-ben a lakosság 33,6%-a volt 60 éven felüli. 14,8%-a 14 éven aluli.

A magyar anyanyelvűek 69,0%-a beszél valamilyen szinten ruszinul. 34,1% jól, 34,9% gyengén. Így összességében a megkérdezettek (magyar, magyar-ruszin, ruszin, szlovák) 77,5%-a beszél valamilyen szinten ruszinul, míg 22,5%-a nem beszél csak magyarul. Ez az adat legmagasabb az 1991-es, ill. 2000-es adatsorhoz viszonyítva. Ugyanakkor végérvényesen kijelenthetjük, hogy a ruszin anyanyelv többségi szinten vállalása ma már nem várható a településen. Ugyanakkor kijelenthetjük, hogy beszélt nyelvként a magas szintet sikerült megőrizni.

3. táblázat: A lakosság anyanyelve Komlóskán a megkérdezettek körében Komlóskán 2007-ben %-ban

Anyanyelv	%-ban
Magyar	72,5%
Szlovák	0,6%
Ruszin	25,3%
Magyar-ruszin	1,7%

4. táblázat: Beszél e ruszinul? (a megkérdezettek %-ában, Komlóskán, 2007-ben)

Anyanyelvűek körében	A megkérdezettek %-ában
Ruszin anyanyelvűek	25,3%
Szlovák anyanyelvűek	0,6%
Magyar-ruszin anyanyelvűek	1,7%
Magyar anyanyelvű jól beszél	24,7%
Magyar anyanyelvű gyengén beszél	25,3%
Magyar anyanyelvű nem beszél	22,5%
Az összes megkérdezett körében	77,5%

5. táblázat: Hol használja a ruszint? (a megkérdezettek %-ában, Komlósán, 2007-ben)

Hol használja a ruszint	A megkérdezettek %-ában	A ruszin anyanyelvűek körében	A ruszin-magyar anyanyelvűek körében	A szlovák anyanyelvűek körében	A ruszinul beszélő magyar anyanyelvűek körében
Család	19,1%	8,9%	33,3%	-	32,6%
Szomszéd	0,6%	-	-	-	1,1%
Falu	52,8%	88,9%	66,6%	100%	57,3%
Család és falu	1,1%	-	-	-	2,2%
Nincs válasz	3,4%	-	-	-	6,7%
Nem használja (nem tud ruszinul)	23,0%	2,2%	-	-	-

A ruszin nyelv a faluban ma is többségben van, igaz már nem sokkal. Az összes megkérdezett 52,8%-a ezt a nyelvet beszéli a faluban. A ruszin anyanyelvűek 88,9%-a vallotta azt, hogy a faluban ezt a nyelvet beszéli, míg 8,9%-uk már csak a családban. A ruszinul beszélő magyar anyanyelvűek körében már nem ennyire magas, de többségi a faluban ruszinul beszélők aránya: 57,3%. 32,6%-uk már csak a családban használja a ruszint.

6. táblázat: Milyen gyakran használja a ruszint? (Komlósán, 2007-ben)

Milyen gyakran használja a ruszint?	a megkérdezettek %-ában	Ruszin anyanyelvűek körében	A ruszin-magyar anyanyelvűek körében	A szlovák anyanyelvűek körében	Ruszinul beszélő magyar anyanyelvűek körében
Ritkán	24,7%	8,9%	33,3%	-	43,8%
Gyakran	7,9%	6,7%	-	-	12,4%
Minden nap	42,1%	82,2%	66,6%	100%	39,3%
Nincs válasz	2,2%	-	-	-	4,5%
Nem használja (nem tud ruszinul)	23,0%	-	-	-	-

A ruszin nyelv mindennapi használatát az összes megkérdezett körében 42,1% jelölte meg. 7,9%-uk gyakran, 24,7% ritkán beszéli e nyelvet. Más adatok születtek az egyes csoportok körében. A ruszin anyanyelvűek 82,2%-a minden nap, 6,7%-a gyakran, 8,9%-a ritkán beszéli a nyelvet. A ruszinul beszélő magyar anyanyelvűek 39,3%-a minden nap, 12,4% gyakran, 43,8% ritkán használja a nyelvet.

A 2006-os kisebbségi önkormányzati választáson csak azok választhattak, akik előzőleg valamely nemzetiségként regisztráltatták magukat. Komlósán a megkérdezettek 38%-a regisztráltatta magát, a többség, 62% nem. Ez jóval magasabb a ruszin nemzetiséget, anyanyelvet választók 2001-es, 2007-es adatánál, de messze elmarad, fele a ruszint beszélők arányánál. Ugyanakkor a megkérdezettek 57,7% törekszik arra, hogy gyermekei megtanulják

a nemzetiségi nyelvet. 1991-ben még 89,89% vélekedett így! 12,7% adott nemleges választ. 29,6% nem válaszolt e kérdésre.

Az 1946-47-es lakosságcsere folytán a településen élő családok zömének rokonai élnek Szlovákiában. A megkérdezettek 35,2%-a válaszolta azt, hogy 50 év múltán is kapcsolatot tart fenn kitelepült rokonaival. 1991-ben 68,62%, nyilatkozott hasonlóképpen. 16 év múltán az öregek elhaltával, az újabb generációk körében egyre inkább lazulnak a kapcsolatok. Már nincsenek közös itteni élmények, nem ismerik a felnövő generációkat.

A nemzetiségi műsorok nézettsége nagyon megnőtt a televízióban az elmúlt másfél évtizedben. A válaszadók 73,2% adott pozitív választ. 1991-ben még csak 17,3% volt. Igaz ma már róluk szólnak a műsorok, jóval színesebb, sokoldalúbb, bővebb a választék, mint a 90-es évek elején. A megkérdezettek 73,2%-a ismer hasonló nemzetiségi települést. 1991-ben még csak 30,61% volt.

Bő másfél évtized alatt három nemzetiségi adatokat is gyűjtő adatlapos felmérés aktív részese lehettem Komlósán. Mindhárom esetben én magam állítottam össze a kérdőíveket. A kérdések hasonlóak voltak. Természetesen az új jelenségek (nemzetiségi lakosság regisztrációja) megjelentek benne. Az első meglepetésként érte a lakosságot, s személyemben idegen beszélgetett velük, az utóbbi 2 egy folyamat részeként készült, helybeli adatrögzítők által. Számos tanulság, továbbgondolandó kérdéskör vetődik fel az eredmények láttán. Ezek közül egy csokorra való:

- A nemzetiségi, anyanyelvi adatok rövid időn belül is változóak. Sok tényező befolyásolja a válaszadó sokszor pillanatnyi döntését.
- Az elöregedés folytán, a halálozások révén egyre kisebb az a korosztály, mely beszéli a ruszin nyelvet a faluban.
- Körükben azonban érzelmi, értelmezési problémák, történelmi reflexek befolyásolhatják a válaszok milyenségét.
- Két évtized múltán sikerült a szlovák/ruszin kettős tudat összemosódás problémájából kilépni. Ma már egyértelmű a ruszin azonosság.
- Nem jelent meg az ukrán-ruszin probléma.
- Öntudatosabb, tájékozottabb lett a lakosság. Ismerik a hasonló településeket, nemzetiségi műsorokat néznek a televízióban. Természetesen befolyásolja mindezt, hogy gyakran ők maguk szerepelnek ezekben.
- A kisebbségi önkormányzat később alakult, de ma már stabilan működik.
- A nemzetiségi regisztráció legyőzte a történelmi reflexeket és az 50 éves évforduló esetleges negatív hatásait.

Több fontos, jövőbemutató kérdés merülhet fel: képes-e túlélni a falu a népességsökkenés több évtizedes folyamatát? Meddig képes fenntartani az iskolát, mely hat osztályos és ruszin nemzetiségi iskola? Az idegenforgalom tud-e tartós, stabil megélhetést biztosítani az itt élőknek? (A megkérdezettek 23,9%-a lát lehetőséget a falusi idegenforgalomban, 2,8%-uk adna ki szobát vagy házat. 9,9% ill. 11,3% gondolja úgy, hogy a jövőben szobát ill. házat fog kiadni a turistáknak.) Az itt élők 59,2%-a gondolja úgy, hogy a látványosan megnövekedett idegenforgalom a táj és a környezet szépsége, a nyugalom, csendesség miatt következett be. Ez a táj, mely egykor a sárosi hegyek hasonlósága folytán vonzotta, s az erdők révén megélhetést nyújtott a betelepülő ruszinoknak. Később elzártságot nyújtó környezete megőrizte a nyelvet, kultúrát, s a közösséget. Ez a táj újra lehetőségeket tartogat, melyet erősíthet az itt élő görögkatolikus ruszinok nyelve, kultúrája, élő népszokásai. Hihetetlen érték ez, melyért az itt élők erőn felül tesznek.

FALUSZEMINÁRIUM KOMLÓSKÁN – 2010.

A hagyomány és modernizáció egy kis zempléni faluban

Deáky Zita egyetemi docens (Szent István Egyetem Gödöllő)

Az *Acta Regionis Rurum* 4. kötete készült el, amely eredetileg a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán indított Faluszeminárium falukutató táborában részt vevő hallgatók tanulmányait tartalmazza. 2010-ben is kitágítottuk a Faluszeminárium kereteit. Az elmúlt három év gyakorlatához híven a falukutató tábor eredményeiről, a kutatás helyszínéről a Kutatók éjszakája című országos rendezvénysorozat keretein belül is számot adtunk munkánkról. 2010 nyarán Komlóska rendeztük meg a táborunkat, ezért szeptemberben a Kutatók Éjszakáján Komlóska volt a vendégünk. A rendezvényre nemcsak a településről bemutatott kiállítással és kerekasztal-beszélgetéssel készültünk, hanem tágabba nyitottuk a Faluszeminárium ajtaját. Három gödöllői gimnáziumot is meghívtunk egy tanulmányi versenyre, amelynek témája Komlóska, a magyarországi görögkatolikusok és a magyarországi ruszinok voltak. Mindhárom gimnáziumból jelentkeztek tanulók és tanárok, és a Kutatók éjszakáján bemutatták az elkészített posztereiket, és beszámoltak kutatómunkájukról. Az *Acta Regionis Rurum* 4. kötete annyiban gazdagabb, hogy tartalmazza mindhárom gimnázium előadásának anyagát is.

A gimnáziumok bekapcsolásával az volt a célunk, hogy szorosabba fűzzük a Szent István Egyetem és a gödöllői gimnáziumok kapcsolatát, hogy betekintést nyújtsunk a Faluszeminárium munkájába, és inspiráljuk a diákokat, lehetőséget adjunk a leendő egyetemistáknak a kutatómunkára, az egyetemi szintű megmérettetésre.

A 2006 nyarán Sárospatakon megrendezett falukutató táborunk, majd az ebből kinövő kurzus a Sárospataki Református Teológia két világháború között kiszélesedő Újszászy Kálmán-féle falukutató szeminárium hagyományaira épül tematikájában és szemléletében, de immár a 21. századi vidéki települések sajátosságait is figyelembe veszi. Ugyanakkor a Faluszemináriummal és a hozzá kapcsolódó falukutató táborral újjáélesztettük, illetve folytatjuk a SZIE jogelődje által az 1920-as évek elejétől elindított és országos jelentőségűvé tett falukutatói programot.

A kurzus célját az *Acta Regionis Rurum* első kötetében fogalmaztuk meg, rámutatva, hogy a jogelőd intézményben a kezdetektől hangsúlyt fektettek a társadalomtudományi ismeretek oktatására, az interdiszciplináris szemlélet kialakítására. Országos szinten is élen jártak a falukutató tudományos módszereinek megteremtésében és oktatásában – Teleki Pál, Györffy István, Ihrig Károly, Czettler Jenő és Steinecker Ferenc neve fémjelzte az oktatói gárda színvonalát.¹¹

¹¹ A 2006/2007. tanévben indított Faluszeminárium című tantárgy a vidéki társadalom, a falusi és kisvárosi települések társadalom-földrajzi, társadalom-néprajzi, szociográfiai és szociológiai megismerésének elméleti, módszertani alapjait mutatja be. Felvázolja a 20. századi magyarországi falukutató és faluszociológia történetét, elméleti és módszertani eredményeit, a szociográfia, szociálgeográfia műfaját és legfontosabb irodalmát. A tantárgy jól szolgálhatja a hallgatók társadalomismeretének elmélyítését, és minden munkaterületen segítheti őket a vidéki társadalom gazdasági, társadalmi és kulturális kérdéseinek megértésében. Felkészíti a hallgatókat a reális társadalomkép kialakítására, a helyi közösségek történetileg kialakult és napjainkban is meglévő értékeinek számbavételére, az értékek, problémák és tennivalók bemutatására. A kurzus – az interdiszciplináris elvét következetesen szem előtt tartva – lehetőséget ad arra, hogy a hallgatók megismerjék a mai falvak jellegzetességeit, hagyományait, speciális problémáit; szakszerűen, a lokális közösség életébe nem beavatkozva segíthessék azok megmaradását és fejlődését. (Deáky Z. 2007. 3–4.)

2010 nyarán a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kis faluban, a mára országosan ismert, és sok szempontból példaértékű Komlósán töltöttünk egy hetet. A település története küzdelmek története. Küzdelem a megmaradásért, a nyelvért, az egyházért, az identitásért, a munkáért, a fiatalok megtartásáért. Egy alig háromszáz lelkes kis faluban minden egyes ember elvándorlása, különösen ha az fiatal, súlyosan befolyásolja a település demográfiai viszonyait, kétségessé teszi az óvoda, az iskola létét is. Minden egyes gyermek születése erősíti a közösséget, biztosítja az óvoda és az iskola fennmaradását is.

Munkalehetőséget teremteni, jövőképet adni az embereknek, erősíteni a lokális identitást, összetartani a közösséget – a törekvések legfőbb értelme Komlósán.

A komlósakaiak számára ma a megmaradás feltételeit a ruszin hagyományok felélesztése, a görögkatolikus egyház közösséget összetartó ereje és a település természetföldrajzi és történeti értékei jelentik. A korábbi bányászat, a nagyállattartó és földművelő gazdálkodás emlékei előtérbe kerültek ismét. Mindezek megjelennek a polgármester gazdasági és szociális hosszútávú terveiben is. Vajon az alig háromszáz fős, túlnyomórészt az idős korosztályhoz tartozó lakossággal ki lehet-e törni a hátrányos helyzet besorolásból úgy, hogy Komlóska megmaradhasson *Zemplén gyöngyszemének*? Keskeny az a mezsgye, ami mentén még sérülés nélkül jelentősen növekedhet a falu lélekszáma, zavar nélkül fejleszthető a gazdasági és infrastrukturális hálózat. Mi az, amit elbír egy kistelepülés közössége és a hagyományokhoz igazodó rendje, miközben fejlődni és nyitni akar? Érdeklődéssel figyeltük és figyeljük a folyamatokat. A kötetben megjelenő dolgozatok egy része is ezzel a kérdéssel foglalkozik.

A kötetünkben megjelenő munkák a SZIE GTK 2009/2010. tanév tavaszi félévének Faluszeminárium című kurzusához kapcsolódó nyári tábor gyűjtött anyagán alapulnak. Ezen a nyáron (együttműködési megállapodásunk értelmében) négy diák csatlakozott táborunkhoz az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Néprajzi Intézetéből, így a gödöllői hallgatókkal együtt 11 fő vett részt a tábor munkájában.

A tábor résztvevői: Balázs Dorottya, Borsfay Tamás, Búza Balázs, Gódor Fruzsina Ágnes, Gugi Bettina, Morvay Judit, Oszvald Rozita, Sutyinszky Zsuzsanna, Szotyori-Nagy Eszter, Vámos Gabriella, Zala Viktória

A tábor nem jöhetett volna létre Köteles László, Komlóska polgármesterének támogatása nélkül. Köszönettel tartozunk neki és a falu görögkatolikus parókusának, Biró Isvának, Komáromi Istvánné igazgatónőnek és a polgármesteri hivatal munkatársainak, valamint Komlóska vendégszerető lakosainak is, akik szívesen fogadtak minket, kinyitották házaikat előttünk, és megengedték, hogy betekintsünk életükbe.

KOMLÓSKA GEOLÓGIÁJA ÉS TERMÉSZETI ÉRTÉKEI.

Solt Péter Magyar Állami Földtani Intézet

Bevezetés

Számos zempléni település sorsának alakulásában komoly szerepet játszottak a környéken előforduló hasznosítható ásványi nyersanyagok, fellendülést hozott a rövidebb-hosszabb ideig tartó bányászat, de egyben gondot is a keletkező környezeti terhelés miatt. Majd a lelőhelyek kimerülésével a lakosoknak a megélhetés korábbi formáihoz kellett visszatérniük, vagy új megélhetési megoldásokat kellett keresni.

„Aranyos Komlósán” a középkorban nemesfém bányászat folyt, majd a XX. század közepén a bentonit kitermelése adott sokaknak kenyeret. Komlóska napjainkban a természeti értékek megóvásában és bemutatásában is az élen jár. Példája sokak számára követhető utat nyitott rohamosan változó világunkban, melyben települések százai keresik élhetőbb jövőjüket.

Földrajzi fekvés

Komlóska az Eperjes-Tokaji hegység déli tagját képező Zempléni-hegység délkeleti részén, Tolcsvától észak-keletre egy eldugott aszimmetrikus völgyben bújik meg. A falu az északról nyugatra forduló Gyuri-patak kanyarulatában fekszik, a vízfolyás a települést elhagyva már, mint Nagy-Egres fut tovább Erdőhorvátiba, hogy aztán Tolcsva-patakként érje el Tolcsvát. Ezen a zezugos völgyön át lehet elérni délnyugat felől közúton Komlósát, ám északról Háromhuta és keletről Makkoshotyka irányából csak kanyargós, meredek földutakon közelíthető meg a jellegzetes zsákfalú. Északról a Barlang-hegy (514 m) és a Mogyorós-tető (503 m) magasodik fölé, keletre a Nagy-Papaj 547 és 532 méteres kettős csúcsa emelkedik, míg délről a 426 m magas Pusztavár tető óvja. Az egymás után sorakozó hegycsúcsokkal koronázott és völgyekkel szabdalts változatos felszínt az ÉÉK-DDNY és K-NY irányú tektonikus vonalak határozták meg. Az északról, keletről, nyugatról zárt és délről védett völgy ideális helyet biztosított a megtelepedésre.

Földtörténeti vázlat

Az alsó-miocén kárpáti emeletében 18-19 millió évvel ezelőtt kezdődő tektonikus- és vulkáni aktivitás során a Kárpátok vonulata fölgűrődött, és kialakult a Börzsönytől a Felvidéken, Kárpátalján, Gutinon és a Radnai-havasokon át egészen a Hargitáig az a több száz kilométer hosszú vulkáni vonulat, melyben rejltő nemesfémek és ércek a történelmi Magyarországot egykor gazdaggá és nagygyá tették.

A Zempléni-hegységben a vulkanitok alatt alsó-torton (akvitáni-burdigáliai) és középső-torton tengeri üledékek fedik az átlag 1000 m mélységben meghúzódó Vepor kristályos aljzatát, valamint a paleozoós szárazföldi- (perm korú homokkő, konglomerátum, agyagpala) és mezozoós tengeri (triász dolomit és mészkő) üledékeket. Az intenzív vulkanizmus a középső-miocén bádeni emeletében 15,2 millió éve tenger alatti kitörésekkel indult, és több mint négy millió éven át folyamatosan, néha kisebb szünetekkel tarkítva, – melyek során lepusztulás zajlott – fölépült egy hatalmas rétegvulkánokból álló összetett hegyvidék. A fölső-szarmata, alsó-pannon határán 9,1 millió éve befejeződött a hosszú heves kitörésekkel, lávafolyásokkal

és tufaszórásokkal jellemezhető időszak, melyet még sok millió éven át egészen a felső-pannonig számtalan gejzír és mofetta formájában aktív vulkáni utóműködés követett.

Komlóska körül (lásd 1. sz. térkép) szarmata korú andezit és riolit az uralkodó kőzet. A Sátoraljaújhelyen és Rudabányácskán 700 méteres mélységben, Sárospatakon 225 m mélyen elért triász karbonátok a környéken már jóval mélyebben húzódnak, a helyi kutatófúrások nem jutottak el odáig. A Zsidó réten 1961-ben mélyült K-1-es a felszín alatt 100 méteres mélységben, a zöldes riolittufában, az 1963-ban a Nagy Papajon indított fúrás 117 méteren miocén vulkáni agglomerátumban állt meg. Legalul többnyire piroxéndácit települ, melyre bontott savanyú (alsó) piroxénandezit borul pirites, kovás kálimetaszomatittal, erre tömbös (fölső) piroxénandezit rakódott, melyet savanyú, lemezes (fölső) piroxénandezit fed, fölé riolitos, andezites piroklasztikum, vegyes tufa hullott, végül tufás andezitagglomerátum és andezittufa képezi a végső kiömlési fázist. A Barlang-hegyen az alsó piroxénandezitből álló tengeralatti párnaláva, pépírit jellegzetes gömbös, zsákos formáit láthatjuk. Pusztavár, Papaj, és Szalka 5-10 m magas sziklatornyai a 10,5 millió éves fölső piroxénandezit (Pecskay et. al. 1987) lemezes változatából épülnek föl. Komlóska az andezitre áthalmozott riolittufa, kelet felé összesült riolit ártufa lepel (Gyarmati 1966) települt rá.

A Komlóska-medence kialakulása a szarmatára tehető, mikor a lávaárak közrefogtak egy elgátolt mélyedést. Az utóvulkáni folyamatok során az andezitek zöldkövesedése és agyagásványosodása közben a vastartalom szulfidkötésbe került. A mélyről föltörő forróvizes oldatok mobilizálták az ércásványokat (Panto 1963) és vékony erek, zsinórok mentén aranytartalmú pirit, ezüsttartalmú galenit, markazit, arzenopirit és különféle rézásványok (malachit, azurit, termésrész) váltak ki. A szilíciumban gazdag kovasavas feláramlások hidrokvarcit teléreket hoztak létre, melyekben amorf kovagél (opál, kalcedon, jáspis, stb) vált ki, a lassan lehűlő üregekben kvarc kristályok növekedtek. A Bolhás-hegyen és a Balog-hegy keleti oldalán, valamint a Papajon hidrokvarcit telérrajok futnak É-D irányban. A Bolhás-hegy délkeleti oldalán a Subanya hidrokvarcit telérje 12-20 m széles és 900 m hosszú. Nyugat felé egy felszínre ömlő magas kovasav tartalmú hőforrás rakta le a limnokvarcitot, mely jól megőrizte az ősi nád- és sásmaradványokat is. Végül a mélyben lévő dolomitból magnezit, a karbonátokból pedig kalcit és aragonit csapódott ki, ezt láthatjuk a Bolhás-hegy keleti oldalán kipreparálódott karbonáttelérnél. Az agresszív lúgos oldatok, gőzök a szegélyeken elbontották az andezitet és a hasadékába zökkent riolittufát, így alakult ki a komlóska telérszerű bentonitelfordulás. A Bűdös-forrás kénhidrogénes szaga az elbomló markazitból származik.

A szarmatában a hegység déli-délkeleti előterében a hegylábi területeket részlegesen előntötte a már csökkent sótartalmú (brakk vizű) tenger, a komlóska Papkútnál alsó-szarmata molluska fauna ismert. A Pannon időszakban a hegyvidék kiemelkedése, a Pannon-medence fokozatos süllyedése következett be és megkezdődött a Pannon-tó fokozatos zsugorodása, majd lassú föltöltődése. A pleisztocén nagy lehülései és köztük a rövidebb felmelegedési (interglaciális) szakaszok felgyorsították a kőzetek aprózódását, a felszín lepusztulását és mállási folyamatokkal a talajképződést. Az andezit helyben maradt mállástermékéből keletkezett nyirok a montmorillonitos agyagásványok miatt nem ereszti át a vizet. A lejtőkön sziklás váztalajon barna erdei talaj alakult ki, a völgyekben a lösz agyagos nyirokkal keveredett. A komlóska völgykatlant övező vulkáni hegykoszorú lejtőit és tufafoltokkal tarkított lankás dombhátaikat két-háromszáz méteres tengerszint feletti magasságban 2-15 m vastag lejtőtörmeléken nyirok takarja, melybe eróziós árkok mélyülnek.

A törésvonalak mentén, különösen a hegységperemeken továbbra is oldott ásványi anyagokban gazdag vizek törtek a felszínre, melyek részben ma is aktívak. A porózus ártufa jó vízvezető, a bentonit vízrekesztő, a nyirok vízzáró. A réteg- és törmelékforrások jórészt

repedések mentén és a közethatárokon lépnek ki. A Komlóska-patak vízgyűjtője a Barlang-hegy és a Mogyorós-tető forrásvizeiből táplálkozik. A terület vízjárása meglehetősen szélsőséges, tavaszi olvadáskor, nyári felhőszakadások alkalmával nagy az árvízveszély. Komlóska 2010 tavaszán egy hatalmas felhőszakadás következtében kialakult árvíz és földcsuszamlások következtében katasztrófa sújtotta terület lett, a vízvezeték és a szennyvízvezeték is súlyosan megsérült, a helyreállítások elkezdődtek.

Ásványkincsek és rövid bányatörténet

A neolitikumban (újkőkör) már tudatosan keresték a szerszámok, fegyverek készítéséhez ideális és a felszínen sokhelyütt megtalálható, jól pattintható kvarcváltozatokat (hidrokvarcit, limnokvarcit, jáspis, opál) és agyagedények készítéséhez, testfestéshez stb. használható különféle nemes agyagokat (kaolin, bentonit, okker). A kovás riolitból őrlőköveket és malomköveket készítettek. A kipreparálódott kovás telérek mentén és a patak völgyekben kibúvó vékony, aranyos színben csillogó érczinórok a rézkor, bronzkor és vaskor emberének érdeklődését már bizonyára fölkellették. Az Eperjes-Tokaji hegység északi részén fekvő Veresvágás nemesopál-, keletre a Máramaros só- és Erdély aranybányászata a rómaiak idejében már működött. Komlóska-tól délre alig tízegynéhány kilométerre húzódnak a fő kereskedelmi útvonalak és víziutak, melyeken a hegyek fáját, vadját és ásványkincseit, a déli lejtők borát és az Alföld terményeit szállították. Hamar eljuthattak ide tehát az ércek bányászatához és kinyeréséhez értő mesteremberek is.

Nemesfémek

A közeli Telkibánya és Rudabányácska nemesfém bányászata a kora-Árpádkorban indult virágzásnak, mikor a korai horpapatást részben szász, thüringiai, morva stb. bányászok betelepítésével fokozatosan fölvaltotta a reménybeli teléreknek aknákkal, tárókkal történő fejtése. Komlóska-nál a ma Pusztavárként ismert Solymos-vár építése, és keletre a Tolcsva nemzetség kolostorának épülő majdani premontrei apátság építése is erre az időre tehető. Tolcsvai László 1340-ben a Telkibányát királyi bányavárosi rangra emelő Károly Róbert királyunktól arany- és ezüstabánya nyitására kapott engedélyt, innen eredeztethető az „Aranyos Komlóska” megnevezés. A kezdeti kibúvásokat feltáró horpabányászat nyomai ma is sokhelyütt megtalálhatók. A Szalkán, a Subanya körül tárókat indítottak, ez volt Komlóska hajdani aranykora. A XVI-XVII. században a Kárpátokból idetelepült ruszinok is ismerhették a bányászat fortélyait, a Rákóczi szabadságharc gazdasági hátterét jórészt a zempléni ezüstabányák biztosították. A trianoni diktátummal a bányák 90%-a az utódállamokhoz került, ezért a megcsönkített országban intenzív nyersanyagkutatás vette kezdetét. A Várszély testvérek 1931-36 közt a Mária-tárával kutatták az ércet. A Pénzügyminisztérium támogatásával 1948-ban létesült a Moskovszky-táró, 1946-49 közt az Ilona akna, 1950-51-közt árkolásos telérkutatás volt.

A középkorban a magasabb érc tartalmú zsinórokat jórészt kifejtették, így a nemesfém tartalom Komlóska-nál (arany: 0,25-0,5 gramm/tonna, ezüst: 9-20 gramm/tonna) már nem éri el (Rozlozsnik 1931, Bem 1950) a műrevalóság alsó határát. Az elhagyott tárók a lassú enyészet martalékai lettek, de a közelmúltban újból a figyelem előterébe kerültek, mint bányatörténeti emlékek. A komlóska-nál lényegesen nagyobb kiterjedésű, dúsabb érc tartalmú és a kora-Árpádkortól a XIX. századig intenzívebben bányászott település volt Telkibánya. A körülötte előforduló nemesfémeket az ötvenes években és a XX. század végén megkutatták. Napjainkban, mint az oktatásban, ismeretterjesztésben, geoturizmusban bemutatható ércteleptani, bányageológiai, és bányatörténeti emlékek kapnak kiemelt figyelmet.

Bentonit

1936-39-ben piritkutatók során fedezték fel a komlóscai bentonitot (kallóföld, ványolóföld, csapóföld, szappanföld), mely 2000%-os vízfelvételi képességével 40-80% montmorillonit tartalmával és a riolitokból származó szilíciummal nélkülözhetetlen a mélyfúrások öblítőiszapjához. Felhasználják ezen kívül szintetikus homok előállítására, derítőföldnek, szappangyártáshoz, kerámiaiparban és a napraforgóolaj színtelenítésére is. Segítségével a dunántúli olajfúrásokat végző MAORT 1939-ben kiválthatta a német és amerikai importot, az ötvenes években a lengyel petróleum vállalat is vásárolta a komlóscai bentonitot. 1955-ig 1101 méter vágathosszt hajtottak ki, 1956-ban a bányászati perspektívák 6-7 ezer tonna/év hozammal számoltak (Frits 1950, Székyné Fux 1957, Kulcsár 1957). 1959-ben beszüntették Komlósán a Béke-altárral és az Újtárral művelt bentonitfejtést, mert a nagyobb hozamú és jobb szállítási adottságokkal rendelkező Mád és Rátka körüli bányákra összpontosítottak. Az Ásványvagyron Bizottság 1959-ben a komlóscai bentonit-előfordulást tartalékterületnek nyilvánította, 584 000 tonnányi készletet tartottak nyilván 1991-ben (Gyarmati et. al. 1992) a területen.

Kalcit

A Szkalka délkeleti oldalában található kalcittelér (Csoma, Molnár 1999) vulkáni utóműködések mofetta tevékenységének eredménye. Karbonát tartalma a mélyben fekvő mezozoós üledékekből származik, a rodokrozit jelenléte az alaphegységben rejlő metasomatikus ércesedésre utal. Ez a sajátos mész előfordulás a mészégetők számára biztosított évszázadokon át kiváló nyersanyagot, tevékenységük során ez az egyedülálló képződmény még jobban kipreparálódott a környezetéből. A subanyai karbonáttelér környékét 2003-ban tanösvény kialakításakor rendbe hozták.

Andezit

A Pusztavár oldalában található lemezes, pados elválású andezitet alkalmanként fejtették építőanyagként, részben ebből épült a Súlyomvár és a falu egy része is.

Üveggyártás

A Poticska-völgy neve az üveggyártáshoz használatos „potache” (hamuzsír)-ra utal, az északra lévő Huta-völgyben „üvegcsűrők” sorakoztak (Óhuta, Háromhuta, Újhuta), melyek a perlitből nyert üveghomokot használták föl. Az üvegablakok, üvegedények készítésén túl a Rákóczi szabadságharc alatt üvegből olvasztott golyókat is gyártottak a puszkákhoz. A hamuzsír készítéséhez rengeteg fahamura volt szükség, mely megtizedelte a környék hajdani erdőállományát.

Természeti adottságok és jövőkép

Komlóska védett fekvése miatt eleve ideális volt a megtelepedésre. Kezdetben a hatalmas erdők, a gazdag vadállomány és a legeltetés adták az ide érkező népesség megélhetésének alapjait. Az Árpádkorban föllendülő nemesfém-bányászat hosszabb-rövidebb megszakításokkal egészen a XX. század közepéig, több hullámban jótékonyan alakította a település sorsát, a két világháború között és az ötvenes években a bentonit bányászata adott sokaknak megélhetést. Az iparosítás során föllendülő nyersanyagbányászat a XX. század végi technológia váltása során fokozatosan háttérbe szorult. A rendelkezésre álló természeti

erőforrások közül a hasznosítható érceken, ásványokon, kőzeteken túl a környezetvédelmi szempontok felértékelődésével a tiszta ivóvíz, a jó levegő, a gazdag növény- és állatvilág, a tájképi adottságok megőrzése, az erre épülő hagyományos életmód, biogazdálkodás és tuizmus került előtérbe. Az Aggteleki Nemzeti Park részét képező Zempléni Tájvédelmi Körzetben (Baráz, Kiss 2007) lévő Komlóska legnagyobb kincse a geológiai nyersanyagokon túl valójában egyedülálló természeti környezete.

A helyi önkormányzat szakemberek segítségével és a falubeliek hathatós közreműködésével 1996-ban kiépítette a „Telér” tanösvényt, melynek főbb állomásai bemutatják többek között a Bolhás-hegyen a Subanya bányatörténeti emlékeit, a geológiai képződmények közül a Szkalka krioplanációs sziklaformáit. Hazánk első védett talajszelvénye (agyagbemosódásos barna erdőtalaj), a falutól délkeletre, a Hollós-tetőn az erdei út bevágásában (Kiss 1999) található. Ugyancsak védelmet élvez Vajkó, a Komlóska-patak forráslámpja és láprétje, mely ritka tőzegmohás növénytársulásoknak és gazdag rovarvilágnak ad otthont. Az egykori kaszálók és a hatalmas erdőségek gazdag élővilága pótolhatatlan, megőrzendő és unokáinkra átörökítendő természeti kincs.

A Szkalka déli lejtőjén az évszázadok során szorgos kezek kiépítették a kőtámfalakkal megerősített teraszos művelést, melyen korábban ritka gyümölcsfa fajták teremtek. A környék rendkívül gazdag vizekben, eddig 59 forrás ismert, hamarosan elkészül a teljes forráskataszter. A faluban diáktábor, vendégházak várják a természetből föltöltődni vágyó vendégeket, az érdeklődő diákcsoportokat, a hazai és külföldi turistákat.

Néhány javaslat

Példamutató az igyekezet, amellyel Komlóska élhető jövőjét keresi. Ehhez szeretnék az alábbiakban néhány ötlettel hozzájárulni. Érdeemes lenne a régi bányáknál egy tárószakaszt rendbe hozni, biztonságosan kiépíteni és vezetővel az érdeklődőknek bemutatni. Számos országban teszik ezt évtizedek óta, így a kitermelés megszűnte után a bánya- és ipartörténeti, geológiai értékek megőrzésével és bemutatásával hozzájárulnak az ismeretterjesztéshez, oktatáshoz és a helyi idegenforgalom fejlesztéséhez, ahogy ez a közeli Telkibányán is megkezdődött a közelmúltban.

Napjainkban egyre nagyobb az érdeklődés és a kereslet a szép kőzetek, ásványok, természetes dísztárgyak iránt. A közelben előforduló limnokvarcit, hidrokvarcit és jáspis változatokból (Lengyel 1936, Koch 1985) pompás dísztárgyak csiszolhatók, elkészítésük néhány ügyeskező helybelinek megélhetést is biztosíthatna.

Régészekkel és a szomszéd településekkel összefogva meg kellene kezdeni a Pusztavár és a Darnói premontrei ciszter apátság maradványainak részletes régészeti feltárását, majd a falakat renoválva, a romokat be lehetne kapcsolni a Zemplén történelmi emlékeit fölfűző turizmusba. A régészeti táborhoz és a romok renoválásához szakmai ellenőrzéssel, vezetéssel be lehetne vonni a környék mesterembereit, diákságát és a közmunkásokat is.

Építészek segítségével meg kellene óvni a helyi építészeti értékeket a pusztulástól. A település Rákóczi szabadságharchoz fűződő és méltán büszke hagyományaira („Gens Fidelissima”) rá lehetne építeni egy rendszeres vándortábort.

Hazánk, ezen belül a Zempléni-hegység gazdag növény- és állatvilága mágnesként vonzza a hazai és külföldi természetfotósokat. A környéket ismerő helybeliek összefogva az erdészekkel, vadászokkal, természetvédőkkel vezetett fotótúrákat indíthatnának.

Mindezek azonban jórészt alkalmi munkalehetőséget, kiegészítő tevékenységet jelenhetnek, a legfontosabb tehát a folyamatos megélhetést biztosító foglalkozások megerősödése. A régi gyümölcsfajtáknak tájképi jelentőségén túl genetikai értéke szinte fölbecsülhetetlen. Rendkívül fontos lenne megfelelő metszéssel, szemzéssel, oltással a fajták megőrzése és tovább szaporítása, melyre egy helyi gyümölcskultúra és lekvár, befőtt, szörp stb. készítés is ráépülhetne.

Az erdei gyümölcsök, gombák, gyógynövények ellenőrzött gyűjtésével, termesztésével és feldolgozásával is növelni lehetne a helyi termékek választékát.

A legelők, kaszálók újbóli gondozásával, az állattartás újrakezdésével, a feldolgozott termények közös értékesítésével, akár egy dél-zempléni, hegyaljai kistérségi társulás, vagy nagyobb régió létrehozásával a helyben lakók megélhetése is biztosabb alapokra épülhetne a jövőben. Ehhez azonban elengedhetetlen a termesztés, feldolgozás és értékesítés helyi kézben tartása.

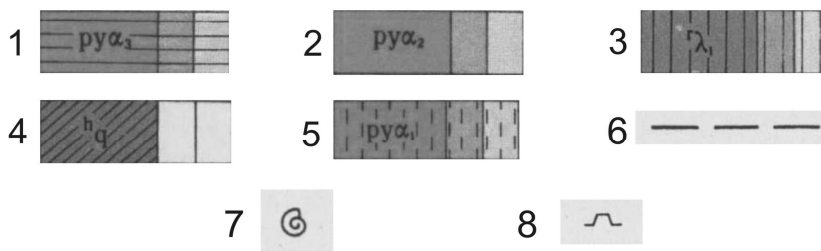
Érdeemes lenne egy kisebb pisztrángos tavat is kialakítani. A települést időszakonként áradások veszélyeztetik, a 2010-es árvíz újból fölvetette a már régóta tervezett záportározó kiépítését.

Felhasznált irodalom

- Baráz Csaba- Kiss Gábor (2007): A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger
- Bem Boleslaw (1950): Jelentés Komlóska és környékének bányageológiai viszonyairól. MÁFI, Adattár
- Csoma Anita- Molnár Ferenc (1999): A komlóscai karbonáttelér genetikája ásványtani, folyadékzárvány és stabilizotópos vizsgálatok alapján. Földtani Közlöny vol. 129. pp. 41.-60.
- Frits József (1950): Komlóska és Telkibánya bentonit-kaolin előfordulásainak bányaföldtani viszonyai. Bányászati és Földtani Hivatal. Adattár, Budapest
- Gyarmati Pál (1966): M-34-XXXIV. Sátoraljaújhely. Magyarázó Magyarország 200 000-es földtani térképsorozatához. Magyar Állami Földtani Intézet kiadványa, p.1-199.
- Gyarmati Pál (1966): Háromhuta 25 000-es földtani térkép. MÁFI kiadvány
- Gyarmati Pál, Csirik György, Tóth Csaba (1992): Komlóska bentonit előfordulása. Bányászati és Földtani Hivatal. Adattár, Budapest. p.1-23.
- Kiss Gábor (2007): Talajtani adottságok és értékek ismertetése. (in. Baráz Cs., Kis G.: A Zempléni Tájvédelmi Körzet, Eger.) p.105-110.
- Koch Sándor (1985): Magyarország ásványai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kulcsár László (1957): A komlóscai bentonit földtani helyzete. Földtani Közlöny, vol. 87. pp. 147-153.
- Lengyel Endre (1936): Jáspis-változatok a Tokaj-Hegyaljáról. Földtani Közlöny, vol. 66. pp. 129-147.
- Pantó Dénes (1963): Zárójelentés a komlóscai piritkutatásról. OÉÁV. Budapest
- Pecskay Zoltán, Balogh Kadosa, Székyné Fux Vilma, Gyarmati Pál (1987): A Tokaji-hegység miocén vulkánosságának K/Ar geokronológiája. Földtani Közlöny, vol. 117. pp. 237-253.
- Rozlozsnik Pál (1931): Jelentés Dezső Rezső fehérhegyi és Várszély testvérek komlóscai kutatásának ügyében. Bányászati és Földtani Hivatal. Adattár, Budapest p. 1-123.
- Székyné Fux Vilma (1957): A komlóscai bentonit keletkezése. Földtani Közlöny, vol. 87. pp. 135-146.

Melléklet:

1. Komlóska környékének geológiai térképe (részlet GYARMATI 1966: Háromhuta 25 000-es földtani térképéről). Magyar Allami Földtani Intézet kiadványa).

Jelkulcs:

1. savanyú, lemezes (felső) piroxénandezit	5. bontott savanyú (alsó) piroxénandezit
2. savanyú, tömbös (felső) piroxénandezit	6. feltételezett törésvonal
3. riolit ártufa	7. ősmaradvány előfordulás
4. hidrokvarcit	8. bányatáró

NÉPESEDÉSI ÉS FOGLALKOZÁSSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK KOMLÓSKÁN

Gugi Bettina- Buza Balázs (SZIE-GTK)- Molnár Melinda (egyetemi docens SZIE RGVI)

Bevezetés

Komlóska az Észak-magyarországi régióban, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Sárospataki statisztikai kistérségben található. E tanulmány írása során célunk az volt, hogy fölvázoljuk a település népességrajzának legfőbb vonásait.

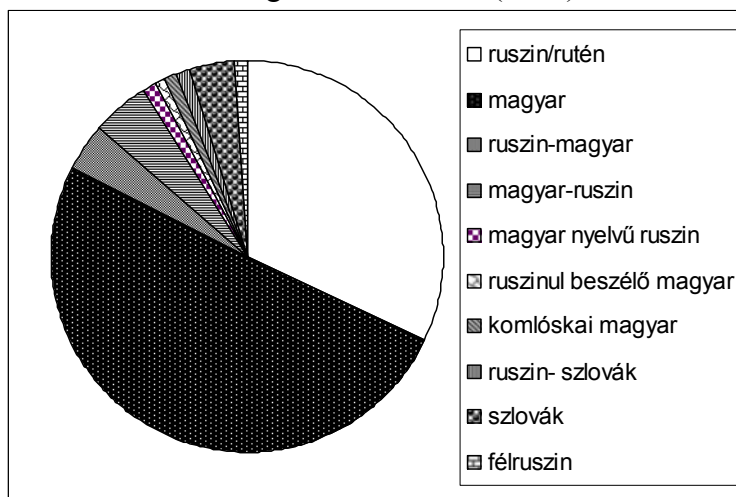
Anyag és módszer

Munkánk során felhasználtuk a településről korábban készült társadalomföldrajzi kutatásokat; a témához tartozó legfőbb statisztikákat, valamint mindezek értékelésekor a helyszínen 2010 júliusában végzett feltáró munkánk fontosabb eredményeit is. A Komlóskaán élők között a nyáron 53 háztartásban töltöttünk ki kérdőívet, így összesen a háztartásokban élőkkel együtt 104 komlóskaairól lett népességföldrajzi értelemben is értékes információnk.

Eredmények

Komlóska, a ruszin falu

1. ábra: Identitásvizsgálat Komlóskaán (2010)

Forrás: 2010- Falukutató-tábor gyűjtése alapján szerkesztették a szerzők

Komlóska a hazai ruszin kisebbség egyik központja. A ruszinok eredetére vonatkozóan annyit bizonyosan tudni, hogy itteni megtelepedésük nagyjából a XVI-XVII. századra tehető. Udvari I. (1992) publikációja szerint a tizenötéves háború (1591-1606) során megfogyatkozott középkori magyar népesség pótlására, a környék szántóföldjeinek, rétjeinek, erdeinek művelésére telepítették ide a ruszin jobbágyokat Sáros és Zemplén vármegyéből.

A komlóscai ruszinság identitása igen árnyalt. Az árnyaltságnak részben a XX. század első felében jelentkező *ruszin-szlovák tudat-összemosódás* az egyik oka. Ennek volt

következménye, hogy az ötvenes években a falu hivatalosan is szlovák nyelvű lett. A tót identitás elterjedését mutatja, hogy 1960-ban a népességnek már a 89,28%-a szlovák nyelvűnek vallotta magát, noha a saját nyelvük tovább élt. A ruszinság identitásának változásához az *elmagyarosodás* is hozzájárult. Minden bizonnyal ezzel is összefügg, hogy 1980-ban a faluban a lakosság többsége már magyarnak vallotta magát. Emellett természetesen a magukat szlováknak vallók is viszonylag nagy arányban voltak jelen: a komlóscaiak 36,62 %-a tartotta magát szlováknak ekkor. Ami a nyelvi identitást illeti, 1980-ban a népesség fele a szlovákokot nevezte meg beszélt nyelvnek (Tamás E. 1998).

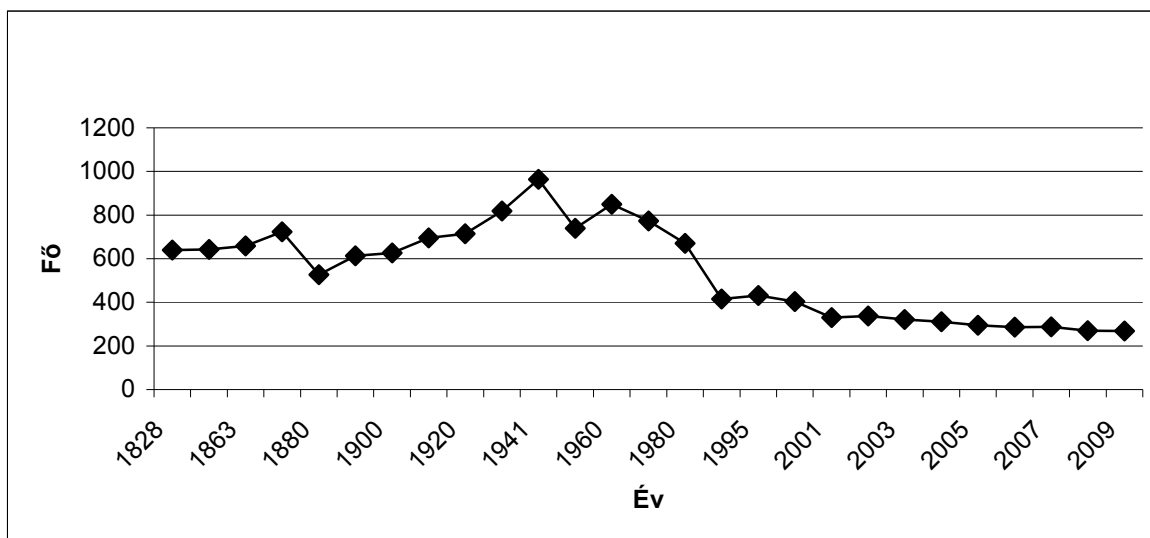
Az 1990-es rendszerváltás nemcsak politikai, gazdasági fordulatnak volt tekinthető. A különféle nézőpontból felmerült identitás-kérdések is újraértelmeződtek. A fordulat a közösségszerveződés számos formájának lehetőséget teremtett a civil mozgalmak működésétől kezdve a különféle nemzetiségi- kisebbségi érdekszövetségek létrejöttéig. Ezzel összefüggésben 1991-ben alakult meg a Magyarországi Ruszinok Szervezete (MARUSZE), amely lendületet adott Komlósán is a ruszin önazonosság-tudat felélesztésének. A ruszin önazonosság-tudat változását jelzi Tamás Edit 1991-ben végzett kérdőíves kutatása is, melyben a kutató arra mutatott rá, hogy az anyanyelvhasználatban ekkor már a falu lakóinak csaknem 60%-a (57,59%) a *ruszint* tekintette anyanyelvének. (Tamás E. 1998).

Miközben a saját ruszin nyelvi identitás erősödése egyértelműen kimutatható a vizsgálatokban, addig a nemzeti identitás-kérdésben Komlósán nincs ilyen egyértelmű változás. A 2001-es népszámlálási statisztikák szerint Komlósán csupán a lakosság 35%-a vallotta magát ruszinnak, 7% szlováknak, 0,003% ukránnak, és ugyanennyien szerbnek. A falu lakóinak többsége tehát saját magát *magyarnak* tekintette a felmérések szerint. A 2010-ben lezajlott falukutató táborunkban végzett kérdőíves felmérés is hasonló képet mutatott. A kérdőíves vizsgálatban a faluban élők *nemzetiségi hovatartozását* mértük fel. Válaszadóinknak maguknak kellett meghatározniuk a hovatartozásukat, nem volt előre készített választási lehetőség. Eredményeink szerint egyértelműen magyarnak vallotta magát a megkérdezettek fele, ruszinnak/ruténak a válaszadók mintegy 32%-a, szlováknak pedig további 4%. Figyelemre méltó a többi önmeghatározás is. Rendkívül árnyalt az identitás-kép Komlósán. Az önmaguk nemzetiségének meghatározására megkérdezettjeink használták még a *ruszin-magyar, magyar-ruszin, magyar nyelvű ruszin, ruszinul beszélő magyar, komlóscai magyar, ruszin-szlovák, félruszin* meghatározást is (1. ábra). És bár ezek a klasszikus nemzetiségi hovatartozás kategória-rendszerébe nem sorolható típusok, mégis úgy véljük, van jelentőségük a helyi társadalom megismerése szempontjából.

Komlóska, a törpefalu

Komlóska aprófalvas jellege, kicsiny lélekszáma a népességtörténeti statisztikákban is jól dokumentálható. 1941-ben ért el népesedési maximumot a falu, ekkor 964 fő élt itt. A település életében több népességfogyást mutató szakasz is látható. (2. ábra) A népességfogyás háttérében eleinte főleg az elvándorlás volt főszereplő, 1980 óta azonban beállt a természetes fogyás állapota is. A népességvesztő korszakok kialakulásához hozzájáruló tényezők a *családtörténetekből* is jól megrajzolhatóak. A közbeszédben a leginkább traumatikus népességvesztő korszakként a negyvenes évek jelenik meg, szoros összefüggésben a II. világháborúval, az 1946-ban a magyar és a csehszlovák állam által aláírt lakosságcsere-egyezménnyel. A falu lélekszámának megcsappanását ez időtájt jól jelzik a számok: 20 hősi halottat és 64 kitelepült családot tartanak nyilván Komlósán. (Tamás E. 1998).

2. ábra: Komlóska népességének alakulása 1828-2009 között

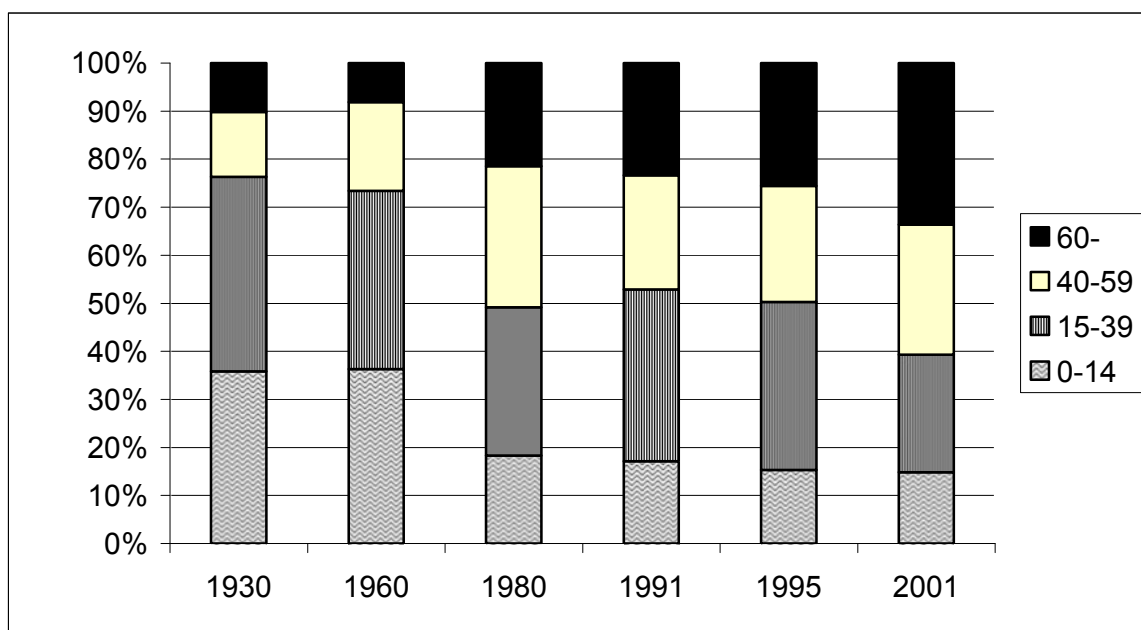
Forrás: KSH adatok alapján szerkesztették a szerzők

A falu lélekszáma a csúcshoz számított 964-hez képest lényegében mára a harmadára esett vissza. 2009-ben a KSH által közzétett statisztikák szerint Komlóska lakónépessége 268 fő volt. (2. ábra) Itt fontos azonban megjegyezni, hogy az önkormányzati népesség-nyilvántartás szerint ennél jóval népesebb a falu: 328 fő. Az anomália abból adódik, hogy a lakónépesség többféleképp számítható. Számítható a *lakcímbekjelentés* alapján, és számítható a *tényleges lakáshasználatot* alapul véve. Ez utóbbi a nemzetközi irodalomban *tényleges népesség*, vagy *de facto népesség* néven ismeretes. (KSH, 2001)

Komlóska, az elöregedés útján

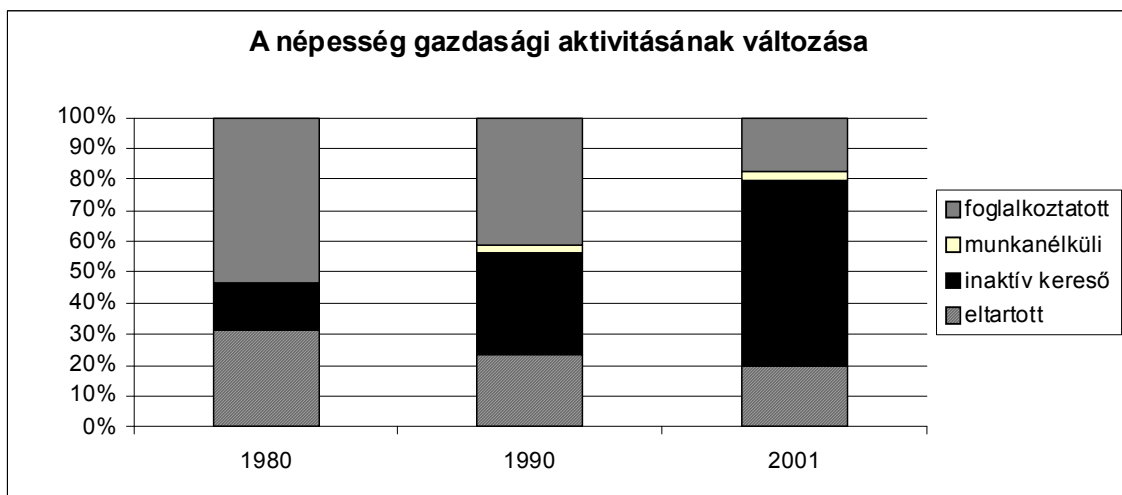
Komlóska tehát sosem lépte át az aprófalvak küszöbét (2. ábra). Ezzel együtt korszerkezete viszonylag hosszú időn keresztül kiegyenlítettnek volt mondható. A demográfiai egyensúly megbomlásáról akkor beszélünk, ha az idős és fiatal korcsoportok egymáshoz viszonyított arányában az idősek felé billen a mérleg. Komlóska viszonylag sokáig őrizte stabilitását ebből a szempontból: még a kilencvenes évek elején is egyensúlyinak volt mondható a fiatalabbak, és az idősebbek egymáshoz viszonyított aránya. 1930-ban a 60 év felettek a népesség nagyjából 10 %-át adták, de a rendszerváltás éveiben sem volt ez az arány 20%-nál sokkal több. Az elmúlt másfél évtized alatt azonban a falu egyértelműen az elöregedés jeleit mutatja. Ma a 60 év felettek az össznépesség több mint 30%-át teszik ki; miközben a 14 év alattiak részaránya jóval kevesebb, mint 20 %. (3. ábra)

3. ábra: A korszerkezet változása Komlósán (1930-2001)

Forrás: KSH adatok alapján szerkesztették a szerzők

4. ábra: A gazdasági aktivitás változása Komlósán

Forrás: KSH adatok alapján szerkesztették a szerzők

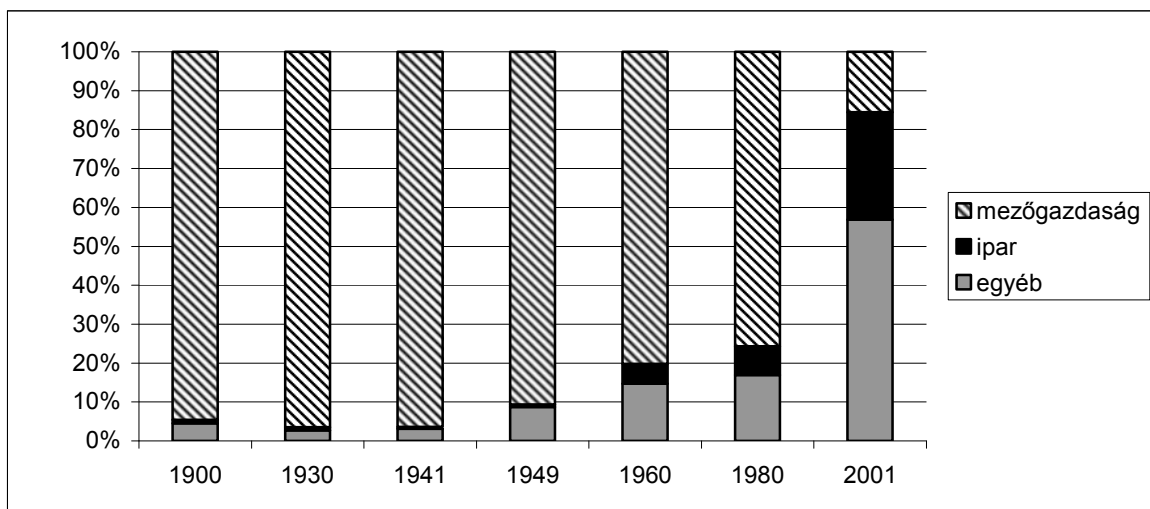
A korstruktúra alapvetően meghatározza a *gazdasági aktivitás* képét is. Egészséges korstruktúra esetén, egészséges munkaerőpiaci szituációban a foglalkoztatottak és az eltartottak, inaktív keresők aránya egyensúlyi. Ebből a szempontból a falu 1980-as statisztikája még nem mutat kedvezőtlen képet. 2001-ben azonban már rendkívül torz a gazdasági aktivitási kép. A falu lakóinak nagyobbik hányada (több mint 80%-a) ekkor ugyanis már nem volt aktív kereső. A gazdasági aktivitás strukturális aránytalanságainak másik jelzőszáma a munkanélküliség. Ez a faluban kevésbé mutatkozik komoly gondnak, hiszen 1990-ben (2,3%)

és 2001-ben is (3%) alacsonynak volt mondható. Ez azonban a már bemutatott előregedő korszerkezettől adódik; nem a falu kedvező munkaerőpiaci adottságait jelzi. (4. ábra)

Komlóska, a tercierizálódott aprófalu

Komlóska agrármúltú település. A korai dokumentumok között az 1646. január 26-án keltezett Regéci uradalom inventáriumában, leltárában például az alábbi tételek olvashatóak: „*Felülcsapó malom, csak ho vizen vagy zápor vizen forogh, évi vámja kb. 5 köből, 2 majorsági rét, 3-4 szekér szénára. Majorságföld nincs.*”¹² A falu gazdasági tevékenysége a XVII-XVIII. században a Rákóczi uradalom keretei között folyt. A Rákóczi-szabadságharc leverése után a település új birtokosok kezébe került, de ez a falu gazdasági arculatán lényegében nem változtatott. Komlóska 1773-as urbáriumában például 37 jobbágyot, 6 házas zsellért és 2 házatlan zsellért regisztráltak. (Udvari 1992). Az 1857-es statisztikákban is a mezőgazdaság tűnik ki. Mezőgazdasági tevékenységet ekkor a falubeliek 83,8%-a folytatott (földbirtokosként, ház és járadékos birtokosként, egyéb féleként, napszámosként regisztrálva). (Tamás E. 1998.)

5.ábra: Foglalkozásszerkezeti változások Komlósán

Forrás: KSH adatok alapján szerkesztették a szerzők

A népszámlálási statisztikákat vizsgálva Komlósán a XX. században 1900-1980 között még mindig a mezőgazdaságot látni meghatározónak. Lettrich E. (1965) foglalkozásszerkezeti tipizálása szerint a település ez időtájt *szélsőségesen agrárjellegű foglalkoztatást mutatott*, mivel a foglalkoztatottak több, mint 75%-a a mezőgazdasághoz kötődött. Az *iparban* dolgozók száma az 1960-as évekig minimálisnak volt tekinthető. Lassan nőtt a foglalkoztatásban e szektor jelentősége, lényegében csak 2001-re haladta meg az időközben minimálisra zsugorodó mezőgazdaságban való foglalkoztatottság mértékét. A mezőgazdaság mára minimális foglalkoztatásban betöltött szerepe nem az adottságok hiányából fakad, hanem a szektort évtizedek óta jellemző bizonytalansággal van összefüggésben. A legszembetűnőbb pozitív változás az *egyéb* (szolgáltatás, egyéb szellemi) területen munkát vállalók arányának növekedése. A tercierizálódás folyamata több évtizede jelen van a falu

¹² Tamás E. (1998) idézi tanulmánya 53 oldalán Makkai László művét (1954) 381.pp.

életében. 2001-ben a foglalkoztatottaknak már több mint 50%-a ehhez a szektorhoz volt sorolható. *Nagyjából ez időtájt tehát lezárult a falu évszázadokig tartó agrár-korszaka, és megkezdődött a terciarizálódással összefüggő új kor.* A település 2001-re a Lettrich E. (1965) foglalkozásszerkezeti tipizálás szerinti kategóriák közül az ú. n. *I. fokozatú urbánus települések* csoportjába került. (Lettrich E. 1965) (5.ábra) A terciarizálódást minden bizonnyal elősegítette a település turisztikai értékeinek felfedezése, az ennek háttérében zajló marketing munka, valamint az utóbbi idők vállalkozásösztönző adópolitikája, mely a településre csábított számos, a terciar szektorhoz kötődő vállalkozást.

Összegzés

Komlóska a magyarországi ruszinok egyik központja. Markáns és erős identitású törpefalu, mely más törpefalvakhoz hasonlóan küzd az előregedő társadalom, az aktív keresők alacsony arányának, a jövő generáció megtartásának problémájával. A statisztikák azt mutatják, hogy a falu megélhetését hosszú évszázadokig meghatározó mezőgazdaság visszaszorulóban van. A terciar szektor egyre inkább meghatározója az itt élők megélhetésének. A falu úgy tűnik új megélhetési alternatívákban érdekelt. A falu vezetése ezt támogató helyi adó- és foglalkoztatáspolitikát dolgozott és dolgoz ki. Ennek része a település hivatalos imázsának formálása is.

Felhasznált irodalom

Köteles László (2000): Komlóska község mezőgazdasági struktúrájának értékelése és a fejlesztés lehetőségei (kézirat)
Lettrich Edit (1965): Urbanizálódás Magyarországon Földrajzi Tanulmányok 5. akadémiai Kiadó Budapest p.83.
Udvari I. (1992): Ruszinok a XVIII. Században- Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok
Makkai László (1954): I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648) Budapest
Tamás Edit (1998) Komlóska Örökségünk Kiadó Bt.
Udvari István (1990): Ruszinok a XVIII. Században – Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok Nyíregyháza

Népszámlálási adatok

1900, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990
KSH 2001 Népszámlás CD

Internetes források

<http://www.nepszamlalas.hu>
http://portal.ksh.hu/pls/portal/cp.hnt_telep?NN=16559

A PÁLYAVÁLASZTÁSI LEHETŐSÉGEK VÁLTOZÁSA KOMLÓSKÁN

Oszvald Rozita (SZIE Gödöllő)

Bevezető

Kutatásom témája a pályaválasztási lehetőségek és döntések változása az egymást követő generációk között Komlósán. Hipotézisem az volt, hogy a rendszerváltás előtt sokkal kevesebb lehetősége volt a falusiaknak közép- vagy felsőfokon továbbtanulni. Ez számos okra visszavezethető. Oka lehetett a fejletlen infrastruktúra, a kevesebb felsőfokú oktatási intézmény és lehetőség is. Az is közrejátszhatott, hogy a mezőgazdasági munkából élő népesség életstratégiájában kevésbé szerepelt gyermekeik tovább taníttatása, igyekeztek azokat a földnek, a paraszti munkának megtartani. A parasztcsaládokban „kitaníttatott” gyermek ugyanis rendszerint ki is került a falusi közösségből.

Anyag és módszer

Kutatási módszerem között az adatgyűjtés részben az önkormányzati hivatal adatbázisából a vonatkozó adatok egybegyűjtését jelentette. Emellett a pályaválasztással foglalkozó forrásmunkákra is építettem, hogy minél több információval rendelkezem az intergenerációs és az intragenerációs mobilitásról, és fel tudjam mérni e tekintetben a komlóscai helyzetet. A komlóscai viszonyok felmérésére főleg a helyszíni résztvevő megfigyelés és az irányított interjúk készítése szolgált. Az utóbbi kapcsán a kérdezettek pályaválasztására, és a döntésüket befolyásoló tényezőkre, összességében az intergenerációs mobilitásra összpontosítottam. Emellett próbáltam különbségeket, változásokat keresni az egymást követő generációk életstratégiáiban. Ennek érdekében interjúalanyaim elsődleges rokonságára – a szülőkre, a nagyszüleikre, illetve a gyerekeikre, unokáikra is kiterjedt a vizsgálatom (ahol lehetőség volt rá személyesen kérdeztem a családtagokat).

Az interjúk készítése során a kérdéseket és a válaszokat úgy próbáltam irányítani, hogy az adatközlőim szót ejtsenek a pályaválasztásuk okairól és körülményeiről. Az interjúk során szerettem volna megtudni, hogy milyen a hozzáállásuk a tanuláshoz, milyen szerepet szánnak ennek a tevékenységnek saját, illetőleg gyermekeik életében. Itt is a generációk közötti változásokat vizsgáltam. 16 emberrel készítettem minél szélesebb családi körre kiterjedő interjúkat. A megkérdezettektől igyekeztem megtudni egyenes ágon a nagyszülőkig, oldalágon a testvér szintig a foglalkozásukat és a végzettségüket. Adatközlőim egy része teljeskörű információval szolgált, mások csupán a család néhány tagjáról tudtak biztos felvilágosítást adni. Így összesen 76 komlóscai életpályájáról kaptam képet. Az adatokat korosztályonként vizsgáltam, ebből vontam le következtetéseimet. Ezek a megállapítások tájékoztató jellegűek, a teljes képhez további kutatások és felmérések szükségesek.

Megélhetés Komlósán

Komlóska természeti környezete a gazdasági „többlábonállás”-t segítette évszázadokon keresztül. A hangsúlyos nagyállattartás, a gyümölcsstermesztés, az erdőkielés, erdőművelés mellett a földművelés is kiegészítette gazdálkodásukat. 1945 előtt Komlóska lakosságának több mint 90 %-a a mező- és erdőgazdaságból élt. (Tamás 1998) Mivel a Tokaji borvidékhez tartoznak, a szőlőtermesztés is a megélhetés része volt, a lakosság háromnegyedének ma is

van szőlőterülete a tolcsvai határban. A helyiek ma is büszkék a saját maguk által termelt borokra és pálinkára.

A hagyományos gazdálkodásukat és életmódjukat a téveszesítés alakította át. Bár a tolcsvai Békeharcos MGTSZ-ben is sokan dolgoztak, az 1960-as évektől a munkavállalók 18.5 %-a már a településen kívül helyezkedett el, majd a nők ingázása az 1970-es évektől jelent meg. Tulajdonképpen ettől az időszaktól számíthatjuk a komlósikaiak nagyobb arányú ingázását. Egyre többen tanultak szakmát, azonban helyben nem találtak munkát. Az ingázás mellett megindult a fiatal felnőttek elvándorlása is. (Tamás E. 1998) Ez a folyamat a falu utóbbi demográfiai átalakulásához is vezetett. A tsz felbomlása után megszűntek a munkalehetőségek, megnőtt az inaktívok száma, és csökkent a gazdasági aktivitás is.

1. táblázat: Komlóska népességének néhány jellemző adata 1995. december 31-én

	Nők	Férfiak	Összesen	Összesen %-ban
Nyugdíjas	120	70	190	40,70%
Aktív dolgozók	33	74	107	22,90%
Munkanélküli	40	29	69	14,80%
Óvodás	8	12	20	4,30%
Általános iskolás	15	24	39	8,40%
Középfokú	15	24	39	8,40%
Felsőfokú	2	1	3	0,60%
Összesen	233	234	467	100%

Forrás: Tamás E. 1998. 156. p.

Az 1991-es felmérés szerint az aktív keresők 70%-át tették ki a falunak, ami ugyan alacsonyabb a megelőző éveknél, de sokkal magasabb, mint a mutatók. 1995-ben a lakosságnak már csak a 23,3%-a volt aktív dolgozó, tehát a munkaképes korú lakosságnak a 60,8%-a dolgozott, így a munkanélküliségi ráta 15%-ra emelkedett. (1. táblázat) Az önkormányzat 2010. júliusi adatai szerint, ez az arány ma 40%.

Ami a település rendszerváltás utáni társadalmi, gazdasági folyamatait illeti, fontos kiemelni, hogy a mára eredményeket is felmutatni tudó Komlóska kulcsszereplője a polgármester, Köteles László. 1994-től tölti be ezt a szerepet. Ő már ahhoz a fiatal nemzedékhez tartozik, aki tanult, felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és tudását, kapcsolati hálóját a falu érdekében állította. A polgármesteri hivatalba lépésétől arra törekedett, hogy megállítsa Komlóska hanyatlását és teljes előregedését. Célja a komlósikai fiatal nemzedék megtartása volt, aminek érdekében munkahelyteremtésbe kezdett és megélhetést biztosító életstratégiák kialakítását kezdte meg kiépíteni. A falu népességmegtartása érdekében a szigorú szabályozások ellenére a polgármester nem zárta be az oktatási intézményeit. Ma a település óvodájába 14 kisgyermek jár, 1-6 osztályos iskolájában 11 fő tanul. Van a falunak kultúrháza, és a mobilposta mellett, postahivatali szolgáltatás is. Mára elmondható, hogy a polgármesteri hivatal adatai szerinti mintegy 330 fős falu közösségének létszáma nem csökken.

A komlósikai jövőkép és életstratégia sarkalatos pontja a közösség összetartása és megerősítése, és ezt értéké, turisztikai látványossággá való emelése. Ezt egyre több olyan program szolgálja, amelynek turisztikai értéke is van. Ebben teljes értékű partner a

görögkatolikus egyház, amely egyházi ünnepeivel, jelesnapi szokásaival és rendezvényeivel a környék fontos vallási központjává emelte Komlósokát.

Közösség-összetartó szerepe van az évenként megszervezett faluszépítési napnak is, amelyen minden komlósokai részt vesz; segít a falu takarításában, a virágültetésben, az utcák rendezésében. A munkát végül közös ebéd zárja.

A gazdasági több lábón állást mutatja, hogy a településen több igényesen berendezett vendégházat üzemeltetnek, illetve megnyílt a panzió is, ami nagyobb társaságokat is képes befogadni. Nemcsak a szálláshelyek biztosítására gondolnak, hanem természeti adottságaikat kihasználva, kirándulási lehetőségeket igyekeznek bővíteni és biztosítani. 1996-ban kiépült a Komlóska-medence Természetvédelmi és Erdészeti Tanösvénye, ami a Turista háztól indul, és a Pusztavárnál ér véget. Ezen kívül a településen áthalad az Országos Kék Túra is.

Felhasználják a régészeti értékkel rendelkező ún. Pusztavárat is, megtisztították a hozzá vezető utat, régészeket fogadtak a vár rekonstrukciójához. A hosszú távú terveikbe illesztették a várhoz kapcsolható valóságos és szimbolikus értékek leltárba vételét.

A polgármester a szűkös anyagi forrásokat a vállalkozási kedv támogatásával próbálja növelni. Különböző adókedvezményekkel próbál magáncégeket a településre csábítani, a kölcsönös haszon érdekében. Ez azt jelenti, hogy Komlósokán nem kell iparüzési-, építmény-, idegenforgalmi és kommunális adót fizetni, ezért megéri a cégeknek itt létesíteni telephelyet. Ennek megkönnyítése érdekében lehet bérleti szerződést kötni a Polgármesteri Hivatallal. A falu haszna ebből az, hogy a gépjárművekre kivetett adók a település kasszájába érkeznek. A településen további járulékos haszon, hogy számos vállalkozásokat segítő szolgáltatást építhet ki a falu: távmunkát, pályázatfigyelést, pályázatírást. Ezeket a munkahelyeket természetesen helyiek töltik be, így az ide települő vállalkozások egyben munkahelyet is teremtenek.¹³ Mint például a 2010. július 1-jén átadott távmunka központ esetében. Itt tizenkét ember, fiatal pályakezdek, családanyák és régóta munkanélküliek kezdhettek el dolgozni. A program kezdete előtt a munkába álláshoz el kellett végezniük a Távmunka Programon belül egy tanfolyamot. Ezen kívül a Komlósokáért Alapítvány angol tanfolyamot is indít számukra. A programot az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatja anyagilag, a támogatás biztos időtartama egy év. A munkahely akkor maradhat fent, ha képes profitot termelni, és OFA támogatás nélkül, a Komlósokáért Alapítvány fent tudja tartani. A támogatás összegét a működéshez szükséges eszközök beszerzésére és bértámogatásra lehet költeni.

A foglalkoztatás jellegzetességei

A legnagyobb foglalkoztató a faluban az önkormányzat. A Hivatal mintegy 30 főt foglalkoztat. A munkakörökről a 2. táblázat ad tájékoztatást. Az állandó munkások között van a polgármester, az óvónők, a tanárnők, a szociális munkás, a konyhások, a falugondnok és a traktoros. A közcélú munkások bérének 95%-át az állam adja, az értékteremtő közhasznú munkások pedig az önkormányzati épületek karbantartását végzik.

¹³ Forrás: <http://www.komloska.hu/vallal.htm>

2. táblázat: A komlóscai önkormányzat által foglalkoztatottak (2010.július)

Az önkormányzat által foglalkoztatottak, 2010. júliusi adatok alapján	
Munkakör	Fő
Állandó önkormányzati dolgozók	10
Közcélú munkások	13
Közhasznú értékteremtő munkások	4
Településőr	1
Távmunka program keretén belül	12

Forrás: Komlóska község Önkormányzata

Azok, akiknek az önkormányzat nem tud állást biztosítani, ingázni kényszerülnek. A hivatal adatai szerint sokan Erdőhorvátiba, Sárospatakra, Sátoraljaújhelyre, Vámosújfaluba, Tolcsvára vagy éppen Budapestre járnak dolgozni. Utóbbiakra az jellemző, hogy hét közben a fővárosban laknak, és csak hétfőre tudnak hazamenni. Az 1991-ben vizsgált aktív dolgozók 58,58%-a kényszerült ingázni, 1/3-uk Tolcsvára, ami csak 20 perc busszal, 1/4-ük Budapestre, ami 4 óra utazás busszal és vonattal. A keresők 2/3-a napi ingázó volt, ők a környező falvakba körülbelül 30 perc alatt értek be. (Tamás E. 1998)

Komlóska falu munkaerőpiaci problémáinak történeti előzményei

Komlóska hátrányos helyzetét érdemes a szocialista rendszer koráig visszavezetni. Már az 1951-ben életbe lépő településhálózat-fejlesztési koncepció tartalmazott hátrányos megkülönböztetésre javasolt térségeket. (Hajdú Z. 1993). Komlóska is ilyen kategóriába került, aminek következményeképp lényegében 50 éven keresztül érdemi fejlesztést nem hajthattak végre a faluban. A hátrányokhoz az is hozzájárult, hogy a települések közötti forráselosztás nem a szükségletek alapján történt, mert a szétosztás attól függött, hogy az egyes településeken lakott-e valamilyen fontos pozíciójú személy, vagy ellátott valamilyen speciális tevékenységet, ami elsőbbséget adott. A '70-es évek egyenlőségi politikája sem hozott különösebb változásokat, mivel a megyék a lobby rendszer és a kijárások alapján, és csak minimálisan a normatíva alapján osztották szét az állami forrásokat. A fejlesztési prioritások, a termelő beruházások teljesítése az ágazati és funkcionális tárcák hatásköre volt, a döntés előkészítésébe a tanácsi szférát is bevonva, azonban sokszor ezt megkerülve, közvetlenül döntöttek a területi gazdasági kérdésekben. (Pálné Kovács I. 1993) Mindezek következményeként a településen nem csupán az ellátó, szolgáltató rendszerek indultak sorvadásnak, hanem a humán erőforrás is.

Komlóska humánerőforrásának jellemzői ma

Komlóska munkaerőpiaci helyzetét a rendszerváltás tovább rontotta. Megszűntek az addig munkát adó téészek, így nagyon sokan vesztették el egyszerre a munkájukat. A beszámolókból kiderült, hogy emiatt sokan kényszerültek elhagyni a falut a jobb megélhetés érdekében.

Ploetz (1994) elmaradottsági kritériumrendszerének vizsgálata Komlósán

Ploetz (1994) besorolása szerint Komlóska a munkanélküliség szempontjából az elmaradottak közé tartozik. Erre a kategóriára a következő tulajdonságok jellemzőek:

- jellemző a magas munkanélküliség. Ez az arány az önkormányzat júliusi adatai szerint, körülbelül 40% (a hivatalos honlap szerint csak 20%, de utóbbit nem biztos, hogy frissítették).
- jellemző, hogy kevés a munkahely, ez is igaz a falura, bár a polgármester igyekszik minél többet létesíteni (távmunka, közhasznú munkák – patakmeder rendben tartása stb.)
- az elmaradott területek további jellemzője, hogy a munkahelyek mezőgazdasági jellegűek. Ez inkább csak a rendszerváltás előtt volt igaz Komlósára.
- a munkaerő további jellemzője, hogy nagy a segédmunkások aránya és alacsony a kvalifikált munkaerő helyben való foglalkoztatása. E tekintetben a falu mutatói javulni látszanak, különösen a távmunka program tűnik ígéretesnek.
- Az iskolázottsági szint alacsony. Komlóska esetében ez leginkább az idősekre és a középkorú korosztályra jellemző, a 20 és 30 közötti fiatalok nagy része már felsőfokú végzettséget szerez.
- jellemző e kategóriára a rossz infrastruktúra is, ami a falura kevésbé jellemző. Megoldott a faluban a szemétszállítás, a szennyvízhálózat és az ivóvízhálózat is kiépült, és van telekommunikációs hálózat is a faluban. Az egyetlen kritikus pont, hogy semmilyen mobilhálózat nem érhető el a községben. Ez egyesek szerint jó, és nem szeretnék rajta változtatni, mások szerint pedig nagy hiányossága a falunak. Emiatt is folyamatosan folynak a tárgyalások a szolgáltatókkal: akik azzal érvelnek, ennyi potenciális ügyfélért nem érné meg egy átjátszó torony építése.

Képzettség

Az emberek képzettsége a különböző korosztályokban eltérő. Az egymást követő generációk vizsgálatánál azonban egyértelműen kimutatható egy fölfelé irányuló vertikális mobilitás. Három korosztály vizsgálatában ez a következőképp összegezhető:

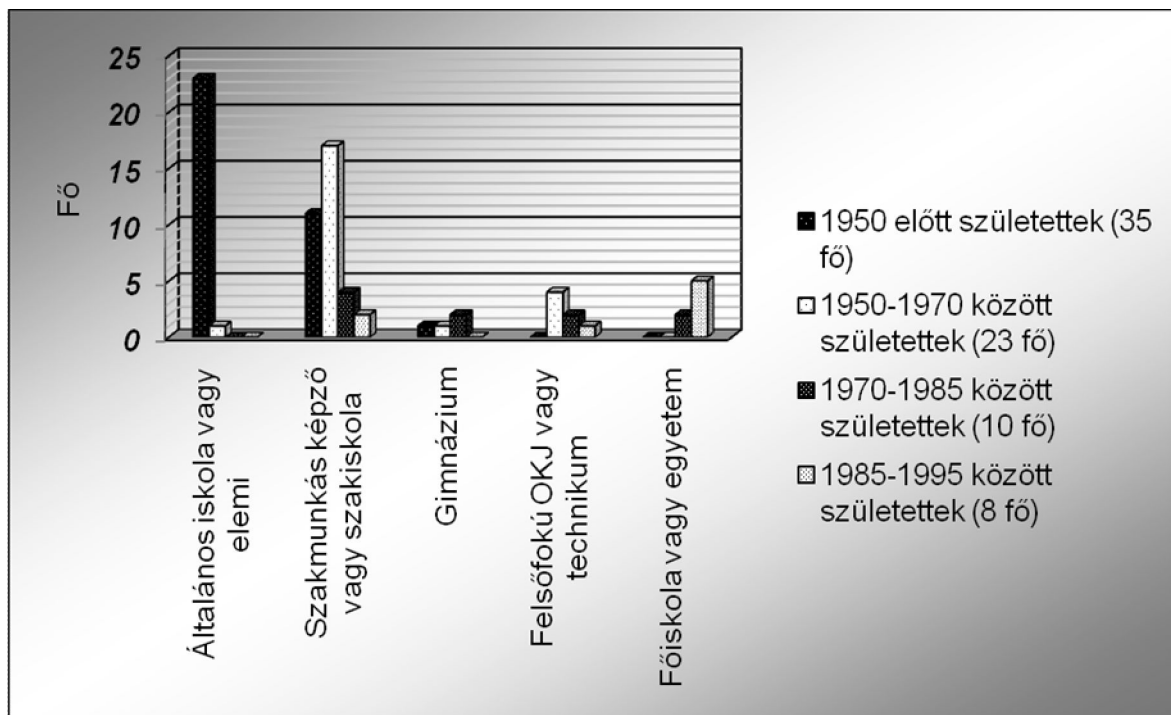
1. Az első, a most középkorúak szüleinek a generációja, tehát az 1940 előtt születettek. Általános volt az, hogy a szülők csak addig tanították a gyerekeiket, amíg arra a törvény kötelezte őket, tehát legtöbbjüknek csak hat elemije van. Ebben a korosztályban jellemző az is, hogy a nők nagy része háztartásbeli volt. A férfiaknál a mezőgazdasági munkák domináltak, szőlőmunkások vagy erdőmunkások voltak. A legtöbbben úgy számoltak be erről a generációról, hogy gazdálkodtak, tehát sok esetben nem volt kitanult szakmájuk.
2. A következő generáció, a középkorúak korosztálya. Itt már megjelennek a különböző szakmák, általában valamilyen szakmunkás végzettség. A leggyakoribbak itt is a mezőgazdasághoz kötődő munkák, például borász, kertész, mezőgazdasági gépszerelő, valamint a kőműves, ács szakmák, mivel akkoriban ezekből lehetett megélni, ez a

szakma biztosított némi-nemű mobilitást. Jellemzőek még a betanított gyári munkák, hiszen volt a faluban az Egyesült Izzónak kihelyezett üzeme. Ezt az üzemet egyébként az egyik falubeli özvegyasszony házában, az egyik szobájában rendezték be. Itt leginkább asszonyok dolgoztak, mivel nagy kézügyességet és türelmet igényelt az autólámpákba való izzótekercesek készítése.

3. A harmadik generáció a mostani fiatalok, 30 éves korig. Az ő esetükben már szélesebb a szakmai paletta. Vannak, akik főiskolát, egyetemet végeztek, vagy éppen végzik, de vannak technikummal, szakmunkás végzettséggel rendelkezők. Ennél a korosztálynál már nem lehet általánosítva egy szakmaterületet mondani, mert sokan sokfélélt tanultak. Jellemző azonban, hogy legalább ugyanolyan, de leginkább magasabb iskolai végzettséget szereztek, mint a szüleik.

Az 1. diagram a 16 emberrel végzett kutatásom, és az így kapott 76 komlósikai életpálya alapján készült. Jól látható rajta az intergenerációs mobilitás, ami természetesen nem egyedi jellegű, hiszen a népszámlálási és szociológiai kutatások már kimutatták ezt a tendenciát az egész országban.

1. diagram: A legmagasabb iskolai végzettség alakulása a vizsgált népességben

Forrás: saját gyűjtés alapján szerkesztette a szerző

A komlósikai mobilitási vizsgálatom eredményeként a következő megállapításokat vontam le:

Az 1950 előtt született korosztálynak csak a fele szerzett valamilyen szakképesítést, az is általában ács vagy kőműves szakma volt, mert a munkaerőpiacon erre volt kereslet, ebből lehetett megélni. Az ő gyerekeik, az 1950 és 1970 között születettek 17%-a szerzett felsőfokú szakképesítést, vagy technikumi vizsgát, ami már eggyel magasabb szintű, mint a szüleiké. A magasabb iskolai végzettséggel ez a generáció már olyan anyagi háttérrel tudott biztosítani, ami lehetővé tette 1970 és 1985 között születettek számára a továbbtanulást. Így ennek a korosztálynak a 20%-a megszerezte a felsőfokú vagy technikumi végzettséget, és a másik

20%-uk pedig már egyetemre, főiskolára tudott menni. Ez az arány tovább nő az 1985 és 1995 között született generációnál. A legfiatalabbaknak csak a 25%-a állt meg a szakmunkás vagy szakiskolai végzettségénél, de ők sem tartják lehetetlennek, hogy a jövőben még továbbtanuljanak. 62%-uk pedig jelenleg egyetemre vagy főiskolára jár, vagy már el is végezte azt. (1. diagram)

Egy másik fontos tényezője ennek a mobilitásnak, illetve a magasabb iskolai végzettségek megszerzésének az oktatási intézményrendszer fejlődése, és a tény, hogy könnyebben lehet hozzájutni az ezzel kapcsolatos információkhoz. Sok iskola létesült a rendszerváltás óta, és nagyobb is a felvehető tanulók összlétszáma. Emellett a szülők számára a gyerekeik oktatásának anyagi feltételi könnyebben kivitelezhetőek – közelebb vannak az iskolák, ösztöndíj rendszerek, személyre szabható fizetési módok. Másrészt az internet segítségével, sokkal szélesebb körű ismeretekre tehetnek szert az érdeklődő fiatalok.

„Ha akarsz élni, menjél tanulni!”

Ez a mondat kifejezi a komlóskaiai életfelfogásának és gyereknevelési stratégiájának a lényegét. Ez általában olyan alacsony iskolázottságú szülők irányelve szokott lenni, akiknek nem volt lehetőségük tanulni, de szerettek volna. Komlóskaán nagyon sok idős- és középkorú így van ezzel, mert sokuknak valóban nem volt lehetősége szakmát választani az érdeklődésüknek megfelelően.

Az, hogy a mostani középkorú, idős generációban nem volt lehetőség tovább tanulni, több okra is visszavezethető. Közrejátszhatott a hagyományos mezőgazdasághoz kapcsolódó életforma, amely nem ösztönzött a továbblépésre, de közrejátszhatott az is, hogy a magasabb iskolai végzettséghez ingázni kellett volna, azaz a közösségből korán ki kellett volna válni. Ráadásul a döntés nagy valószínűséggel azt a problémát is magában hordozta, hogy esetleg helyben vagy a közelben nem tudtak volna munkát vállalni a magasabb iskolai végzettséggel sem.

Az elmúlt évtizedekben az önmegvalósítás, az egyén akarata és vágya erőteljesebben megjelent Komlóskaán is a továbbtanulási választásokban. Igaz, ez maga után vonta, hogy mivel a képesítésüknek megfelelő állásra helyben, a környéken nem számíthattak, így elhagyták a falujukat.

Összefoglalás

A falu az elmúlt évtizedek alatt humán erőforrásának jelentős részét elvesztette. Úgy tűnik azonban, hogy a jelenleg megkezdett munkahelyteremtési programok sikerrel jártak. A falufejlesztési programok a jövőképet is kitágították a lakosság számára. Ma a falu jövőjében hangsúlyos szerepe van a turisztikának. A szaporodó vendégházak, a panzió és a hozzájuk kapcsolódó lehetőségek ebbe az irányba mutatnak. A falufejlesztési tervben szerepel egy kormányüdüző program is, amelytől szintén munkahelyteremtést, megélhetést remélnek. Hasonló hosszú távú terv a gyógynövénytermesztés ösztönzése, és a hagyományos állattartás visszaállítása, valamint a régi bányák megnyitása is.

Úgy gondolom, a falunak akkor van esélye a fennmaradásra, ha a fiatal felnőtt korosztályt meg tudja tartani, és jövőképet tud biztosítani. Ennek feltétele a munka és a megélhetés biztonsága. Komlóska évek óta igyekszik ezeket a feltételeket megteremteni és bővíteni. Ha

megmaradnak a fiatalok, lesz gyermek, ha több gyermek születik, több óvónőre és tanárra lesz szükség. Ha jó az irány, akkor a kedvező hatás kiteljesedik és a falu egészére pozitívan hat.

Felhasznált irodalom

A nemzedéken belüli mobilitás alakulása – Társadalmi statisztikai füzetek, 15. szám. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1995.

Bánfalvy Csaba (1997): A munkanélküliség, Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft. Budapest

Csehné Papp Imola (2008): Munkaerőpiaci alapfogalmak, közgazdasági összefüggések, Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő

Hajdú Zoltán (1993): Terület- és Településhálózat fejlesztési politika Magyarországon a szocializmus időszakában. In: Enyedi György (szerk.): Társadalmi - Területi Egyenlőtlenségek Magyarországon, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 143-175.

Pálné Kovács Ilona (1993): Az érdekérvényesítés területi egyenlőtlenségei Magyarországon. In: Enyedi György (szerk.): Társadalmi - Területi Egyenlőtlenségek Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 257-275.

Ploetz, Manfred (1994): Falusi munkanélküliség itthon és külföldön, Regiocon, Miskolc

Tamás Edit (1998): Komlóska, Örökségünk Kiadó Bt, Nyíregyháza

Internetes források

www.komloska.hu

www.ksh.hu

KOMLÓSKA EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETÉNEK VIZSGÁLATA

Vámos Gabriella ELTE Néprajzi Intézet

Bevezetés

Dolgozatomban Komlóska egészségügyi helyzetének és viszonyainak vizsgálatával foglalkozom. Céloom nem elsősorban a komlósikai jellegzetességek kiemelése, hanem a gyűjtött anyag tükrében az országos tendenciához képest vizsgálni a falu egészségügyi viszonyait. Céloom az, hogy bizonyítsam, a jelen témakör megközelítése néprajzi szempontból is lehetséges, azaz e kérdéskör is jó terepnek kínálkozik az interdiszciplináris kutatásokra. Az empirikus adatgyűjtés sokoldalú információt nyújt, amit egy adott terület egészségügyi helyzetének vizsgálata is hasznosíthat. A komlósikai vizsgálat is rámutatott arra, hogy minden, ami az egészségügy területén változik, a társadalomra is hatást gyakorol. Ebből a szempontból is fontos a téma áttekintése.

Az egészségügy a gazdasági, a politikai és az erkölcsi válságoknak szinte gyűjtőterepe. Mintha ide csapódnának le, de mindenképpen itt sűrűsödnek azok a társadalmi konfliktusok és krízisjelenségek, amelyek az egyes társadalmi szférákban külön-külön mutatkoznak meg. Így tehát, olyan vizsgálatok is lehetőséget kapnak, melyek kívül esnek az egészségügy hatósugarain.¹⁴ Az eltérő eredetű válságok ezen a téren egymást felerősítve hatnak,¹⁵ ugyanis a mélyreható gazdasági és társadalmi változások az egészségügy területén is változásokat eredményeznek. A város és a vidék holisztikus átalakulása - amely megmutatkozik az ipar és a mezőgazdaság helyzetének változásában, az infrastrukturális viszonyok és a településszerkezet átrendeződésében, - a foglalkoztatottság átstrukturálódásával és a demográfiai viszonyok megváltozásával is jár.¹⁶

A meghatározott földrajzi helyre koncentrálnó kutatások esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a makrokörnyezeti viszonyokat. Az országos helyzetképet figyelembe véve kell elvégezni a felméréseket, mert mindezek hatással vannak egy-egy mikrokörnyezet helyzetére. A kutatások során a makro- és mikrokörnyezeti viszonyok mellett a helyi specifikus jelenségekre is koncentrálni kell.

Komlóska példája jól mutatja, hogy az egészségügyi viszonyok hatással vannak a lokális társadalomra, a kisközösségre is. Rá kell mutatni arra, hogy az orvosi gondolkodás eredetileg biomedicínális paradigmája helyett új, társadalmi-környezeti megközelítés vált szükségessé,¹⁷ ami magában hordozza az empirikus adatokra is támaszkodó megközelítési lehetőséget.

Fontos tény, és Komlóska példája szintén mutatja, hogy a szociális kohézió közvetve és közvetlenül hat a lakosság egészségi állapotára. Az egyének közötti családi, szociális és kulturális kapcsolatok meghatározó módon befolyásolják mindezt, és kihatnak arra, hogy közel azonos gazdasági szerkezet és fejlettségi szint mellett milyen életmód válik általánosan elfogadottá egy lokális közösségben.¹⁸

¹⁴ Forgács I. 1985. 9.

¹⁵ Losonczy Á. 1998. 14.

¹⁶ Forgács I. 1985. 8.

¹⁷ Török J. 2001. 142.

¹⁸ Mihályi P. 2000. 31. vö. Mikola I. 2004. 15.

A következő témakörök kifejtésére törekszem:

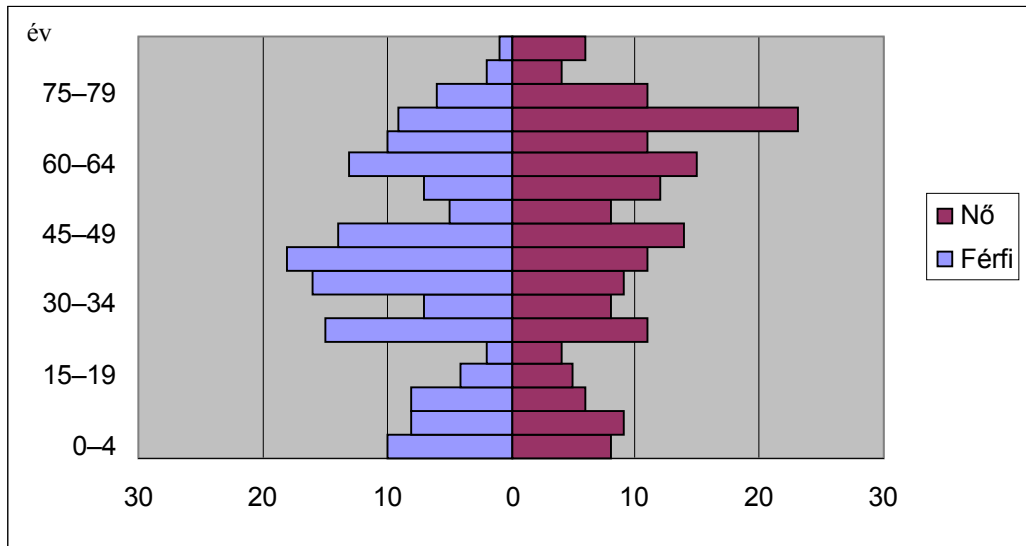
1. Komlóska általános egészségügyi helyzetének feltárása
2. A környező települések szerepe a falu egészségügyi ellátásában
3. Szociális gondoskodás rendszere, és a résztvevők szerepének kiemelése

Komlóska általános egészségügyi helyzetének feltárása

A település egészségügyi jellemzőinek vizsgálatakor szükségesnek tartok egy általános jellemzést adni, ami magában foglalja és rávilágítani igyekszik arra, hogy Komlóska is

- az egyén egészségét döntően környezete és életmódja határozza meg,
- az egészségi állapot meghatározó tényezői között komplex kapcsolatrendszer áll fenn, amelyben a meghatározó tényezők többnyire nem betegség specifikusak, azaz több megbetegedés kialakulására is hatással vannak,
- az egyén életmódját (amely egészségi életmódját döntő mértékben meghatározza) hatékonyan közvetlen környezete (családi, munkahelyi, szabadidős stb.) képes befolyásolni, mivel az egyén természetes igénye a közösségbe tartozás és a közösség elvárásainak való megfelelés,
- a lakosság egészségének fejlesztése összetársadalmi összefogást, interszektorális együttműködést és felelősségvállalást igényel, ugyanakkor partnerséget is a társadalmi élet szereplői (az állam, az önkormányzatok és a helyi közösségek) között.¹⁹

1. ábra: Komlóska korfája 2001-ben

Forrás: KSH adatok alapján szerkesztette Gugi B, Buza B.

Komlóska az előregedő települések közé tartozik. Az időskorúak száma és a lakosságon belüli aránya magas.²⁰ A népesség öregedésén általában az időskorúak össznépségen belüli arányának emelkedését értik, mely folyamat a fiatalok arányának csökkenésével jár együtt.²¹

¹⁹ Mikola I. 2004. 15.

²⁰ Az Európai Statisztikai Hivatal (EUROSTAT) értelmezése szerint a 60. életévet tekintjük az idős kor kezdetének. 0-19 éves korosztályt fiatalnak tekintjük. Hablicsek L. 2004. 12.

²¹ Hablicsek L. 2004. 12.

Ez a folyamat, hatással van a komlósikai lakosság korstruktúrájára is. A fiatal munkaképes felnőttek elvándorlásával és az alacsony születés számmal tovább nő a munkavégzésre alkalmas korosztályra²² jutó idősök aránya. Az idősök létszámának növekedését elsősorban a fiatalok arányának csökkenése, tehát az egyszerű reprodukcióhoz szükségesnél alacsonyabb gyermekszám okozza.²³ (1. ábra)

Az országos tendenciához hasonlóan Komlósikára is jellemző, hogy az életkor előrehaladtával a férfiak morbiditása²⁴ és mortalitása magasabb, így jelentős az idős, egyedül élő nők száma. Úgy tűnik, sajátos, a foglalkozáshoz kapcsolódó ártalmak is növelték a férfiak korai halálozási rátáját. Azt, hogy miért ennyire alacsony a faluban a 60 éven felüli férfiak száma, az orvosi asszisztens és az orvosnő a következővel indokolta: „*Ez a generáció szőlőmunkás volt, a Borkombinálnál dolgoztak, a vegyszerrel való munkát is maszk és védőfelszerelés nélkül végezték, így ez hozzájárult a korai halálozáshoz.*”²⁵

Komlóska lakói évszázadok óta – kevés kivétellel – fizikai munkával keresték kenyerüket. Többnyire az erdő és a mezőgazdaság igényelte a mindennapos fizikai munkát már az iskoláskorúaktól is. Ez az oka annak, hogy a komlósikai időskorúak között gyakori panasznak számítanak a mozgásszervi megbetegedések, gerincbántalmak, ízületi kopások. Ezek a krónikus betegségek, ha súlyossá válnak, természetesen a mindennapi élet minden területén lényeges hátrányokat okoznak, megnehezítik vagy lehetetlenné teszik a nyugdíjat kiegészítő munkavégzést, a szélesebb körű emberi kapcsolatok megtartását, a tevékeny életet.²⁶ Az ember igénybevétele, az elhasználódás mértékét a sérülések, kopások erősségét és veszélyeztetettségét az idő és a társadalmi hely együttesen magyarázza. Természetes biológiai jelenség, hogy az életkor emelkedésével párhuzamosan csökken a testi erő és romlik az egészségi állapot. Ez a tény maga is azt jelenti, hogy az idős népesség arányának növekedése abban az irányban hat, hogy növeli a hátrányos helyzetűek arányát.²⁷ Az egészségi állapot minőségét csak ebben az összefüggésben lehet megérteni.²⁸

Amikor az egyénnek szembesülnie kell egy megváltozott élethelyzettel, öregedésében nagyon fontos támaszt jelenthetnek hozzátartozói, rokonai, szomszédjai, barátai. Az elmagányosodás gyakran elhanyagoltsággal, elszegényedéssel is jár, és a fizikai állapot gyengülése mellett más mentális betegségeket is kiválthat. A társadalmi környezet feszültségei és terhei visszahatnak a társadalom működésére és újabb társadalmi bajok forrásai lesznek.²⁹ Fontos kiemelni, hogy Komlósikán az idős lakosság körében nem jellemző a teljes elmagányosodás, és ebből kialakuló depresszió vagy más mentális betegség. Az itteni idős, nyugdíjas korosztály élettere nem szűkült be sem térben sem időben, így a társas kapcsolatai sem estek vissza radikálisan. Komlóska esete jó példa arra, hogy a szociális környezet és a mentális egészség összefügg.

Az egészségügy helyzetét befolyásolja a közösség betegséghez való hozzáállása. A komlósikai idős emberek jobban figyelnek az egészségükre, mint ahogy azt a hagyományos paraszti

²² Az EUROSTAT értelmezése szerint aktív korúnak a 20-59 éves korosztály nevezhető. Habolicsek L. 2004. 12.

²³ Andorka R. 1994. 100.

²⁴ Morbiditás az a szám, mely megmutatja, hogy meghatározott számú ember közül mennyi kapta el a szóban forgó betegséget. (általában 100.000 főre számolják)

²⁵ Fedorné Gromóczy Zsuzsanna 1973.

²⁶ Andorka R. 1994. 100.

²⁷ Andorka R. 1994. 100.

²⁸ Losonczy Á. 1998. 54.

²⁹ Losonczy Á. 1998. 54.

értékrend alapján ismert.³⁰ A házi orvos tapasztalata szerint: „Itt az idősök adnak magukra”³¹ Ez azt jelenti, hogy az idős lakosság természetesnek tartja, hogy orvoshoz forduljon, bár előbb mindenki maga próbál segíteni magán: „inkább akkor mikor a házi patika már kevés.”³² Érdekes a házi orvos véleménye, miszerint az idős férfiak hamarabb fordulnak hozzá, mint a nők. Ennek okát abban látja, hogy a nők még alkalmazzák a természetes gyógymódokat és gyógynövényeket is. Egyébként a faluban nem szívesen részt venni a rendszeres egészségügyi szűrő vizsgálatokon.

A környező települések szerepe a falu egészségügyi ellátásában

A fiatal lakosság és a gyerekek egészségügyi szűrését rendszeres évenkénti alkalommal, a felnőttekével közös házi orvos végzi, aki minden iskolakezdekodkor ellenőrzi a gyerekek egészségi állapotát. Ha olyan szűrésre van szükség, ami a falun belül nem oldható meg, az önkormányzat szervezésében más településeken végzik el. A legfontosabb egészségügyi ellátó rendszerek működése Komlóskán az alábbiak szerint alakul:

Házi orvosi rendelő	A falu körzetileg Erdőhorvátéhoz tartozik, de Komlóskán szerdánként rendel az erdőhorvátai orvosnő, az alapvető ellátást biztosító rendelőben. Itt a betegek vizsgálatát, ellátását, valamint az ezzel kapcsolatos adminisztrációt lehet megfelelő körülmények között elvégezni. Erdőhorvátiban felnőtt- és gyermekorvosi ellátás egyaránt van.
Orvosi ügyelet	Hétvégén a sárospataki rendelőintézet, vagy a tolcsvai öregek otthonában kihelyezett mentőtiszt biztosítja.
Szakorvosi, kórházi ellátás, labor- vizsgálatok	A sárospataki rendelőintézetben, sebészeti ellátás pedig Sátoraljaújhelyen van, de elkerülnek a betegek Miskolcra és más nagyvárosokba is. Az évenkénti kötelező tüdőszűrésre vándor röntgen busz jön a faluba.
Fogorvos	Olaszliszván, Sárospatakon; az idősök ritkán veszik igénybe. Fogászati szűrésre az iskolásokat évente egyszer az önkormányzati busszal viszik Olaszliszván.
Öregek otthona	Erdőbénye (csak nők számára), Bodrogkeresztúr, Tokaj, Szántó, Sárospatak, Szerencs (házaspárokat fogadnak)
Gyógyszertár	Olaszliszka, Tolcsva, Sárospatak

A település szakorvosi ellátása a környező településekhez kapcsolódik, így a helyi önkormányzat a **falukocsi** biztosításával oldotta meg a betegek szállítását és a gyógyszerek kiváltását. Ez a felülről szervezett és adott lehetőségek háttérében kötelezővé tett szolgáltatás bármikor igénybe vehető, a szállítás a **falugondnok** feladata. Ezt a feladatkört Pásztor István falugondnok tölti be, az ő helyettese Ferencz Zsolt.

³⁰ Betegnek lenni morális kérdés volt a paraszti értékrendben. Nem illett betegnek lenni, a gyengeség jele volt a betegség bevallása, akkor fordultak a parasztkok leginkább orvoshoz, ha már nagyon nagy volt a baj.

³¹ Dr. Velejti Gabriella 1967.

³² Kontrás Mihályné 1932.

A falugondnok munkájában az alapellátási feladatok a meghatározók, de helyi sajátosságoknak, igényeknek megfelelően számos olyan tevékenységet is ellát, amelyek túlmutatnak a klasszikus szociális feladatokon (itt a személyszállítást, de ez kiterjedhet közterület karbantartáson át közösségi programok szervezéséig.)³³ Komlósán a falugondnok szállítja orvoshoz a rászorulókat, minden évben ő viszi a gyerekeket fogorvosi szűrésre, ő váltja ki és osztja szét a faluban a gyógyszereket.

A szociális törvény értelmében a 600 fő alatti (2000-ben 500 fő alatti) kistelepüléseken, illetve külterületi lakóhelyeken az egyes alapellátási feladatok falugondnoki szolgálat keretében is elláthatók. Ez az intézmény alapvetően a szociális ellátásokban, a hozzáférési lehetőségekben meglévő területi különbségek csökkentésére, az ellátási hiányok korrigálására hivatott.³⁴ Létrehozásának a település hátrányainak csökkentésében, az életfeltételek javításában, a közszolgálathoz való hozzájutás elősegítésében van szerepe.

A szociális gondoskodás rendszere

A település egészségügyi feladatainak középpontjában az idősek ellátása áll, és ez összefonódik, illetve kiegészül a szociális gondozással is. Az idősek még emlékeznek a paraszti értékrendre, többen megjegyezték, hogy régen szégyen volt, ha valaki nem tudott magáról gondoskodni. Néhány évtizede „*nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem vették igénybe a szociális gondozó tevékenységét, megvetették, aki ezt kérte.*”³⁵ Régen mindenki igyekezett családon belül megoldani az ápolást, együtt laktak, most ez nincs így³⁶— hangsúlyozza az idős generáció, és ezzel rámutatnak a megváltozott életmódra, a családi, rokonsági kapcsolatok változására, a családi és rokonsági védő és óvó háló gyengülésére. Amíg két-három generáció élt egy portán, természetes volt az idősekről, a betegekről való családi gondoskodás. A közösség és az egyház örködött ennek betartásán. A fiatalok elvándorlása, a távoli munkahelyek, az ingázás, mind ez ellen hatott.

Az életkor hosszabbodásával, a nagycsaládos együttélési formák visszaszorulásával és az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan, egyre nagyobb az igény arra, hogy az önmaguk ellátására nem, vagy korlátozottan képes egyénekről kiegészítő egészségügyi alkalmazott/intézmény gondoskodjon.³⁷ Az időskori ápolás és gondoskodás feladatát egyre inkább az önkormányzatok veszik át részben vagy egészében az ország minden településén. Komlósán is így van ez, sőt az önkormányzat ezt alapkötelességének tekinti.

Komlósán is a társadalmi, demográfiai változások – a népesség előregedése, a többgenerációs családok fokozatos felbomlása, a család gondozási erőforrásainak megcsappanása – egyre inkább előtérbe helyezte az intézményes keretek közötti szociális intézkedések megvalósítását.³⁸ Ahhoz képest, hogy a települést sokáig kiháló félben lévő falunak tekintették, most dinamikus fejlődést figyelhetünk meg ezen a téren. A polgármester törekvéseinek köszönhetően mára euro komfortos település Komlóska, aminek része a kiterjedt szociális gondoskodás.

³³ Bácskay A. 2004. 191.

³⁴ Bácskay A. 2004. 191.

³⁵ Panku Józsefné 1962.

³⁶ Zajakovszki Jánosné 1926.

³⁷ Mihályi P. 2000. 55.

³⁸ Bácskay A. 2004. 186.

Az idős korúak gyakrabban szorulnak professzionális segítségre szociális problémáik megoldásában.³⁹ Az egészség, a betegség és a szociális helyzet kölcsönös meghatározottsága közismert. Az is nyilvánvaló, hogy a szociális problémák is betegségekeltőek, a betegség pedig egyenlőtlenül oszlik el a társadalomban. Ezért beszélhetünk veszélyeztetett korosztályokról, akiknek az ellátását, gyógyítását együttesen segítheti a szociális munka.⁴⁰ A szociális munka intézményes foglalkozás, a szakember nem magánemberként, hanem egy társadalmilag fenntartott intézmény alkalmazottjaként gyakorolja szakmáját.⁴¹

A komlósikai önkormányzat is **szociális gondozó** alkalmazásával biztosítja az idősök ellátását.⁴² Munkájának gyakorlata egyszerre preventív és korrektív jellegű, azaz egyszerre törekszik az egyénre, a családra vagy a közösségre káros helyzetek kialakulásának megelőzésére (prevenció), valamint a kialakult problémahelyzetek megoldásában való segítségnyújtásra (korrekció).⁴³ Tevékenysége során együttműködésre törekszik, és tevékenységének köre függ a helyi lakosság szocio-kulturális jellemzőitől és lakosság demográfiai összetételétől.⁴⁴

Komlósán a szociális gondozó Panku Józsefné, aki napi nyolc órában végzi munkáját. A helyiek ismerik, bizalommal fordulnak hozzá. Eleinte ez az ellátási forma Erdőhorvátival közös volt, de a növekvő időslétszám indokolta a csak Komlósákra koncentráló személy alkalmazását. Jelenleg 36 ellátottja van, közöttük néhányat naponta többször is látogatnia kell. Feladata a szociális alapellátás. Komlósán ez az ebédkihordást jelenti és a házi segítségnyújtást. Tehát egy alapellátást biztosító rendszerről van szó, amely a nappali gondozás keretein belül valósul meg.

A szociális alapellátás itt is azokat a minimális szolgáltatásokat, gondozási formákat foglalja magában, amelyekről az önkormányzatoknak minden településen gondoskodniuk kell. Igénylését és igénybevételét meghatározza a jövedelem, és az életvitelt nehezítő körülmények (egészségügyi állapota miatt nem képes bevásárolni, főzni, magát ellátni, ügyeket intézni).⁴⁵ Tevékenysége alapvetően az idősök ellátására összpontosít, az egyszemélyes háztartásokban élők rendszeres segítésére. E mellett az egyedül élők is igyekeznek önellátó, önálló életet élni, háztartást vezetni. Amikor erre már nem képesek, akkor is az idős otthonba költözést csak végső esetben választják. A szociális ellátás célja tehát, hogy az idős emberek lehető legtovább maradjanak otthonukban, megszokott környezetükben, családjukban, azok közelében. Az innen való elszakadást csak feltétlenül indokolt esetben javasolják.⁴⁶

A komlósikai szociális gondozó tapasztalata az, hogy *az idős lakosságon belül különbözőképpen élnek meg betegségüket*,⁴⁷ az öregedés természetes folyamatával együtt járó élettani változásokat is eltérő módon fogadják. Kialakul tehát egy a fizikai teljesítőképesség

³⁹ Török J. 2001. 141.

⁴⁰ Török J. 2001. 144.

⁴¹ Török J. 2001. 146.

⁴² A szociális gondoskodás keretében nyújtott ún. alap- és szakosított ellátásokat a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvénycikk egységesítette. Ez az alapellátások köré sorolja többek között az étkeztetést, a házi segítségnyújtást és családsegítést. Hasonló a funkciója a falugondnoki szolgálatnak is, amely a hátrányos helyzetű, alacsony népességszámú településköort célozza meg tevékenységével. Bácskay A. 2004. 186. vö. Péntek B.- Zoltán L. 2008. 15.

⁴³ Soós Zs. 2005. 13.

⁴⁴ vö. Soós Zs. 2005.

⁴⁵ Bácskay A. 2004. 187.

⁴⁶ Bácskay A. 2004. 186.

⁴⁷ Panku Józsefné 1962.

csökkenésének ellenére/hatására egy szubjektív egészség – betegség tudat,⁴⁸ amit a szociális gondozónak fel kell ismernie, és egyénre szabottan kezelnie.

A településen működő házi segítségnyújtás az egyik legrégebbi alapellátási forma, amely magában foglalja többek között a bevásárlást, a háztartási munkák egy részét, pszichés és egészségügyi segítséget, valamint a hivatalos ügyek intézését. A segítség legkülönbözőbb formái léteznek a napi 1-2 órás beszélgetéstől a főzésen, takarításon, az ebéd házhoz szállításán át az ápolásig.⁴⁹ „A legtöbb idős embernek inkább társaságot jelent, akinek kipanaszkodja magát, akivel beszélgethet.”⁵⁰ Tehát az egyén és környezete közötti sokrétű, összetett kölcsönhatással foglalkozik, segíti a gondozásában részesülő embereket lehetőségeik minél teljesebb kiaknázására. Problémamegoldásra és hatékony segítségnyújtásra törekszik.⁵¹

A komlóscai szociális gondozó az ápolás keretein belül gyógyszert is felirat, vérnyomás – és vércukorszint mérést végez, sebeket kötöz. Az önkormányzat alkalmazásában áll, és oda kell bejelenteni, ha valaki ilyen ellátás biztosítására igényt tart. Minden eszközt az önkormányzat biztosít számára. Az orvossal állandó kapcsolatban van, aki elismeri és együttműködik vele. Emberközpontúsága, gondozottjai felé való alkalmazkodása és tisztelete, szakmai képzettsége és elkötelezettsége hozzájárult ahhoz, hogy kedvelik, és folyamatosan igényt tartanak segítségére. Segítő tevékenysége az egyéni esetkezeléshez kapcsolódik.

A komlóscai egészségügyi ellátás szerves része a **védőnő** tevékenysége is. A Védőnői Szolgálaton belül négy fő terület, feladatkör különíthető el: a családvédelmi szolgálat, a család- és nővédelmi tanácsadás, a terhes- és a csecsemő tanácsadás. Mindezeket Komlósán az Erdőhorvátival közös védőnő látja el. Hetente jár Komlósára, egyéni egyeztetésekre is lehetőség van, amit a kisszámú várandós- és csecsemő szám indokol. A 0-6 éves gyerekek egészségügyi állapotának ellenőrzéséért is ő felel. Az erdőhorvati orvosnő a védőnő segítségével végzi évente egyszer az iskolások egészségügyi felmérését és a gyógytestnevelési szűrést is.

Az egészségügyi helyzet szempontjából és a szociális hálót tekintetbe véve nagy szerepe van a faluban élő természetgyógyásznak, aki 4 éve költözött Komlósára. A bioenergetikával, csontkovácsolással, reflexológiával, aromaterápiával foglalkozó szakember kapcsolatban van a doktornővel, aki szintén híve ennek a gyógyítási módnak. Átmeneti jellegű tünetek kezelésére küldi hozzá betegeit, vagy javasolja az alternatív gyógyászatot az orvosi kezelések kiegészítésére. „Házhoz jön, akinek panasza van, vagy kérésre házhoz is megyek. Nem hirdetem magam, szájhagyomány útján terjedt el, hogy mivel foglalkozom. Az itteni tevékenységemért pénzt sem kérek, mégis a falusi emberekben máig él a megszokás, hogy valami kis aprósággal meghálálják a segítséget.”⁵²

A településen, hétvégi háztulajdonosként élő orvos házaspár is bármikor segítségül hívható. Ők 1986-tól tagjai a falu közösségének, és ha valakinek gondja volt, segítettek.

Fontos szerepe van a falu papjának Biró Istvánnak, aki minden hónap első péntekén jár a betegekhez. Ilyenkor gyóntat, áldoztat, beszélget velük, és igyekszik minél többet segíteni az ápoltnak.

⁴⁸ Utasi Á. 1993. 52.

⁴⁹ Bácskay A. 2004. 187.

⁵⁰ Pantku Józsefné 1962.

⁵¹ vö. Keresztes Gy. 2008. 25.

⁵² Ádám M. 1972.

Összegzés

Komlóska egészségügyi viszonyait vizsgálva, a demográfiai adatokat és az empirikus kutatás eredményeit figyelembe véve elmondható, hogy az országos tendenciához mérten a faluban aránytalanul nagy az idős lakosság száma, és az önkormányzat komoly figyelmet fordít az előregedő, elmagányosodó emberek ellátására. Ebben fontos szerepe van a doktornőnek, a szociális gondozónak, a falugondnoknak, a védőnőnek és a nem hivatalos gyógyászat körébe tartozó gyógymódokat alkalmazó természetgyógyásznak is. Ki kell emelni azt, hogy annak ellenére, hogy Komlóska ellátása a környező településekhez kapcsolódik, a betegek szállítása nem ütközik fennakadásokba. Az önkormányzat biztosítja ezeket az alapellátásokat is.

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) évtizedekkel ezelőtti meghatározása szerint: „az egészség a teljes testi, szellemi/lelki, és szociális jól-lét állapota, s nem pusztán a betegség vagy nyomorékság hiánya.” Ezt a felfogást Komlóska példája is jól bizonyítja. Az egészségi állapotot meghatározó tényezők komplex rendszert alkotnak, befolyásolásuk nemcsak az egészségügy, hanem az egész társadalom feladata.⁵³

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf (1994): *A társadalmi problémák szociológiája (szegénység és társadalmi beilleszkedési zavarok)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bácskay Andrea (2004): Gondozási formák az idősellátásban – a szociális alapellátás. In: Harcsa István (főszerk.): *Időskorúak Magyarországon*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 186-196.
- Forgács Iván (1985): *Egészségügy*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Hablicsek László (2004): Demográfiai öregedés az EU-ban. In: Harcsa István (főszerk.): *Időskorúak Magyarországon*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 12-26.
- Keresztes György (2008): *Szociális munka. Szociális problémák és megoldásuk rendszere*. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest.
- Losonczi Ágnes (1998): *Utak és korlátok az egészségügyben*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Mihályi Péter (2000): *Magyar egészségügy: diagnózis és terápia*. Springer Orvosi Kiadó Kft., Győr.
- Mikola István (2004): Az egészség, mint a jóléti társadalom lapköve. In: Bácsy Ernő és Mikola István (szerk.) *Civilizáció és egészség*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 13-37.
- Paulik Edit (2006): Megelőzés a népegészségtanban. In: Nagymajtényi László (szerk.) *Népegészségtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 13-16.
- Soós Zsolt (2005): *A szociális munka alapjai*. Comenius Bt., Pécs.
- Török Judit (2001): A szociális munka néhány alapkérdése az egészségügyben. In: Somorjai Ildikó (szerk.) *Kézikönyv a szociális munka gyakorlatához*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 140-146.
- Utasi Ágnes (1993) *Öregedés falun*. MTA Politikai Tudományi Intézet, Budapest.

⁵³ Paulik E. 2006. 14.

EGYÉN – CSALÁD – KÖZÖSSÉG A VALLÁSOSság SZEREPE A KOMLÓSKAI TÁRSADALOM HÁROM SZINTJÉN.

Balázs Dorottya, ELTE-BTK Néprajzi Intézet

Bevezetés

A faluszeminárium keretében egy évvel ezelőtt egy katolikus falu, Bag példáján vizsgáltam a vallásosság társadalmi életben betöltött szerepét. Komlóscai kutatásom során úgy találtam, hogy a görögkatolikus vallásosság némileg eltérő módon, eltérő szinteken játszik szerepet a közösség életében, kicsit más társadalmi funkciókkal rendelkezik, mint azt a katolicizmus esetében találtam. A görögkatolikus vallásosság közösség-összetartó erejének bemutatására éppen ezért a korábbtól különböző rendszert választottam, dolgozatomban három társadalmi szinten – az egyén, a család és a faluközösség szintjén – szeretném nyomon követni a vallásosság alakító hatását. A bemutatott jelenségeknek természetesen mind a három szinten van értelmezhető megnyilvánulása, jelen dolgozatban csak az egyszerűség kedvéért választottam szét ilyen élesen a három kategóriát.

A hangsúlyt a dolgozat egészében a vallás közösségi-társadalmi aspektusaira kívánom helyezni, a teljes komlóscai vallásosság leírására nem törekszem. Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy kutatásomat szűken vett hat nap alatt végeztem, így megfigyeléseim minden bizonnyal nem tekinthetők a falura nézve általános érvényűnek, inkább csak kiindulópontul szolgálhatnak további kutatások számára, a jelenlegi komlóscai vallásosságot pillanatfelvétel-szerűen ábrázolják. Annál is inkább igaz ez, mivel a település vallásosságáról már született monográfia, és számos részlettanulmány is,⁵⁴ ezek alapossága természetesen messzemenően meghaladja saját kutatásom részletességét és intenzitását.

A vallásosság és a vallás szerepének változása Komlósán

A vallásosság rendkívül összetett fogalom, amennyiben tehát a vallásosság változásait kívánjuk felvázolni egy közösségben, nem hagyatkozhatunk csupán a formai változások bemutatására. Ha például a változásokat egyedül a vallásgyakorlat változásain keresztül próbáljuk értelmezni, könnyen téves következtetésekre juthatunk, ugyanis a vallásosság korántsem egyenlő a vallásgyakorlattal.⁵⁵

A vallásosságot értelmezhetjük folyamatosan változó rendszerként is, vizsgálhatjuk a vallásosság szerepének és formáinak alakulását. A vallásszociológiai felmérések (de a vallási néprajzi terepmunkák és kutatások is) egyértelműen kimutatták, hogy a jelenkorban a vallás szerepe némileg csökkent a társadalmi és az egyéni életben, a lakosság egyre nagyobb része vonja ki magát a vallásgyakorlatból.⁵⁶ Tomka Miklós ezt a változást funkcióváltozásként

⁵⁴ Bartha E. 1985., Bartha E. 1980., Bartha E. 1981.

⁵⁵ Tomka M. 1982. 300.

⁵⁶ Lásd ehhez többek között: Tomka M. 1982. vagy Uő.: A vallásosság és az egyházak Magyarországon a kilencvenes években. In: Püski Levente – Valuch Tibor (szerk.): Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. Debrecen, 2002. 473-496. vagy Uő.: A magyar vallási helyzet öt dimenziója. Magyar Tudomány 1999/5. 549-559.

értelmezi, háttérben társadalmi okokat feltételez. Szerinte társadalom és a világnézeti rendszerek pluralizálódása következtében a vallásnak ma már nem feladata az egész társadalom integrálása, a vallásgyakorlat kisebb közösségek tevékenységévé vált, azonban ezeken a kisebb közösségeken belül az összetartozás-tudat a vallás segítségével jobban kifejezhető, mint korábban.⁵⁷ Annak ellenére tehát, hogy a társadalom egyre kisebb arányban érintett vallási téren, a vallás közösség-összetartó ereje a korábinál nagyobb is lehet, a vallás és az egyház újonnan megjelenő funkciója például a lokális közösségek összetartása, a differenciáló erők (például a globalizmus) ellen való fellépés.⁵⁸

A komlósikai vallásgyakorlata esetében megfigyelhetőek a magyar és európai viszonylatban is általánosnak mondható tendenciák (például a rendszeres vallásgyakorlók számának csökkenése, a fiatalok eltávolodása a vallástól), azonban a görögkatolikus vallásosság jellege és a település sajátos kulturális-etnikus közege ezeket a tendenciákat részben módosítja is. Bartha Elek a komlósikai vallásosság változásával kapcsolatban azt emeli ki, hogy a hagyományos, paraliturgikus elemekkel tűzdelt vallási gyakorlatot a faluban fokozatosan felváltja egy új, városiasabb vallásosság, ez a folyamat eredményezi például a szentelmények kiszorulását a fiatalabb korosztályok mindennapi életéből.⁵⁹ Bartha a változásokat a második világháború után bekövetkező társadalmi változásokkal – többek között a fogyasztói magatartás megjelenésével, a vallásos nevelés szerepének visszaszorulásával, a szekularizációs törekvésekkel és a hagyományos népi kultúra, a „falusi közösség” megszűnésével magyarázza.⁶⁰

Saját kutatásom során úgy tapasztaltam, a vallásosság szerepe a komlósikai életében nem változott olyan nagymértékben, mint az Bartha Elek szerint várható lett volna. Amellett, hogy a vallásos tudatban is megfigyelhető az állandóság, a vallásgyakorlat szerepe is fontos maradt.

Ma a körülbelül 300 lelket számláló Komlósikán a vasárnapi miséken nagyjából 50 fő szokott megjelenni. A megjelentek száma azonban sokszor függ az időjárástól és az útviszonyoktól. Ennek oka, hogy a szertartásokon részt vevők nagyobb része az idős korosztályokból kerül ki. Az a tény, hogy főként idősek gyakorolják rendszeresen vallásukat, megfelel a magyarországi vallásszociológiai megfigyeléseknek, azonban az arány értelmezése során mindenképpen figyelembe kell venni, hogy Komlósika esetében nemcsak a templomba járók, hanem általában véve a falu lakosságának nagy része is ebbe a korosztályba tartozik. A templomi szertartásokon legkevésbé jelen levő korosztály a 20 és 40 év közöttiek csoportja, ennek oka többek között az, hogy sokan közülük nem Komlósikán laknak, illetve többen munkájuk miatt nem tudnak hazamenni hétfővégen. A nemek megoszlását tekintve – az általános elv ismeretében, miszerint a vallásukat rendszeresen gyakorlók jelentős többsége nő – figyelemre méltó, hogy Komlósikán a miséket aránylag sok férfi is látogatja, emellett az egyháztanács tagjai is kivétel nélkül férfiak.

A görögkatolikus vallásosság sajátosságának tekinthető, hogy a hétfői misék mellett hetente akár több alkalommal is sor kerül hétköznapi esti misékre. Ezeket alkalmanként 15-20 fő vesz részt. A vallásgyakorlat legfontosabb, reprezentatív alkalmain a lakosság sokkal nagyobb arányban van jelen. Ezek az alkalmak a nagyobb egyházi ünnepek, a Karácsony, a Húsvét és más litiás ünnepek, illetve a komlósikai viszonylatban jelentős templombúcsú Pünkösöd előtt egy héttel; emellett a – szintén a görögkatolikus hagyomány jellemzőjeként értelmezendő –

⁵⁷ Tomka M. 1982. 301.

⁵⁸ Tomka M. 1982. 303.

⁵⁹ Bartha E. 1981. 317.

⁶⁰ Bartha E. 1985. 28-29.

különböző szentelményekhez kapcsolódó szertartások. Ezek látogatottsága messze felülmúlja a hívek átlagos vasárnapokon tapasztalható aktivitását. A vallás mai napig tartó fontosságát mutatja, hogy az ünnepeket és a hozzájuk kapcsolódó szentelést mindig az ünnep napján tartják, akkor is, ha az hétköznapra esik. Ilyenkor az óvodából, iskolából a gyerekeket is elhozzák a szertartásra, a vallásos hagyományoknak a komlóscaiak a gyerekek nevelésében, oktatásában is nagy szerepet szánnak.

Az, hogy a vallásgyakorlatnak és a vallásos hagyományoknak Komlósán ma is ilyen nagy szerepet tulajdonítanak, nagyrészt talán annak köszönhető, hogy a vallás az egyik olyan kulturális közeg, amelyben lehetővé válik a nemzetiségi öntudat, a ruszin identitás megélése és kinyilvánítása. A múltban a vallás nemzetiség-megtartó ereje több területen és több módon is megjelenhetett: egyházi tiltások vagy éppen az egyház által konzervált etnikus hagyományok formájában, a közösségi vallásgyakorlati formákon és az anyanyelvi vallásgyakorlás lehetőségén keresztül, illetve a gyakran összekapcsolódó vallási és etnikai endogámia kialakítása és fenntartása által.⁶¹ Ma szintén megfigyelhető a vallásosság etnikai identitást erősítő és fenntartó funkciója, de ez ma már jellemzően főleg az anyanyelvű folklór (régai vallási énekek, szokásokhoz kapcsolódó szövegek) megőrzését és a valláshoz kapcsolódó néphagyományok felelevenítését jelenti.⁶²

A vallás szerepe a hétköznapokban, az egyének életében

A komlóscaiak egységének és nagyfokú összetartásának több oka van, amelyek közül talán a legszembetűnőbb és legfontosabb az élő ruszin hagyomány. Ezen túlmenően a vallásnak legalább ekkora szerep jut az egységes közösség fenntartásában, ha ez talán nem is annyira nyilvánvaló első látásra. Az egyének gondolatvilágát mindig összehangolja a közös hit, ez azt jelenti, hogy a vallás közösség-összetartó funkcióját nemcsak a vallásgyakorlat, hanem a gondolatok, a hit és a hiedelmek szintjén is tetten lehet érni. Különösen igaz ez a görögkatolikus vallásosságra, ahol az egyéni vallásos cselekedeteknek, a laikus vallási gyakorlatnak sokkal nagyobb szerep jut a hétköznapokban, mint más magyarországi vallások esetében.

Komlósán a hétköznapi tevékenységek, a munkavégzés rendje ma is alkalmazkodik bizonyos mértékben az egyház ünnepeihez, a vallásgyakorlás alkalmaihoz. A vasárnapi munkatilalmat a legtöbben ma is megtartják, az idősebbek például egységesen úgy vélekednek, a vasárnap a templomba járás, a pihenés és az ismerősök meglátogatásának napja. A fiatalabbak sokszor nem tehetik meg, hogy nem dolgoznak vasárnap, de akiknek alkalmuk van rá, családjuk körében töltik a hétvégét. A faluban általános viselkedési elv, hogy vasárnaponként nem illik mások nyugalma hangoskodással, feltűnő munkavégzéssel zavarni. A helyiek ezt nagyon komolyan betartják, a beköltözőkkel kapcsolatos konfliktusok egy része is annak tudható be, hogy a hétvégi házukba hazatérő családok nem a komlóscai elvárások szerint töltik szabadidejüket. A vasárnapi misék alatti hangoskodás miatt a komlóscaiak néha figyelmeztetik is ezeket a családokat. A templombúcsú utáni hétfő a komlóscaiak fogadott ünnepe, ezen a napon szintén szigorúan betartják a munkatilalmat.

Szintén a vallásosság máig tartó fontosságát jelzik a hétköznapi tevékenységhez, például a munkához vagy a táplálkozáshoz kapcsolódó vallásos szokások. Komlósán ma is jellemző az idősebb korosztályok körében a munkavégzés vagy pihenés közben mondott ima, gyakori a

⁶¹ Bartha E. 1987. 241-243.

⁶² Bartha E. 1987. 243-244.

napi háromszori imádkozás is, felkelés után, ebéd előtt és lefekvés előtt. Az idők éjjelente is többet imádkoznak. A faluban korábban elterjedt köszönésforma („Dicsőség Jézus Krisztusnak!”) ma már igen ritka esetekben figyelhető csak meg. Ezzel ellentétben az idősebb korosztály körében ma is szokás egyes állandó böjti napok megtartása, míg korábban a hétfő, a szerda és a péntek is böjtnek számított, addig ma a legtöbben csak a pénteki böjtöt tartják meg. Emellett a legtöbben Nagyböjtnben, néhányan pedig Karácsony előtt is tartanak böjtöt.

A mindennapi életben előforduló leggyakoribb vallásos tevékenységek másik nagy csoportja a szentelményekhez kapcsolódik, ezek használata Komlósán a mai napig igen jelentősnek mondható. A szentelmények megléte és milyensége mindig a közösség igényeitől függ⁶³, a felhasználás módjai azonban akár egyénenként is változhatnak. A legáltalánosabb a szenteltvíz használata (amelyet sokan a „Jordán vize” néven említene), minden háztartásban található belőle legalább egy üveg, sokan fogyasztják betegség esetén, előfordul, hogy gyógyszereiket például szenteltvízzel veszik be. A neveletlen vagy kezelhetetlen gyerekek kezét, homlokát szenteltvízzel kenik meg, de úgy tartják, hogy a szenteltvíz általában jó hatással van minden gyerekre, ezért kisebb korukban viselkedéstől függetlenül sok családban itatnak velük belőle. Általános szerencsétlenségek elkerülése érdekében, például vihar előtt, szenteltvízzel hintik meg a házat vagy a melléképületeket. Vízkereszt előtt egyébként a megmaradt tavalyi szenteltvizet szintén a ház megszentelésére használják fel, a liturgikus szertartás mellett tehát megfigyelhető egy önálló, népi eredetű gyakorlat is.⁶⁴ A szenteltvizet Komlósán nagy becsben tartják, nem dobják ki, mivel hitük szerint nem romlik meg. Régebben a vízszentelés után egy ideig nem tartottak sem disznóvágást, sem nagymosást, mivel tiszteletlenségnek tartották volna beszennyezni a frissen szentelt vizet.

Mindezek mellett több szentelményt is használnak a komlósok, bár ma már nem olyan széles körben, mint a szenteltvizet. Szintén minden otthonban megtalálható legalább egy, de inkább több pár szentelt gyertya, amelyet a háznál tartott virasztáskor használnak a leggyakrabban, sokan a máriapócsi búcsúból is szentelt gyertyákat hoznak emlékebe. A Szent-Iván napkor szentelt virág és különféle gyógynövények neve Komlósán tisztességes, amelyet betegség esetén teának főznek meg. A virágvasárnap szentelt barkát az idősebbek ma is viharelhárításra használják, ha jön a zivatar, néhány szemet elégetnek a barkából. A halott mellé a koporsóba a mai napig kedvelt tárgyai mellett szentelt virágot, esetleg egy kis üveg szenteltvizet is tesznek. A szentelésnek a komlósok hite szerint bajelhárító, szerencsehozó hatása van, ezért a mindennapokban nemcsak szentelményeket használnak, hanem egyes tárgyaikat meg is szenteltetik. A búcsúból hazahozott emlék- és kegytárgyak mellett sokan például az újonnan vásárolt autójukat is megszenteltetik a pappal.

A vallás szerepe a családi életben

Egyházi ünnepek

A nagyobb egyházi ünnepek a komlósok családok életében döntő jelentőségűnek tekinthetők. Ezeket az alkalmakat minden komlósok családi körben tölti el, nagyon gyakori, hogy ilyenkor elszármazott komlósok, a falutól távol élő rokonok is több napra hazajönnek, meglátogatják rokonaikat, együtt vesznek részt a közösségi eseményeken, például a szentmiséken és szenteléseken. A vallást tekinthetjük tehát a családi események

⁶³ Bartha E. 1981. 312.

⁶⁴ Ugyanerre a kettősségre hívja fel a figyelmet BARTHA E. 1981. 313.

egyik fő szervezőjének, ezeknek az alkalmaknak a családok összetartásában kiemelkedő szerepe van.

A karácsonyi szokások nagy része hagyományosan is a családhoz kapcsolódik, és nagyon érdekes megfigyelni, hogy Komlósán ezek a hagyományok némileg megváltozott formában, de máig élnek. A karácsonyi vacsorának ma is nagy jelentősége van, csakúgy, mint az éjféli misének. A misét éjféli helyett este tíz óra körül tartják, hogy az idősebbek is el tudjanak menni rá. A karácsonyi vacsorához régebben több mágikus cselekmény tartozott: a családapa szalmát hozott be az asztal alá, a karácsonyi abrosz alá különféle terményekből két-két szemet tettek, hogy biztosítsák a jövő évi bő termést. A vacsorát nagyon fontos volt családi körben, együtt elkölteni, az evést csak akkor kezdték el, amikor a csillagok már feljöttek. Evés előtt a család körülülte az asztalt, és közösen imádkoztak. December 24-27 között betlehemeztek a komlóscai fiatalok, ez a szokás már kevésbé a család, inkább a fiatal korosztályok társasági élete szempontjából volt jelentős.

A karácsonyhoz ma is hozzátartozik a betlehemezés. Komlósán ma két betlehemes csoport működik, a hagyományosnak mondható, fiatalokból álló csoport és a tanítónő által betanított kisiskolások csoportja, utóbbi néhány éve része a komlóscai hagyománynak. A betlehemes az eredeti szokással ellentétben ma inkább az éjféli misén játszik nagy szerepet, a templomba először a betlehemes vonul be, majd a mise végeztével szintén ők vonulnak ki először. Az úgynevezett „öreg guba” a templom ajtajában marad, a híveket csak valamilyen adomány fejében engedi be a templomba. A gyerekek betleheme szintén fellép a templomban, a hagyományos betlehemmel ellentétben – amelynek műsorába a nézők nem kapcsolódnak be – a hívek ilyenkor a gyerekekkel közösen éneklnek a karácsonyi énekeket. Karácsony első napján a betlehemesek külön kérésre házhoz mennek kántálni. A betlehemnek – más, a községben felelevenített hagyományokhoz hasonlóan – nagyon fontos szerepe van egyrészt a fiatalok értékrendjének formálásában, másrészt a ruszin identitás életben tartásában. Az ünnepekhez kapcsolódó ruszin szövegek ismerete nagyon fontos részét képezi a komlóscai öntudatnak.

Vízkeresztkor a legtöbb komlóscai részt vesz a patak partján tartott vízszentelésen, mindenki ilyenkor viszi haza az egész évre szükséges szenteltvizet. Január 6-án és 7-én a komlóscai házakat a pap megszenteli. A házszentelés fontosságát a komlóscaiak számára az mutatja, hogy bár nem kötelező, alig egy-két háztartás van, ahol nem tartanak rá igényt (ha valaki mégsem kéré, ezt külön kell jeleznie a harangozónak). A házszentelés során a pap, a kántor, a harangozó és egy-két egyháztanácsi tag járja végig a házakat. A pap minden szobát, helyiséget és melléképületet megszentel, sokszor a karácsonyfát is. A család minden, a szentelésben részt vevő személynek ad valamennyi adományt, így egy szentelés általában több ezer forintba kerül. A faluközösség előre megbeszéli, hogy melyek azok a házak, ahol a szentelők reggelit, ebédet és vacsorát kapnak. Emellett a legtöbb helyen megkínálják őket süteménnyel, itallal.

A legfontosabb egyházi ünnep Komlósán is a Húsvét, amely a családok szempontjából is talán a legnagyobb jelentőséggel bír. Húsvétkor a legtöbb család esetében a távolabb élő rokonok szintén több napra látogatnak haza, gyakori, hogy Nagypéntektől Húsvét hétfőig vagy keddig maradnak. Közösségi szempontból a legfontosabb esemény a vasárnapi mise és a pászkaszentelés, amelyen a legtöbb komlóscai család a meghívott rokonokkal együtt vesz részt. A férfiak és fiúk bort, a nők és a lányok ételes kosarat visznek a szentelésre. A kosárba húsvéti ételeket tesznek, legfontosabb a külön erre a célra sült kerek, tésztából készült rózsákkal és koszorúval díszített sütemény, a pászka; emellett tojást, sonkát, tölteléket (a fásírthoz hasonló ételféle), édestúrót, sót helyeznek el a kosárban. A szentelt ételeket a mise

után a család közösen fogyasztja el. Ma is általános szokás, hogy a család először egy szentelt tojást fogyaszt el közösen, a tojást annyi darabra vágják, ahány tagú a család, ezután minden családtag egy gerezdet elfogyaszt, a komlóskaiai hite szerint így biztosítható a család összetartása, egysége. Több családnál a húsvétkor szentelt sót a szobák sarkába szórják, hitük szerint így a Jóisten megvédi majd a házat. Régebben Karácsonyhoz hasonlóan Húsvétkor is szokás volt, hogy a család a pászkaszentelésről hazatérve először az asztal körül térdepelve imádkozott, és csak azután kezdett enni, ez ma már nem szokás Komlósán.⁶⁵ Húsvét hétfő és az utána következő kedd a locsolkodás és a látogatások napja, régen általános szokás volt, hogy hétfőn a legények, kedden a lányok jártak locsolkodni. Ennek megfelelt a komalátogatás rendje is, hétfőn a komák, kedden a kománék keresték fel egymást. Ma a komalátogatás szokása inkább csak a nők körében figyelhető meg, de már köztük sem túl gyakori.

A családi élet szempontjából valamivel kisebb jelentőséggel bír, ám mégis fontos ünnepnek számít Komlósán a Pünkösöd előtt egy héttel tartott templombúcsú. Ilyenkor a Komlósáról elszakadt, távoli rokonokat mindig meghívják. A vasárnapi mise után az egész család ellátogat a vásárba ajándékokat vásárolni és szórakozni, ezt követi a családi ebéd. A rokonok általában egy napra jönnek, bár előfordul, hogy csak a búcsút követő hétfőn mennek haza, ami Komlósán szintén ünnep (a komlóskaiaiak fogadott ünnepe).

Hasonlóan kisebb jelentőségű ünnep a halottak napja, amihez a sírköszentelés szokása kapcsolódik. A pap halottak napján az abban az évben elkészült síremléket szenteli be. Régebben szokás volt a faluból elszármazott rokonokat is meghívni a sírköszentelésre és az utána tartott nagy családi ebédre, ma inkább csak szűk családi körben, esetleg pár ismerős részvételével zajlik a szertartás. A sírköszentelés után előfordul, hogy a templom mellett tartanak kisebb, közös vendégséget az érintett családok.

Családi események, ünnepek és a vallásos nevelkedés

Niedermüller Péter a Zempléni-hegyvidéken végzett kutatásai alapján megállapítja, hogy az általa gyűjtött – a családi élettel és az életfordulók szokásaival kapcsolatos – adatok alapján a terület szokásvilága elég „jellegtelen”,⁶⁶ azonban a meglévő szokások nagyon stabilak, a közösségi életben betöltött szerepük nagyobb, mint más vidékeken.⁶⁷ Saját megfigyeléseim alapján úgy látom, bizonyos mértékben ez a megállapítás Komlóska szokásvilágára is igaz, különösen, ami az ünnepek közösség-összetartó, családi köteleket erősítő szerepét illeti.

Petánovics Katalin egy katolikus falu, Várölggy példáján mutatja be a vallásosság szerepét a családok és a faluközösség társadalmi életének alakulása szempontjából. Megállapítja, hogy a falu lakossága a mai napig nagymértékben vallásos (például általános a családi és egyéni életfordulók egyházi szertartással való megünneplése), és ezt többek között a vallási nevelés szerepének tulajdonítja.⁶⁸

A következőkben arról lesz szó, hogyan szervezi a komlóskaiai családok életét a vallási hagyomány, és a vallásos nevelésnek köszönhetően hogyan marad fenn ez a hagyomány a komlóskaiai társadalomban. A gyerekeket a komlóskaiaiak csecsemőkoruktól fogva vallásos szellemben próbálják nevelni. A faluban ma is a vallásos értékrend számít mérvadónak, így

⁶⁵ Bartha Elek Szintén kiemeli a húsvéti családi ebéd különleges jelentőségét. Bartha E. 1981. 315.

⁶⁶ Niedermüller P. 1981. 306.

⁶⁷ Niedermüller P. 1981. 307.

⁶⁸ Petánovics K. 1991. 87.

nem meglepő, hogy az emberélet fordulójának ünneplése általában egyrészt nagy családi körben, másrészt mindig valamilyen egyházi szertartás kíséretében történik. A vallásosság tehát gyerekkoruktól fogva áthatja a komlóskaik életét, ezzel is magyarázható, hogy szerepe a mai napig elég nagyra mondható a fiatalabb generációk körében is.

A komlóskaán született gyerekeket kivétel nélkül görögkatolikus szertartás szerint keresztelik meg, a keresztelőt igyekeznek a gyerek egy éves kora előtt megrendezni. A gyerekek megkeresztelését a komlóskaik egyrészt azért tartják fontosnak, mert hitük szerint a keresztetlen gyerekekben benne van az ördög, másrészt viszont a keresztelőnek ma is komoly társadalmi szerepe van: a faluban könnyen megszólás tárgyává válhat az, aki nincs megkeresztelkedve, hiszen az ilyen ember nem vehet részt aktívan a vallási életben, nem áldozhat, nem gyónhat, nem lehet egyházi esküvője. A vallásosság pedig a komlóskaik köztudatban kiemelkedő szerepet kap az erkölcsösség, tisztesség megítélésében. A keresztelő tehát minden esetben nagyon fontos családi esemény, alkalmából a család 50-60 fő vendégséget szervez, ahova a pap is hivatalos.

A hitoktatásban minden komlóskaán tanuló gyermek részt vesz, ez a feltétele az elsőáldozásnak, amely azért rendkívül fontos családi ünnep, mivel ilyenkor válik a gyermek a vallásos közösség teljes jogú tagjává. A szokás jelentőségét és a komlóskaik helyi kötődések erősségét mutatja, hogy gyakran a környező településeken élő, komlóskaik származású gyerekeket is visszahozzák a faluba elsőáldozásra. A szertartást a nyári szünet elején tartják meg, ilyenkor a rokonok mellett ismerősök és más falubeliek jelennek meg a templomban, a gyerekek rokonainak a szertartás után általában illik valamivel megkínálni az egybegyűlteket. Az elsőáldozás utáni ebéd ma már csak szűkebb családi körben zajlik.

Az egyházi esküvő a keresztelőhöz hasonlóan nagyon fontos társadalmi jelentéssel bír a komlóskaik szemében, mivel nemcsak a család, hanem egy egész korosztály számára fontos esemény. Jelentősége akkor sem halványult el, amikor a hatóságok nem nézték jó szemmel az egyházi szertartást. A komlóskaik emlékeznek olyan esetekre, amikor a tiltás ellenére a polgári esküvő után a pár megszökve a lagziból titokban eskette magát össze a pappal. Az esküvő ma is nagyon jelentős ünnep, az utána tartott lakodalomba körülbelül 100 főt hívnak meg, a távoli rokonok mellett a faluban és a környező településen élő ismerősöket, barátokat is. A komlóskaik elmondása szerint a faluban a vegyes házasságokat nem nagyon kedvelik, ha mégis ilyenre kerül sor, a szertartás mindig görögkatolikus rítus szerint történik.

A temetési szertartás régebben is és ma is minden esetben egyházi. A faluban egy „kommunista” temetésére emlékeznek, ahol nem volt pap. A halottat a temetőben található ravatalozóban helyezik el, nyitott koporsóban. A halottas háznál virrasztást tartanak, ahova ismerősök, rokonok és a Rózsafüzér Társulat tagjai hivatalosak. A temetés előtt a ravatalozóban a társulati asszonyok szintén megjelennek, imádkoznak, énekelnek. A temetésre távoli rokonok, elszármazott komlóskaik is eljönnek. A sír megásására a komát és a keresztgyerekeket kérik fel. A temetés után a kultúrházban tartják a tort (már nem szokás a háznál tartani), erre a papot, a kántort, az összes ismerőst és a társulati asszonyokat hívják meg. A közelebbi rokonok segítenek a toron tálalni, de sokszor már az ételek elkészítésében is részt vesznek. Egyes rokonok a temetés után több napig maradnak a családnál, segítenek a hivatalos ügyek elintézésében, a tor után az edények és egyéb eszközök elpakolásában.

A keresztelő, az esküvő és a temetés mellett számos más alkalom adódik a családi ünneplésre. A görögkatolikus hagyomány sajátossága, hogy a legtöbb ilyen alkalom a halottkultuszhoz

kapcsolódik.⁶⁹ A rokonok a meghalt családtagokért évente több misét is mondhatnak. A miséket a papnál rendelik meg bizonyos összeg ellenében (ezért nevezik „pénzes misének” az ilyen alkalmakat), a szertartást általában valamilyen évfordulón tartják, például a halál évfordulóján, a halott születés- vagy névnapján. A misék hétköznap, este kezdődnek, családtagok, rokonok, barátok jönnek el rá, általában 15-20 fő. A misék időpontját a pap a vasárnapi misén hirdeti ki, innen értesülnek az ismerősök az időpontról. A komlóscai etikett szerint a halottas misék látogatását illik viszonzni, vagyis illik elmenni az olyan családok által rendelt misékre, akik eljöttek az adott család miséire.

A családi élet egyéb eseményeihez kötődően is sokan rendelnek megemlékező vagy hálaadó miséket. Legtöbbször házassági évfordulók, ballagás, érettségi után szoktak hálaadó misét kérni, de általános szokás az idősebbek körében, hogy névnapon, születésnapon is kérnek misét, ilyenkor a mise célja egyrészt a hálaadás a családért, másrészt egészség, szerencse kérése a jövőre nézve. A kerek házassági évfordulókat sok komlóscai házaspár külön megrendelt, esküvőszerű szertartással ünnepli. A hálaadó misékre is eljönnek a rokonok és barátok, a miselátogatás ugyanúgy kölcsönösségi alapon működik, mint a halotti emlékmisék esetében.

A vallás szerepe a faluközösségben, a társadalmi életben

A pap szerepe a közösség életében és összetartásában

A pap szerepe mindig meghatározó a vallásos közösségekben, Komlósán például a pap (a helyiek „pancso”-nak nevezik) a polgármesterrel együtt a falu szellemi vezetőinek, fontos példaképeinek tekinthetők. A megkérdezett interjúalanyok egységesen a lehető legpozitívabban ítélték meg a település lakói és a pap közötti kapcsolatot. A közösség és a pap maga is úgy látja, hogy munkája hozzájárul a közösség egységének fenntartásához, a véleménykülönbségek elsimításához. A pap és a hívek közti szoros kapcsolatot fejezi ki a komlóscai asszonyok azon szokása, hogy ünnepek, rendezvények előtt munkával, különféle élelmiszerek felajánlásával segítenek a papnak, de sokszor alkalomtól függetlenül is kedveskednek neki valamivel.

A pap legfontosabb feladatai a családi élethez és a falu közösségi életéhez kapcsolódnak. A családok számára – mint erről már korábban esett szó – az élet fordulóinak egyházi szertartással való ünneplése nagyon fontos, ezt azzal is igyekeznek kimutatni, hogy az ilyen alkalmakkor tartott családi vendégségekre a legtöbb alkalommal meghívják a papot is. A komlóscaiak többsége úgy véli, családi ügyekben illetve magánéleti kérdésekben a paphoz bizalommal lehet fordulni, tanácsot lehet tőle kérni. A pap személye talán az idősebb generációk számára jelenti a legtöbbet, idős adatközlőim többsége a pappal kapcsolatban először a beteglátogatás szokását emelte ki, vagyis azt a gyakorlatot, miszerint a pap minden hónap első péntekén végiglátogatja a beteg, vagy a templomba elmenni nem tudó híveket. A kórházban fekvő betegekhez szintén ellátogat ilyenkor. Emellett külön kérésre máskor is végez látogatást.

A közösségi élet szervezésében a papnak szintén nagy szerepe van. Az egyház közreműködésével szervezett kulturális programok mellett más közösségi alkalmak kivitelezése is a pap feladata. A máriapócsi zarándoklatot például teljes egészében a pap szervezi, ő gyűjti össze a résztvevőket, ő rendeli a buszt. Más kirándulások szervezésében is

⁶⁹ Lásd: Bartha E. 1980. 69., Bartha E. 1990. 439.

részt vesz, nyaranta például erdőhorváti és komlóscai gyerekeknek rendez evezőtábort. A hitoktatást Komlósán szintén a pap végzi, a település iskolájában hetente tart foglalkozásokat.

Rózsafüzér Társulat

A Rózsafüzér Társulatnak Komlósán ma három koszorúja működik és körülbelül 20-25 tagja van, a tagok mind középkorú illetve idős nők. Korábban a társulatnak férfi- és gyermek tagjai is voltak, de ma az új belépők száma nagyon alacsony, az asszonyok jellemzően idősebb korokban válnak a társulat tagjaivá. A tagság nem öröklődik közvetlenül rokonok között (nem jellemző, hogy valaki meghalt rokona helyére lép be), a társulatba bárki bármikor beléphet. Ennek ellenére gyakran előfordul, hogy valaki azért lesz Rózsafüzér-tag, mert valamelyik rokona korábban szintén tag volt.

A társulat közösségben betöltött szerepe ma is igen nagy, egyrészt mivel maga a társulat is aktívan működik a mai napig, másrészt mivel a társulati asszonyok a falu vallási és közösségi életében is meghatározó szerepet játszanak. A tagok az egyéni imádkozás mellett a vasárnap délutáni misék után a templomban közösen is végeznek ájtatosságot. Májusban és októberben rendszeresen imádkoznak rózsafüzért a templomban, ilyenkor nem rózsafüzéres hívek is gyakran csatlakoznak hozzájuk. A társulati asszonyok télen időnként összegyűlnek egy-egy háznál közösen imádkozni, beszélgetni, februárban ilyen módon végzik például a lourdes-i ájtatosságot. A faluban több háznál is tartanak hasonló imaesteket, egy-egy helyen körülbelül tízen gyűlnek össze.

A hónap első péntekén a rózsafüzérésekért tartanak misét, ilyenkor a tagok mind jelen vannak, gyónnak és áldoznak. A titokváltás a templomban, külön szertartás keretében, a hónap első péntekén vagy vasárnapján történik. A tagok titokváltáskor fizetnek be kisebb összeget a társulat kasszájába, emellett a rózsafüzérések más alkalmakkor is gyűjtenek pénzt különféle célokra. Az így összejött pénzből illetve a társulat saját pénzéből legtöbbször a templom működéséhez és a szertartások elvégzéséhez szükséges anyagokat, eszközöket vesznek, például miseruhákat, szőnyeget, oltárterítőket, a templom „felöltöztetéséhez” szükséges teljes garnitúrákat, a díszítéshez szükséges virágot.

Komlóscai szokás szerint a társulati asszonyok feladata a halottas háznál való virrasztás. Régebben a ravatalt is a háznál készítették el, ma csak a virrasztás történik otthon, a halottat a ravatalozóban helyezik el. A virrasztás estéjén az asztalt fehér abrosszal terítik le, az asztalra feszületet, virágot és egy pár szentelt gyertyát helyeznek, itt imádkoznak az asszonyok. A társulati asszonyokat a család kéri fel a virrasztásra, gyakran autóval el is mennek értük, a virrasztás alatt süteménnyel, itallal kínálják meg őket. Az asszonyok a temetés napján a ravatalozóban is megjelennek, a halott mellett imádkoznak. A család a kultúrházban tartott torra mindig meghívja a társulati tagokat, ide azonban kevesen mennek el. A társulati tagok temetési szertartása némileg eltérő a nem tagokétól, a templomban található nagy rózsafüzért a ravatalozóban a halottra teszik, a koporsó lezárása után a temetésig pedig a koporsó tetején kap helyet. A társulati pénzből az asszonyok koszorút csináltatnak az elhunyt tag sírjára.

A templom és egyéb szakrális emlékek karbantartása és gondozása

A templom karbantartását egész évben a harangozó végzi. Feladatkörébe tartozik a harangozás mellett többek között a templom takarítása, díszítése, a templomi textíliák

cserélése, mosása és vasalása, a papi ruhák gondozása, a szertartás eszközeinek rendben tartása. A harangozó rendeli meg az új garnitúrákat és miseruhákat, ő szerzi be a hozzájuk szükséges anyagokat, díszeket. Régebben általános szokás volt, hogy a falu asszonyai maguk készítette hímzett textileket, díszeket ajánlottak fel a templom számára. Ma ez már nem jellemző, a szükséges textiliákat legtöbbször Budapesten rendelik meg és készítetik el. Az új tárgyak beszerzését egyrészt a Rózsafüzér Társulat finanszírozza, másrészt a hívek felajánlásaiból is fordítanak erre a célra. A vasárnapi miséken összegyűlt pénz mellett több gyűjtést is szerveznek, például a máriapócsi zarándoklat alkalmával illetve Húsvét előtt, amikor különösen szükség van forrásokra a templom virágdíszének előteremtéséhez. Emellett egyéni felajánlások is lehetségesek, többen hálából (például érettségi alkalmából vagy a lagziban összegyűlt kásapénz egy részéből) készíttetnek kisebb terítőt, esetleg papi ruhát a templom számára, a falubeli asszonyok emellett rendszeresen ajánlanak fel virágot a díszítéshez, illetve a harangozó maga is sokszor saját pénzéből veszi meg a szükséges anyagokat, díszeket.

A faluközösség a templom gondozásába a nagyobb egyházi ünnepek – Karácsony, Húsvét és a templombúcsú – illetve közösségi események előtt segít be, amikor nagyobb munkák is esedékesé válnak. Ilyenkor általában 15-20 fő vesz részt önkéntes alapon a munkában. Ünnepek előtt a templomi garnitúra teljes lecserélése az egyik legnagyobb feladat, ebben a helyi asszonyok segítenek a harangozónak. Szintén közösen végzik a templomi nagytakarítást, amely során a szőnyegetek felszedik és kitisztítják, a padokon található szivacsokat kiszellőztetik és a padokat alaposan megtisztítják. Amíg a beltéri munkákat asszonyok végzik, a templom környékének karbantartásával kapcsolatos feladatokat férfiak látják el. Karácsonykor szintén a férfiak feladata a karácsonyfa előkészítése, beállítása és feldíszítése.

A templombúcsú és a zarándoklatok

A Pünkösöd előtt egy héttel tartott templombúcsúról már esett szó a vallással kapcsolatos szokások családi vonatkozásairól szóló részben. A búcsúnak azonban a faluközösség egésze szempontjából is nagy szerepe van. A búcsú régebben a falvak közti kapcsolatok erősítését is szolgálta, ilyenkor a környező falvakból a hívek „prosecióval”, énekelve jöttek át a komlósikai búcsúba. A szokás nyomai ma is fellelhetőek: a komlósikaiak közeli településeken – leggyakrabban Tolcsván, Erdőhorvátiban és Hercegkúton – élő barátait, ismerőseiket is vendégül látják a búcsú alkalmából. A komlósikaiak hasonlóképpen járnak el más falvak búcsúiba, attól függően, hogy hol van ismerősük, rokonuk (megjegyzendő azonban, hogy csak a görögkatolikus templomok búcsúja idején tesznek látogatást). A búcsú alkalmából a pap más falvak papjait és azok családját látja vendégül, a vendégség előkészítésében a falu asszonyai mindig segítenek, a legtöbbször tojást, húst, bort, pálinkát vagy házi készítésű süteményt ajánlanak fel a papnének.

A komlósikaiak nagy része a templombúcsú mellett kisebb-nagyobb rendszerességgel részt vesz a Máriapócsra tartott búcsúkon is. Komlósikáról hagyományosan gyalog jártak a hívek Máriapócsra, az út két napig tartott, a zarándokok Gávavencsellőn és Péterpócsra szálltak meg éjszakára, a harmadik napon, szombat reggel értek Máriapócsra, ahol részt vettek a szombat esti misén, a temetőbe is kimentek halottas énekeket énekelve. A vasárnap délelőtti mise után indultak haza, az otthon maradt családtagok már a falu határában, a templomi lobogókkal fogadták a zarándokokat, majd közösen vonultak be a komlósikai templomba.

A szokás formája ma egészen más, mint az idősebb adatközlők fiatalkorában volt, tartalma és társadalmi funkciója azonban keveset változott. A hívek többsége évente kétszer vesz részt a búcsún, májusban a betegek búcsúján és augusztusban vagy szeptemberben a nagybúcsún. Egyes komlósikaiak csak a betegek búcsújára járnak, mivel ott általában kevesebben vannak. A zarándokok az utat ma busszal teszik meg. Az útiköltséget a hívek maguk fizetik, az utat viszont teljes egészében a pap szervezi meg, ő rendeli meg a buszt is. A zarándoklaton egy-egy alkalommal 50-60 fő vesz részt. A fiatalabbak inkább autóval utaznak, az idősebbek azonban a buszt részesítik előnyben, indoklásuk szerint a jó hangulat és a sok ismerős miatt. Odafelé a buszon a hívek közösen énekelnek, imádkoznak, visszafelé inkább beszélgetnek.

Egyéb, az egyházhoz kapcsolódó alkalmak, rendezvények

Komlósán a közösségi események, különféle programok szervezése leggyakrabban az egyház és az önkormányzat közösen vállalt feladata, a két intézmény között e téren is szoros együttműködés figyelhető meg. Fontos kulturális eseménynek számít többek között a *Zempléni Gondolatok* című rendezvénysorozat, illetve a *Zempléni Művészeti Napok*. A *Zempléni Gondolatok* programja 2010 áprilisában indult, keretében minden hónap első vasárnapján meghívott vendégek előadásait, koncerteket hallgathatnak meg a komlósikaiak. Az előadások legtöbbször vallási témákkal kapcsolatosak. E programok mellett fontos egyházi esemény Komlósán a püspöklátogatás, a jelenlegi püspök mellett gyakran látogat a településre Keresztes Szilárd, aki gyermekéveit töltötte Komlósán, ezért látogatása a falubeliek számára mindig különleges alkalom. Ezek az események a komlósikai közösség életében fontos szereppel bírnak, ilyenkor ugyanis lehetőség nyílik az ismerősökkel, barátokkal való találkozásra, beszélgetésre, másrészt a közös munkára is. A komlósikai asszonyok mindig besegítenek a rendezvények előkészítésében, a püspöklátogatások előtt nyersanyagokat, süteményt, pálinkát, bort ajánlanak fel a papnak, a kulturális rendezvények előtt pedig a templom előtt tartott kisebb fogadás előkészítését vállalják el, ilyenkor is házi készítésű süteményekkel járulnak hozzá a vendégséghez. Az ilyen jellegű kulturális rendezvények és más alkalmak megszervezésében és megvalósításában tehát a közösség nagy része személyesen is részt vesz.

Zárszó

Bartha Elek tanulmányában, 1985-ben úgy fogalmazott, nem egyértelmű, hogy szekularizációról van-e szó a komlósikai vallásosság változásaival kapcsolatban.⁷⁰ Ő is úgy gondolta – és véleményével a mai viszonyok csupán részleges ismeretében is egyetérthetünk –, hogy a fiatalok hagyományos vallási formáktól való elfordulása nem jelenti magának a vallásnak az elutasítását.⁷¹ A mai Komlósikáról ennél többet is megállapíthatunk, úgy tűnik, itt a vallás szerepe a jelenkorban újra jelentőssé vált, noha a mai közösségben a vallásosság funkciója némileg eltér a hagyományos társadalomban megszokott szereptől. A vallás gyakorlati, külsődleges megnyilvánulásai Komlósán is bizonyos mértékben háttérbe szorultak, egyes szokások el is tűntek, megmaradt viszont a vallásos alkalmak közösségi jellege és a komlósikai öntudatot erősítő funkciója.

⁷⁰ Bartha E. 1985. 29-30.

⁷¹ Bartha E. 1980. 108.

Felhasznált irodalom

- Bartha Elek (1980): *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban.* (Studia Folcloristica et Ethnographica 5). Debrecen.
- Bartha Elek (1981): A szentelmények szerepe Komlóska néphagyományában. In: Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről.* Miskolc. 311-318.
- Bartha Elek (1985): Változások egy zempléni falu hitéletében. *Borsodi Művelődés* X/3. 27-30.
- Bartha Elek (1987): Az egyházak szerepe a nemzetiségi kultúra megőrzésében. In: *A hagyományos kultúra a szocialista társadalomban.* (Folklór és tradíció IV.). Budapest. 238-247.
- Bartha Elek (1990): A görögkatolikus magyarság vallási néprajza. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben VII. (Népszokás, néphit, népi vallásosság).* Budapest. 425-442.
- Niedermüller Péter (1981): A családi élet szokásai és a társadalmi viselkedés szabályai a Zempléni-hegyvidéken. In: Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről.* Miskolc. 295-310.
- Petánovics Katalin (1991): A vallásosság szerepe egy falusi közösségben. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I.* Veszprém. 84-93.
- Tomka Miklós (1982): Vasárnapok, ünnepek, vallásgyakorlat. Megjegyzések a templombajárás szociológiájához. *Világosság* XXIII/5. 300-306.

Adatközlők

Fekete László 1939, **Fekete Lászlóné** 1942, **Köteles László**, polgármester, **Köteles Lukácsné** 1953, **Kontrás Mihályné Gromóczki Rozália** 1932, **Popovics Miklósné Pásztor Margit** 1943, **Biró István** pancso, **Puchnyák Gáborné** 1954, **Zajakovszki Jánosné** 1926, **Fehér Rozália** 1942, **Fehér Lukácsné** 1934, **Szemán Andrásné** harangozó 1953, **Novák István** 1965

KOMLÓSKA PROBLÉMATÉRKÉPE

Molnár Melinda egyetemi docens (Szent István Egyetem Gödöllő RGVI)- Zala Viktória (Szent István Egyetem Gödöllő)

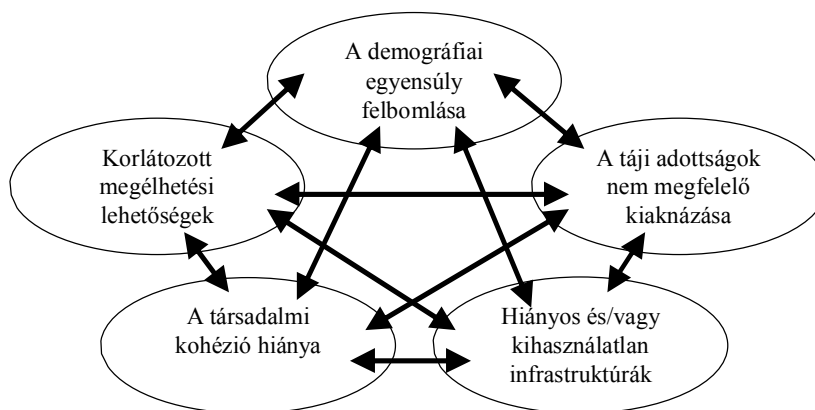
Bevezetés

Komlóska földrajzi elhelyezkedése, apró mérete, zártsága eleve meghatározója jónéhány társadalmi, gazdasági sajátosságnak. A sajátosságokból számos lehetőség, de probléma is levezethető. Komlóska problématérképének elkészítésével célunk az volt, hogy a falu életét döntően meghatározó néhány aspektusból a település helyzetét vázlatosan áttekintsük.

A problématérkép

Minden település felfogható egy sajátos együttélésnek, mely rendszernek gazdasági, társadalmi, művi és természeti aspektusai is vannak. Ez az együttélés azonban nem mindig harmonikus. A település gazdasági, társadalmi, művi, természeti környezetében időről időre egyensúlytalanságok, végső soron problémák jelennek, jelenhetnek meg. Ezek a problémák feltérképezhetők. A *problématérkép* egy olyan ábrázolás, amely egy település (térség) hiányosságainak, gondjainak összegzésére szolgál. A problémák összegzése és értékelése azért fontos, mert rámutat lényegi kérdésekre, segít láthatóvá tenni összefüggéseket, értelmezni a településen (térségen) belül kirajzolódó konfliktusokat, törésvonalakat.

1. ábra: A problématérkép felépítése

Szerkesztette: Molnár M.

A problématérkép készítése során először mindig összegezzük és tematizáljuk, csoportosítjuk a problémákat, hiányosságokat. A leggyakoribb feltárható gondok, hiányosságok általában öt fő tényezőcsoport köré rendezhetőek (1. ábra):

- A demográfiai egyensúly felbomlása
- A korlátozott megélhetési lehetőségek
- A táji adottságok nem megfelelő kiaknázása
- Hiányos és/vagy kiaknázatlan infrastruktúrák
- A társadalmi kohézió hiánya

Természetesen mindenhol másképp épül fel ez a struktúra. Van ahol rendkívül összetett, sokelemű halmazt képez, míg máshol kevésbé. A problématerkép bonyolultságát nem csak az adja, hogy számos összetevője lehet az egyes tényezőcsoportoknak, hanem az is, hogy az egyes problématerületek között bonyolult ok-okozati összefüggések állhatnak fenn. (1. ábra)

A fellelhető problémák természetével kapcsolatban azonban fontos kihangsúlyozni, hogy ezek orvoslása azért is bonyolult, mert általában nem egyszerűen csak az adekvát szférában jelennek meg, hanem „átcsúsznak”, azaz sokszor máshol öltönek testet. (Lakó L. 1999.) Erre a legklasszikusabb példa a munkanélküliség, mely összességében nem mindig itt, vagy csak itt okoz problémát, hanem az egészségügyi, közösségi életet szervező stb. rendszerekbe is beszüremlik.

Komlóska problématerképe

A problématerkép készítése sokrétű vizsgálaton alapszik. Éppúgy támaszkodik a szakirodalmi forrásokra, mint a statisztikai adatokra, a személyes terepbejárásokra, vagy épp kérdőíves felmérésekre. Természetesen egy rövid nyári tábor keretei korlátokat emelnek a megismerésnek, így átfogó, mindenre kiterjedő vizsgálati eredménnyel nem szolgálhatunk. Közzétenni az általunk tapasztaltakat tudjuk.

Induljunk ki az egyes probléma- halmazokból! A *Népesedési és foglalkozásszerkezeti változások Komlóskán* című fejezet két fontos problématerületre már rámutatott. A település a *demográfiai* és a *megélhetési* problémákkal már jóideje együtt él.

A turisztikai szempontú tájhasznosítás révén a település a *táji adottságok kiaknázásában* jelentős eredményeket ért el az utóbbi években. Az önkormányzat azonban igyekszik a táj egyéb, jelenleg ki nem használt, avagy nem kellően kihasznált adottságait is számításba venni, főleg a mezőgazdaság (gyógynövénytermesztés, biotermelés), és a bányáipar (pl. bentonit) terén.

A település *ellátórendszerei, infrastrukturális elemei* kiépültek. Komlóska a kicsiny lélekszáma ellenére a helyi társadalom számára igyekszik sokrétű ellátást biztosítani helyben. Különösen színvonalasak a településen *az önkormányzat által működtetett* infrastrukturális rendszerek az óvodai ellátástól az iskolán át, az idősgondozásig, az alapfokú egészségügyi ellátásig. Azok az ellátó rendszerek azonban, melyek az *itt élők megtakarításából, jövedelméből* kellene, hogy fenntarthatóak legyenek (pl. bolt, jóléti szolgáltatások) már kevésbé mutatnak kedvező képet. Az alábbiakban az utóbbi ellátórendszerek közül kerül bemutatásra két fontos terület.

A helyi kereskedelem

A helyi kereskedelmi ellátásra vonatkozó összefoglalás elkészítésére a mintegy 53 háztartásból származó kérdőívünk, a helyi boltok áruellátottságának felmérése, valamint a kereskedelemben foglalkoztatott személyekkel végzett interjúk alapján került sor. A gyűjtött információk alapján a helyi lakosok *élelmiszer-vásárlását* illetően a tapasztalatunk az, hogy az alapélelmet többnyire Komlósán vásárolják a két bolt valamelyikében. Van, aki naponta, van, aki csak 2-3 naponta, vagy csak hetente tér be. Természetesen, akinek amúgy is van dolga a környéken, az pl. Tolcsván, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, azok ott (is) vásárolnak. Különösen a nagyobb bevásárlásokat intézik az emberek nagyobb települések üzleteiben. A fiatalok általában mobilabbak ebből a szempontból. Az idősek, betegek számára a beteggondozó, vagy valamelyik családtag, ismerős vásárol be. A helyi boltok (ÁFÉSZ-bolt, mini ABC) eredendően a helyben meglévő keresletre rendezkedtek be. Tartós élelmiszerek, alapélelmiszerek, háztartási és vegyi cikkek, élvezeti cikkek, még zöldség-gyümölcs is van a polcokon. A választékot a mindenkori igényekhez igazítják. A falubeli turistaforgalomra is tekintettel vannak (ami idényjelleggel fel is élénkíti az üzletet). A kínálat szezonálisan is változó (tavasszal például vetőmagokat is lehet a boltban kapni).

Természetesen az árukészlet kialakításakor a helyi jövedelemviszonyokra is tekintettel kell lenni. A faluban szerény a fizetőképes kereslet. A helyi boltosok véleménye szerint átlagosan egy-egy helyi lakos 1000 Ft körüli összeget költ egy-egy alkalommal. Véleményük szerint egyre kevesebb az emberek elkölthető pénze, nagyon meggondolják, hogy miket vásároljanak. Ezt jelzi az is, hogy a faluban a helyi lakosok között ismert a hitelre vásárlás „intézménye” is.

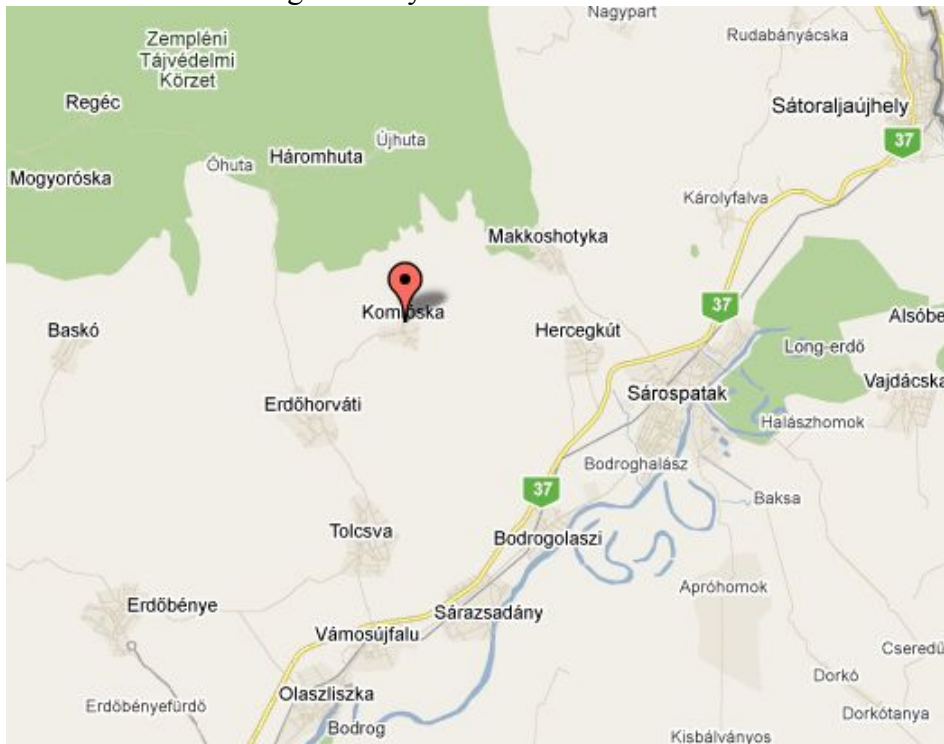
A *ruhanemű-vásárlási* szokásokat az idősebb nyugdíjas generációban mérni is nehéz; legtöbbször idejét sem tudta megmondani, hogy mikor költött ilyesmire. Ilyen igénye inkább csak a fiatalabbaknak, a fiatal családosoknak vannak. Ha ruhára van szükség, akkor legközelebb Tolcsva az, ahol vásárolhatnak, de jellemzően inkább távolabb utaznak a komlósikaiak. Főleg Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen vásárolnak, ahová busszal, busz+vonat kombinációval, autóval jutnak el.

A boltok megélhetését a konkurencia is megnehezíti. Például a házi tejet áruló „*tejes kocsi*”, vagy a házhoz szállító gázpalack-árus. Minden bizonnyal a távolabbi nagyobb üzletek is versenytársak. Erre enged következtetni, hogy a kérdőíves felmérésünk szerint háztartási iparcikkeket helyben egyáltalán nem „*szokás*” vásárolni, inkább csak akkor, ha valamiért hirtelen kifogynak belőle otthon. A távolabbi versenytársak nem csupán a környék településein találhatóak. Gázpalackot például többen Szlovákiából hoznak. Az adatközlők állítása szerint még a nagyobb távolság útiköltségével együtt is megéri ez a fuvar. Ennek a gyakorlatnak az a következménye, hogy *kiáramlik a faluban megtermelt jövedelem egy része, ami a falu helyi kereskedelmének szempontjából mindenképp kedvezőtlen.*

Az emberek általában azt veszik meg, ami a legszükségesebb számukra, és ott veszik meg, ahol az számukra a legkedvezőbb. Kedvezőnek helyben általában az tekinthető, ami *olcsó*, vagy az, amelyik *könnyen hozzáférhető* (pl. házhoz hozzák). Ami a helyi kereskedelem jelenét illeti, azt a fizetőképes kereslet hiánya, illetve korlátozottsága és a méretgazdaságosság követelményeinek teljesíthetetlensége kedvezőtlenül befolyásolja. Úgy tűnik, Komlósán jelenleg nem beszélhetünk *hosszú távon* is stabil üzleti működésről.

A közösségi közlekedés

2. ábra: Komlóska forgalmi helyzete

Forrás: <http://maps.google.hu/maps?hl=hu&tab=w1>

1. táblázat: A 2009-2010 idényben érvényes buszmenetrend Komlóskán

Busz menetrend (Önkormányzat)	
Hova	Mikor
Bodrogaszi, iskola	⊗ 8: 49
Erdőhorváti, templom	⊗ 7: 11, ⊗ 8: 49
Háromhuta (Óhuta) sz. bolt	+ 7: 11, ✕ 12: 41, 17: 41
Háromhuta (Újhuta) szakm. üd.	∅ 7: 11, ✕ 12: 41, 17: 41
Olaszliszka-Tolcsva, vá.	5: 40, ⊗ 8: 49, + 9: 10, ▲ 13: 40, ∅ 16: 40, 62 18: 20
Sárazsadány, felső bej. út	⊗ 8: 49
Sárospatak, vá.	⊗ 8: 49
Tolcsva, kh.	5: 40, ⊗ 8: 49, + 9: 10, ▲ 13: 40, ∅ 16: 40, 62 18: 20

Jelmagyarázat:

- ✕ munkaszüneti napok kivételével naponta
- ⊗ munkanapokon
- ∅ szabadnapok kivételével naponta
- + munkaszüneti napokon
- ▲ iskolai előadási napokon
- 62 a hetek utolsó munkanapján

Forrás: A buszmegállóban elhelyezett kiírást gyűjtötte: Zala Viktória

Komlóska autóval a 37-es főközlekedési útról Tolcsván, Erdőhorvátin át közelíthető meg. Ez a rossz minőségű aszfaltút képezi tehát az összeköttetést fizikai értelemben a külvilággal. A településnek átmenő forgalma nincs, lévén zsákfalu. A falu közlekedésföldrajzi adottságában elméletileg kedvező helyzetet jelent, hogy a falu Sárospatakkal határos; ugyanakkor a két település között jelenleg kiépített út nincs; így ez az adottság pozitív hatást nem tud kifejteni a falura. (Jelenleg Sárospatak csak Tolcsván keresztül kerülőúton érhető el.) (2. ábra) A tömegközlekedési lehetőségek közül a település csak a buszközlekedésre hagyatkozhat. Komlóska közvetlenül vasúton nem érhető el. A legközelebbi vasúti megállóhely az Olaszliszka-Tolcsva megálló.

A közösségi közlekedés Komlósán a buszközlekedésre épít. Rátételezve a menetrendre (1. táblázat), a járatsűrűség és az indulási időpontok azt sugallják, hogy komolyabb munkaingázást nem szolgálhatnak ezek a járatok. Ezt a hipotézist erősítette meg a 2010. július 2-án, egy pénteki napon szűrőpróbaszerűen végzett utasszámlálásunk a két korai (potenciálisan a munkába járáshoz leginkább használható) járaton. Az 5:40-kor és a 7:11-kor induló járatokra az Önkormányzatnál, valamint a falu végén levő megállókban összesen 3 ember szállt fel.

A közlekedés háttérstruktúrája, a buszmegállók igényes kialakításúak, mely az önkormányzat pályázati sikerét dicséri. (Az autóbuszvárók létesítése 2008-2009-ben a decentralizált helyi önkormányzati fejlesztési programok, leghátrányosabb helyzetű kistérségek felzárkóztatásának támogatása előirányzatának keretében valósult meg.)

Ami a problémafelületek általában meglévő ötödik csoportját, *a település társadalmi kohézióját* illeti, Komlósán rendkívül sokrétű, szoros közösségi kapcsolat figyelhető meg, melyben *kitüntetett szerepe van a ruszin hagyományoknak, és a görögkatolikus hitéletnek*. A közösség tehát erős. Az is tény azonban, hogy főleg a hétvégi házakká alakulás folyamatával összefüggésben a helyi társadalom rétegzettebbé válik. Ennek az átalakulásnak fontos következménye, hogy létrejött egy a faluval nem hagyományos módon együttélő társadalmi csoport. Természetesen nem minden hétvégi háztulajdonos „*idegen*”, hiszen a tulajdonosok egy részének rokon kötései vannak Komlósához, azaz az ingatlanjuk családi örökség. Ők természetesen, ha nem is olyan mértékig, mint a helyi közösség tagjai, de a rokon viszonyok okán mégis szerves részét képezik a falu közösségének; függetlenül attól, hogy csak látogatók a faluban. A hétvégi háztulajdonosok egy másik részét viszont elsősorban Komlóska rendkívüli adottságai, szépsége vonzotta ide. Ittlétükben a falu közösségi szempontjai nem feltétlenül jelentkeznek központi fontossággal. Igaz a faluban (némileg az önkormányzat által kialakított ingatlanpolitikának is köszönhetően) az elmúlt néhány évben a „*hétvégi házzá-válás*” folyamata lelassult, de maga a jelenség azonban a település életének már része. Hosszú távon tehát azokkal is számolni kell, akik a falu közösségi életét kívülről szemlélik, és csak szerény mértékben, vagy egyáltalán nem kívánnak benne aktívan részt venni.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy miben különbözik a Komlósán élők és a Komlósán hétvégi házzal rendelkezők véleménye néhány, a település mindennapi életét meghatározó kérdésben.

Társadalmi vélemények

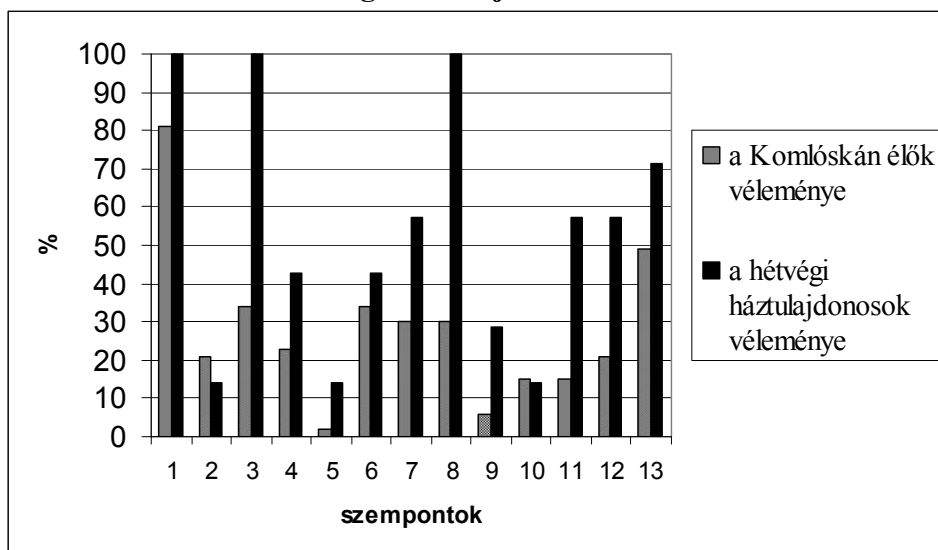
Az állandó lakosok (*életvitelszerűen Komlósán élők*), valamint a *hétvégi (üdülő) házasok* csoportjának vizsgálata során arra voltunk kíváncsiak, hogy alapvető kérdésekről miként vélekednek. Véleményeik mennyiben hasonló, illetve különböző. A munkánkat kérdőíves felmérésre alapoztuk. Az állandó komlósikai lakók és a hétvégi háztulajdonosok körének kijelölése azonban nem volt egyszerű feladat. Felmérésünk során mi csak azokat tekintettük állandó komlósikai lakóknak, akik *ténylegesen, életvitelszerűen Komlósán élnek. Hétvégi háztulajdonosoknak* pedig azokat tekintettük, akiknek nincs a faluban állandó lakcíme, csak lakóingatlan van, és azt *ténylegesen üdülés- pihenés céllal használják.*

Kérdőíves felmérésünk során a válaszadók körét véletlenszerűen jelöltük ki, ügyelve arra, hogy a település egész területéről arányos mintavétel szülessen. Az állandó lakók között összesen 53 kérdőívet töltöttünk ki; a kifejezetten üdülés, pihenés céllal jegyzett hétvégi háztulajdonosok között pedig nyolcat. A mintavételi helyszínek kiválasztásához az Önkormányzattól kapott ú.n. AMÖ 2010 cím - és ellenőrző lajstromot használtuk. A nevezett lajstrom szerint összesen 207 lakóingatlan van jelenleg a faluban, melyek közül 150 állandóan lakott, és 57 olyan cím, amely vagy üdülő hasznosítású, vagy valakinek a használatában, tulajdonában van, de életvitelszerűen nem lagnak benne. Ez utóbbi kategória az üdülőházaknál tapasztalataink szerint is tágabb gyűjtőfogalom. Itt fontos megjegyezni, hogy a munkát némileg bonyolította, hogy a lajstrom információtartalma nem minden ponton egyezett a terepi tapasztalattal. Összességében a KSH statisztikákkal sincs teljes egyezés, hisz a 2009-es adatok szerint a faluban mindössze 179 lakás van, szemben a lajstrom által nyilvántartott 207-tel.

Először azt vizsgáltuk meg, hogy mennyire értenek egyet a válaszadók az általunk tett Komlósákra vonatkozó kijelentésekkel. A válaszadásban a megkérdezetteknek osztályozni kellett a megállapításokat 1-től 5-ig, ahol az 5-ös azt jelentette, hogy teljes mértékig egyetért, az 1-es pedig, hogy egyáltalán nem ért egyet a válaszadó az adott állítással.

A 3. ábrán a megállapításokkal *teljes mértékig egyetértők* válaszaiból készült diagramot látjuk. A véleményekben jól látszik, hogy miközben a települést egyértelműen szép és kellemes hangulatú falunak ítélték meg a megkérdezettjeink, Komlóska jövőjével kapcsolatban nagyon más volt a hétvégi háztulajdonosok és az itt élők véleménye. Különösen a falusi turizmus és a kormányüdülő-program fejlesztő hatására vonatkozóan. A tapasztalataink szerint a hétvégi háztulajdonosok véleményében általában erősebben kifejeződött a megállapításokkal való teljes egyetértés. Csak a hétvégi háztulajdonosoknál fordult elő, hogy bizonyos megállapításokkal határozottan és teljes mértékben mindenki egyetértett. Ezek a megállapítások *a falu szépségére* (1), *a helybeliek és a hétvégi háztulajdonosok viszonyára* (3), valamint *a falusi turizmus jövőjére* (8) vonatkoztak. Az általunk megkérdezett Komlósán élő emberek árnyaltabban látták a saját világukat. Határozott, teljes mértékig egyetértő támogatást ritkábban fogalmaztak meg. Az állandóan Komlósán élők és a hétvégi háztulajdonosok értékítéletében lényegesebb különbség *a falubeliek és a hétvégi háztulajdonosok közötti viszonyal* (3.), *a falusi turizmus és a mezőgazdaság jövőbeli szerepének megítélésével* (8., 9.), *a kormányüdülő-program támogatásával* (11.), valamint a hétvégi házak sokasodásával kapcsolatban (12.) mutatkozott meg. Minden esetben a hétvégi háztulajdonosok voltak a megállapításokkal határozottabban egyetértők. A komlósikaiak árnyaltabban ítélték meg ezeket a szempontokat.

3. ábra: A megadott megállapításokkal teljes mértékben egyetértők a megkérdezett Komlósán élők és a hétfégi háztulajdonosok %-ában

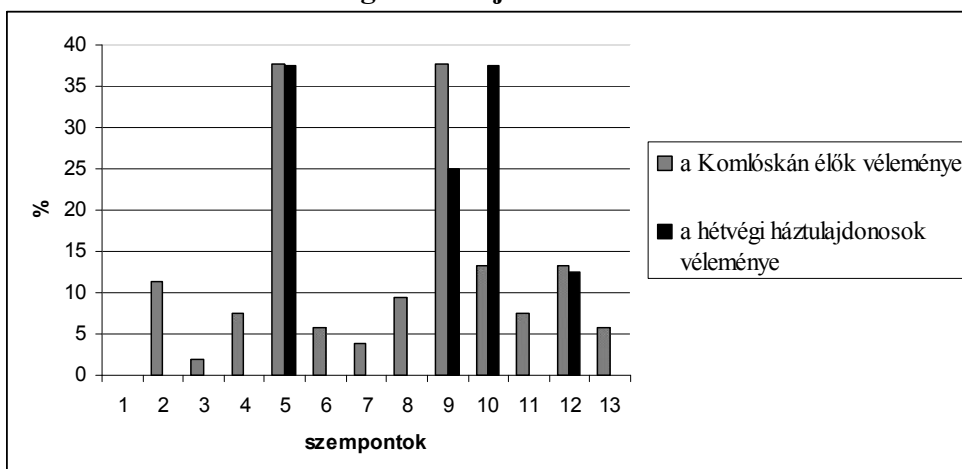

Forrás: a kérdőívek alapján szerkesztette Molnár M.

Szempontok:

1. Szép és kellemes hangulatú a falu
2. A csak ideiglenesen itt élők is részt vesznek a falu közösségi életében
3. Jó kapcsolat van a falubeliek és a hétfégi háztulajdonosok között
4. Ismertek a falu fejlesztési tervei
5. Komlósán nagyobb a jólét, mint a környék többi kis településén
6. Komlósán ingatlant vásárolni jó befektetés
7. Komlóska egy életképes, fejlődő falu
8. Komlóska jövője (részben) a falusi turizmusban van
9. Komlóska jövője (részben) a mezőgazdasági termelésben van
10. Komlóska jövőjét a környező településeken levő munkahelyek határozzák meg
11. A kormányüdülő-program megvalósítása Komlósán fejleszti a falut
12. Jónak tartom, hogy a jövőben Komlósán sokasodjanak a hétfégi háztulajdonosok
13. Komlóska életét meghatározza a ruszin hagyomány

4. ábra: A megadott megállapításokkal egyáltalán nem egyetértők a megkérdezett Komlósán élők és a hétfégi háztulajdonosok %-ában

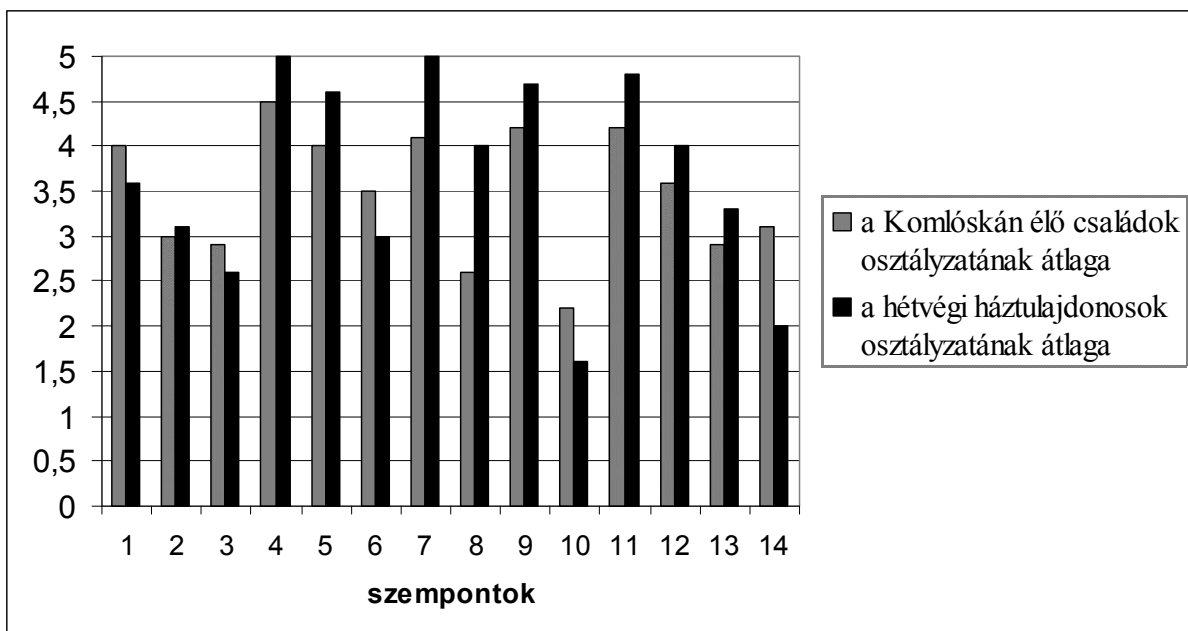
Forrás: a kérdőívek alapján szerkesztette Molnár M.

Szempontok (lásd 3. ábra)

A 4. ábra a megállapításokkal *egyáltalán nem egyetértő* véleményekből született. Egyetlen olyan szempont volt a vizsgálatokban, ahol egyet nem értés nem merült fel. Ez a falu szépségével kapcsolatos megállapításhoz kötődik. A hétvégi háztulajdonosok között csupán négy szemponttal kapcsolatban merült fel határozott egyet nem értés: a *komlóscai jólétre* (5), a *mezőgazdaságra*, mint a jövő megélhetési lehetőségére (9), a környék településeinek *munkalehetőségére* (10), valamint a *hétvégi háztulajdonosok sokasodására* (12) vonatkozó szempontok esetében. Az állandóan Komlósán élők és a hétvégi háztulajdonosok megítélésében a legfontosabb különbség az, hogy kritikusabb közönségnek bizonyult a faluban élők tábora.

A kérdőíves felmérésünkben arra is kíváncsiak voltunk, hogy néhány, a település életét meghatározó kérdésben miként vélekednek az emberek.

5. ábra: Probléma-mérleg: a Komlósán élő családok és a hétvégi háztulajdonosok egyes szempontokra adott osztályzatainak átlaga

Forrás: a kérdőívek alapján szerkesztette Molnár M.

Szempontok:

1. Telefonszolgáltatás minősége helyben
2. Útviszonyok minősége
3. A tömegközlekedési lehetőségek
4. Hozzáférés a postai szolgáltatáshoz
5. A falu áruval való ellátottsága
6. Hozzáférés az egészségügyi ellátáshoz
7. Közbiztonság minősége
8. Hozzáférés a jóléti szolgáltatásokhoz
9. Hagyományőrzés folytatása
10. Megélhetési lehetőségek helyben és a környéken
11. Gyülekezeti élet minősége
12. Szórakozási lehetőségek helyben
13. Esővíz-elvezetés
14. A patak medrének karbantartása

A legrosszabb osztályzatot a hétvégi háztulajdonosok és a Komlósán élők között is a helyben levő *megélhetési lehetőségekre* vonatkozó szempont kapta. Ugyancsak gyenge osztályzatot kapott a *patak medrének karbantartása* is, amire különösen a hétvégi háztulajdonosok adtak rossz értékelést. A vélemények háttérében fontos tudnunk, hogy 2010 májusában özvívíz-szerű esőzés zúdult a falura, ami komoly károkat okozott. Közepes alatti értékelést kapott a *tömegközlekedés*, és a Komlósán élők véleményében a *jóléti szolgáltatásokhoz* való hozzáférés, valamint az *esővíz-elvezetés* is. Érdekes módon a diagramon nem tükröződik két, szintén sokat emlegetett probléma súlyossága: a *közúti és a telefonos elérhetőség*. Ahhoz képest, hogy a beszélgetések során az útminőséget mindenki kifogásolta, vagy ugyancsak általános problémaként került elő, hogy térerő híján a faluban semmilyen mobiltelefon-szolgáltatás nem elérhető; ugyanakkor ezek a szempontok nem kaptak nagyon rossz értékelést.

Összességében a szempontok közül a legpozitívabban megítélték a *hagyományápolás, a gyülekezeti élet, a postai szolgáltatás, a közbiztonság és a falu árúval való ellátottsága* voltak. Tapasztalataink szerint a hétvégi háztulajdonosok pozitívabb megítélése az osztályozásoknál is látványosan megmutatkozott. Csak a *telefonszolgáltatásra* (1.), a *tömegközlekedésre* (3.), az *egészségügyi ellátásra* (6), a helyben való *megélhetésre* (10.), valamint a *patak medrének karbantartására* vonatkozó szempontok értékelésénél volt a Komlósán élők megítélése pozitívabb. A hétvégi háztulajdonosok értékelésében a *legjobb* három minősítést a *postai szolgáltatásokhoz* való hozzáférés (4.), a *közbiztonság* (7.), és a *gyülekezeti élet* (11.) kapta. A Komlósán élőkénél is hasonló a rangsor, de a *hagyományörzés* (9.) megelőzi a közbiztonságot. A három *legrosszabb* osztályzatot a hétvégi háztulajdonosoknál a *megélhetési lehetőség* (10.), a *patak medrének karbantartása* (14.), és a *tömegközlekedés* (3) kapta. A Komlósán élőkénél pedig a *szórakozás* (12.), a hozzáférés a *jóléti szolgáltatásokhoz* (8.), és holtversenyben a *tömegközlekedés* (3.) valamint az *esővíz-elvezetés*. (13.) (5. ábra)

Összefoglalás

Komlóska, mint minden település egyedi, csak rá jellemző adottság- és problématerképpel rendelkezik. A település a lehetőségeihez mérten igyekszik a helyi és helyzeti energiáival jól gazdálkodni. Ennek köszönhető, hogy noha a falu a 2001-es statisztikákat alapul véve az ú.n. „*Rohamosan fogyó népességű, rossz munkaerő-piaci helyzetű aprófalvak csoportja*”-ba került (Beluszky-Sikos T. 2007), a településen járva mégsem az elmaradottságot tapasztalja a látogató. Természetesen a falu valóban nem gond nélküli. Vannak gazdasági, társadalmi, környezeti „*egyensúlytalanságok*.” Ezek azonban kiküszöbölhetőek a pontos helyzetfelismeréssel, az ötletességgel, az innovációs hajlammal, a jó szervezőképességű faluvezetéssel, mely felvállalja a település gondjait, és a megoldásban maga mellé tudja állítani a helyi társadalmat. (Bóhm A. 2005) E tekintetben Komlósán kedvezőek a kilátások.

Felhasznált irodalom

- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): Változó falvaink. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ
- Bóhm Antal (2005): Gondolatok a magyar faluról, helyi társadalmáról és jövőjéről In: Bognár L.– Csizmady A.– Tamás P. –Tibori T.: Nemzetfelfogások, falupolitikák UMKK MTA SZKI Budapest

Laki László (1999): Falvak –problémák–társadalmi konfliktusok in: Pócs Gy. (szerk.):
Vidékfejlesztés, vidékpolitika Agroiform Kiadóház Budapest
Komlóska településrendezési terve 2010

„BOZSE DAJ ZDRAVLJA!”

Régi és új elemek Komlóska táplálkozásában

Morvaj Judit ELTE-BTK Néprajzi Intézet

Bevezetés

Dolgozatom célja betekintést nyújtani Komlóska táplálkozási hagyományaiiba, ezen keresztül közelítve meg a falu hagyományokhoz való viszonyát, a generációk találkozásának ellentmondásait, valamint a haladás és konzervativizmus kényes egyensúlyát.

A táplálkozás vizsgálatának fontossága

A táplálkozás az ember egyetemes, mindennapi szükséglete, s mint ilyen, az életmód számos egyéb ágával (gazdálkodási mód, lakásviszonyok, tárgyi kultúra, vallás) szorosan összefügg. Az alapanyagok előállítása, (illetve azok élelmiszerként való elfogadása), feldolgozása, tartósítása, az étel elkészítésének eljárásai és maga a fogyasztás, mind-mind kulturálisan meghatározott jelenségek⁷², így történetileg változnak.

Az étkezéssel kapcsolatos cselekvéseket a materiális javakon túl szimbolikus jelentések rendszere szövi át, mely mindig csak az adott közösség kontextusában értelmezhető. (Egy közösség számára jelentéktelen étel egy másik közösségben emberi viszonyok, emlékek, kötődések kifejezője lehet.) „Az étkezés éppen a társadalmi együttélés folyamán kialakult viszonyokat rögzít, amelyek funkciójuk révén tapadtak hozzá, és jellegzetes viszonyok szimbólumai lehettek.”- írja Losonczi Ágnes.⁷³ Ebből kiindulva az étkezési szokások vizsgálatán keresztül egy közösség mentalitásának számos vonása felfedezhető.

Az önellátó parasztság számára az élelem előállítása a gazdasági munka egyik legfőbb célját és eredményét egyszerre testesítette meg. A föld megmunkálásának ismerete családon belül öröklődött, benne a hagyományos munkamegosztás érvényesült: a mezőgazdasági tevékenységek ismerete, a föld termékenyítő tétele, az alapanyagok termelése és az állatok ellátása a férfi, míg az élelem elkészítése és felszolgálása, a konyhai munkák elvégzése a nő feladata volt. Bár a bolti ellátás elterjedése, a specializáció és a piaci feltételek a gazdálkodás megváltozását eredményezték, marginális területeken a lakosság mai napig sok vonást őriz az önellátó paraszti háztartás szerkezetéből. Ez jelenik meg Komlóska esetében is, mely egy hegyekkel ölelt kis zsákfalú, aminek a külső kapcsolatteremtése a környezeti viszonyokból adódóan mindmáig meglehetősen nehézkes. Az elszigeteltség a munkaerőpiaci hátrányokkal együtt azonban olyan közeget teremt, melyben a hagyományok, a kollektív örökség mai napig elevenen élnek. Komlóska vizsgálatánál fontos kiemelni, hogy a település ruszin nemzetiségű görögkatolikus falu.

A „tipikus” problematikája

Terepmunkám során gyakran beleestem abba a hibába, hogy minden olyan jelenséget, amellyel korábbi olvasmányaim, tereptapasztalatom során nem találkoztam, „tipikusan komlóskaiknak” könyveltem el. S minthogy interjúalanyaim szóhasználatában a „komlóskaik”

⁷² Kisbán E. 1997. 419.

⁷³ Losonczi Á. 1972. 26.

és a „ruszin” gyakorlatilag egymás szinonimáiként szerepeltek, téves gondolkodásom a „tipikusan ruszin” konklúziójához vezetett. Tapasztalataim feldolgozása során hamar rájöttem hibámra, s egy olyan, sokat vitatott problémával találtam magam szemben, melynek szakirodalmi áttekintése után is csak egyéni véleményt, spekulációt tudtam megfogalmazni, objektív igazságot azonban nem.

Komlóska táplálkozaskultúrájának elemei számos környező településen is megtalálhatóak, hasonló vagy akár teljesen egyező formában. (A környék településein végzett empirikus kutatásra eddig nem volt lehetőségem, szakirodalomból tájékoztam. A hétköznapi élethez Bódi Erzsébet tanulmányai⁷⁴, a vallásos ünnepek érendjéhez Kisfalusi János⁷⁵, illetve Bartha Elek⁷⁶ írásai jelentettek adalékot.) Költőien fogalmazza meg a kérdést Úr Lajos: *„Ebben az igen érdekes földrajzi és kulturális térségben a különböző eredetű népi műveltségek lenyűgöző összefonódását figyelhetjük meg.”*⁷⁷ Vajon etnikai meghatározottságról van szó? Ebben az esetben az egyezések a közös szláv eredetre vezethetők vissza. (Ide kapcsolódhat a görögkatolikus hagyományrendszer hatása is.) Vagy a hasonló környezeti adottságok, a régió ökológiai meghatározottsága az alakító tényező? A javak diffúziójáról, vagy egymásmelletti, párhuzamos kialakulásáról és fejlődéséről beszélhetünk?

A gazdasági tevékenységek során az ember állandó kölcsönhatásban van környezetével.⁷⁸ *„E kölcsönhatás differenciált és jellegzetes térbeli és történeti formákban valósul meg, s a természeti ökoszférák és a társadalmi-gazdasági szférák korrelációi többé-kevésbé behatárolják az alkalmazkodási formák - ezek révén a tradicionális műveltség - típusait is.”*⁷⁹

Bali János megfogalmazásában a témát illetően két szélsőséges vélemény ütközik. Az egyik a kultúrát, mint környezeti viszonyt értelmezi, mely élőlény és környezete kapcsolatát az utóbbi javára szabályozza. (Vagyis a környezet determinálja a kultúrát és az életmódot.) A másik ezzel ellentétben a kultúrát tartja dominánsnak, amely mint *„emberfenntartó tájviszony”*, saját képére formálja környezetét.⁸⁰ Az előbbi elméletben további két irányzat különíthető el. A determinista irányzatot követő Dömötör Sándor véleménye szerint egy táj jellegét a termelési mód határozza meg, vagyis adott tájhoz adott kulturális vonások rendelkeznek. Ezzel szemben Max Weber a possibilista szemlélet képviselője, mely szerint azonos gazdasági struktúra esetében is létrejöhetnek eltérő kulturális formák.⁸¹ Nádasi Éva szintén a többféle lehetséges variáció nézetét osztja, a természet domináló szerepét azonban egyértelműnek tartja. Véleménye szerint *„Tehát a különféle típusok létrejötte alapvetően az adott terület természeti viszonyaihoz, népességeltartó képességéhez való alkalmazkodás eredménye, nem pedig az etnikumból következő sajátosság.”* Ugyanakkor *„az ökológiai kihívásokra adott kulturális válaszoknak (...) bizonyos intervallumban több alternatívája is lehetséges.”*⁸²

Julien Steward, az ökológiai antropológia megteremtője a kulturális mag fogalmát használja, melyet definíciója szerint azon elemek együttese alkot, amik legszorosabban kapcsolódnak a létfenntartó tevékenységekhez és a gazdasági rendhez. Elmélete szerint ezeket valóban a

⁷⁴ Bódi E. 1982. és 1981.

⁷⁵ Kisfalusi J. 2004.

⁷⁶ Bartha E. 1999.

⁷⁷ Úr L. 2000. 67.

⁷⁸ Viga Gy. 1994.5 4.

⁷⁹ Frisnyák Sándor: Történeti földrajz. 1985.8. Idézi: Viga Gy. 1994. 54.

⁸⁰ Bali J. 2005. 12.

⁸¹ Kettejük véleményét Nádasi Éva ütközteti. Nádasi É. 1985. 24.

⁸² Nádasi É. 1985. 26.

környezet határozza meg, s meglehetősen stabilak. A kultúra számos egyéb rétege azonban, melyek kevésbé kötődnek a kulturális maghoz, nagyfokú variabilitást mutatnak, így végső soron egy adott környezethez többféle adaptációs gyakorlat tartozhat.⁸³

Észak-kelet Magyarország etnikai sokszínűsége kiváló terep e jelenség megfigyelésére, számos kutató foglalkozott a kérdéssel. Ikvai Nándor, Viga Gyula és Bali János egyaránt a közös ökológiai feltételek felől közelítik meg a problémát, környezet és gazdálkodás viszonyát taglalják.⁸⁴

Ez a terület tagolt domborzatú, változatos közettani felépítéssel rendelkező táj.⁸⁵ A természeti viszonyok - a tengerszint feletti magasság, a talaj típusa és minősége, a csapadék mennyisége és a hőmérséklet ingadozásai - behatárolták népi földművelő kultúrát, melynek három jellegzetes vonása alakult ki. Nem öltött árutermelő jelleget, a megtermelt javak nem biztosították maximálisan a népesség eltartását, a lakosság pedig az élet fenntartásához a környezet által meghatározott kiegészítő tevékenységeket végzett (gyűjtögetés, erdőmunka, idénymunka, fuvarozás, háziipar, házaló kereskedelem)⁸⁶. Viga Gyula a mezőgazdasági munka alacsony produktivitását a kistájakon belüli nagy magasságkülönbségekre, az erdőirtások által előidézett erózióra, az ökonómiai stabilitás hiányára valamint a kedvezőtlen csapadékviszonyokra vezeti vissza.⁸⁷ (Utóbbinak éppen idén, 2010 nyarán lehettünk tanúi, amikor Komlóskán és a környező településeken hatalmas pusztításokat végzett az árvíz.) A hegy belsejében, termékenyebb völgyekben fekvő települések, valamint a keleti és nyugati folyóvölgyekbe lenyúló falvak földművelő kultúrája közt vannak különbségek. (Előbbi, jórészt szláv csoportok által lakott települések ma is sok archaikus elemet őriznek.⁸⁸) Mégis, a hasonló ökológiai feltételek, a történeti sors közössége, *"valamint a gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődés több évszázados közössége az anyagi kultúra egységesülésének irányába hatottak."*⁸⁹

Paládi - Kovács Attila kifejezetten a táplálkozókultúra elemeit vizsgálva állapítja meg, hogy a Kárpát-medencének léteznek olyan makrotáj méretű történeti – földrajzi egységei, melyek a konyha, a kulináris kultúra tekintetében jellegzetességekkel rendelkeznek, ez a terület is ezek közé tartozik, s ez a régió közös kultúrájához köthető. (Etnikai sajátosságok esetleg a nagytájon belüli zonális tagozódás során figyelhetők meg.)⁹⁰

Bali János az anyagi javakon túlmenően a mentalitás közös vonásaira hívja fel a figyelmet. A középhegységi paraszt ökotípusát jellemezve megállapítja, hogy az árutermelésre *"kényszerült"* gazdák vállalkozó szelleme mellett az önellátás és a biztonság élvezett prioritást. A térség paraszti gazdálkodását a *"primitív természeti módok"*⁹¹ mellett a komplexitás, a *"több lábon állás"* jellemezte, mely konzervatív, feudális jellegű mentalitásra vall.⁹² A marginális, „fáziskéséssel” jellemezhető terület gyenge megtartóereje nagyfokú

⁸³ Steward, J. 1997. 449.

⁸⁴ Ikvai N. 1981. 25-41.

Viga Gy. 1994. 53-63.

Bali J. 2005. 11-45.

⁸⁵ Viga Gy. 1994. 54.

⁸⁶ Ikvai N. 1981. 25.

⁸⁷ Viga Gy. 1994. 55.

⁸⁸ Ikvai N. 1981. 26.

⁸⁹ Paládi – Kovács Attila: Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon I. 1984. 61-73. 64. Idézi: Viga Gy. 1994.5 6.

⁹⁰ Paládi – Kovács A. 2003. 338.

⁹¹ Ikvai N. 1981. 28.

⁹² Bali J. 2005. 36-39.

mobilitást eredményezett. Az életmód variabilitása, az állandó alkalmazkodás az életvezetési stratégia, így a mentalitás közös alapjává vált.

Véleményem szerint a jelenség megértéséhez legfontosabb a történeti kontextus - a Viga Gyula által említett jellegzetes történeti formák – értelmezése. A világ társadalmi és gazdasági változásai ugyanis mindenkor meghatározzák ember és környezet viszonyát. Egyetértek Steward „*kulturális mag*” elméletével, illetve a posszibilizmus irányzatával. A környezet életmód-meghatározó szerepe tagadhatatlan, az alkalmazkodás lehetőségei többfélék, de korlátozottak.

Különböző történeti korokban azonban ez az alkalmazkodás más és más tartalommal töltődik. Hiszen más az ember földhöz való viszonya a középkori háborúk inséges időszakában, mikor megélhetése önellátó képességétől függ, így kiszolgáltatottá teszi a környezettel szemben, s más a virágzó kereskedelemmel jellemezhető korszakokban, melyekben a regionális munkamegosztás, a területek közti élénk kapcsolat lehetővé teszi a specializálódást, s bizonyos térségekben teljesen visszaszorul a mezőgazdasági munka.

A XX. század óta az iparban dolgozó, ingázó réteg kialakulásával a falusi közösség életét egyre inkább külső tényezők befolyásolják. A munkáltató szervezet igényeinek kielégítése (pl.: a megszabott műszakokhoz, munkaidőhöz való alkalmazkodás) átszervezi az emberek mindennapi életét, időbeosztását, s ez szükségszerűen befolyásolja a környezethez való viszonyt (attól való eltávolodást) is.

Az általános tendencia Komlósán is megjelent, a szocializmus, a nők munkába állása, majd a rendszerváltást követő időszak munkaviszonyainak megváltozása átstrukturálta az emberek életét. Mégis, a falu elzártságának és a közösség konzervatív értékrendjének következtében ma is sok olyan elem található a helyiek életmódjában, mely az egykori paraszti mentalitást, az önellátás ideáját tükrözi.

A bolti ellátás mellett meghatározó a természetben található és a ház körül megtermelhető javak szerepe. Jóformán minden házhoz tartozik kert, melyben zöldségeket, gyümölcsöt természetnek, valamint baromfiudvar, mely a hússzükséglet egy részét fedezi. Külső befolyásoló tényezők azonban itt is megjelennek. Erre példa az egészségügyi előírásokhoz alkalmazkodó óvoda, mely egyre kevésbé használhatja fel a főzéshez a helyben megtermelt alapanyagokat. De erre példa a polgármester azon elképzelése is, mely bio-élelmiszerek termelésével lendítené fel Komlóska gazdasági helyzetét. (Ezzel reagálva arra a főként városi környezetben kibontakozó társadalmi mozgalomra, mely az egészséges életmódot többek közt ezek fogyasztásával kívánja elérni.) Számomra a vizsgált javak az ökológiai adottságokon alapuló, közös táji hagyományok illetve a görögkatolikus hagyományrendszer kontextusába illesztve nyernek értelmet, etnikus hovatartozás nélkül. A hagyományok ilyen mértékű fennmaradása és ápolása azonban Komlóska specifikumának tekinthető.

Az alábbiakban a falu jelenlegi helyzetét, mentalitását, környezetéhez való viszonyát, régi és új hagyományainak egymásmellettségét igyekszem bemutatni, két generáció, az 1930 – 40-es, és az 1970 – 80-as születésűek táplálkozási szokásain keresztül. A továbbiakban az előbbit *idősebb*, az utóbbit *fiatalabb* generációnak nevezem.

Gyűjtögetés

A hegyvidéki emberek számára az erdő használata és ismerete létfontosságú, a vadon élő növények közvetlen szükségleteket elégítette ki a paraszti táplálkozásban és gyógyításban. „Az erdő élelmet, tüzelőt, munkalehetőséget, az irtással szántóföldet, a mezőgazdasági és háztartási eszközökhöz alapanyagot, a háziállatoknak legelőt és takarmányt biztosított (...)”⁹³ Bár ma a gyűjtögetés már nem a létfenntartáshoz szükséges, mégis mindenki által gyakorolt tevékenység. Ujváry Zoltán szerint a XX. század végén a vadon élő növények fogyasztását a természethez való ragaszkodás, illetve az öröklődő tudás új, tudományos elemekkel való bővülése határozza meg.⁹⁴ Komlósán ez a bővülés az egészségesebb táplálkozásra való törekvésben jelenik meg. Míg az idősebb generáció tagjai nehéz ételeket főznek, addig a fiatalabb generáció körében felbukkannak a reformkonyha újításai, kevesebb zsiradék, több zöldség használata.

A helyi táplálkozásban, a térség egészére jellemző módon, a múlt század elején és ma is, nagy hangsúllyal szerepel a gomba. Felhasználása nem sokat változott az idő folyamán, a régi népszerű ételek ma is kedveltek. A környező erdőkben bőséggel terem tinóru, őzláb, keserűgomba és vargánya (melyet „*piroshátú*”-nak is neveznek). Ismeretük a közösség kollektív műveltségéhez tartozik, legtöbbször már gyermekkorban elsajátítják. (Ez az idősebb generációnál a tehénőrzés alkalmait, a fiatalabb generációnál az iskolai kirándulásokat jelentette.)

Hasonló töretlen népszerűségnek örvend az erdei gyümölcsök, szamóca, szeder, som gyűjtése. (A növényekhez kapcsolódó hiedelmek, mondások azonban már csak az idősebb generáció körében élnek. Házigazdától, egy 67 éves asszonytól hallottam, hogy a somfa azért kicsi, mert Krisztus keresztjét ebből készítették. Mikor ő ezt meglátta, megparancsolta, hogy a somfa ne nőjön többé magasra, csak terebélyesedjen, ne lehessen belőle az embernek keresztet csinálni.) A megfelelő termés biztosítására a vadon élő növényeket olykor „*sújtózzák*”, vagyis hosszú késsel megtisztítják a gazoktól. Az, hogy a környező erdő ápolása a hétköznapi élet része, a hegyvidéki ember természettel való összhangjáról, az Ujváry által említett ragaszkodásról árulkodik.

Az XX. század első felében az elhagyott szilva-, birsalma- és egyéb gyümölcsfák leszedése még önkényes alapon történt. Nyers gyümölcs fogyasztása az idősebb generáció fiataljainak az ünnepeket megelőző, szigorúan tartott böjtös időszakokban volt a leggyakoribb, s legtöbbször ma is ennek megfelelően alakítja étkezéseit. A gyümölcsök tartósításának szűk körű lehetőségei közül a lekvár és kompót főzése volt általános. Előbbit gyakrabban szilvából, utóbbit birsalmából készítették, ezen felül mindkettőből pálinkát főztek. A lekvár és a kompót készítése az ország más vidékeihez hasonlóan történt. A lekvárhoz a gyümölcsöt nagy rézüstben főzték, majd a cukor hozzáadása és újabb főzés után üvegekbe töltötték, s meleg takaró alá tették, míg kihűlt. A kompóthoz a birsalmát szeletekre vágta, lábasban főzve puhították, megcukrozták, majd amikor félig megfőtt, üvegekbe tették, s ezt is vastag kendővel, pokróccal takarták. Ezek az eljárások mai napig változatlanok.

A betegségek gyógyításának kellékei azok a gyógynövények, melyek ismeretét ma már csak ez a generáció birtokolja. Használatuk köré valós és hiedelemalapú tudás szerveződik. A környéken termő fodormentából, hársfából, bojtortjából, bodzából, zsályából, kamillából, csalánból és citromfűből teát főznek, így fogyasztják. Mesélik, hogy gyermekkorukban még a

⁹³ Petercsák T. 1981 44.

⁹⁴ Ujváry Z. 1991 .33.

beteg kisgyermeket is ebben fürösztötték, valamint jószágok gyógyítására használták. Ha a tehénnek borja lett, azzal itatták, ha a tőgye fájt, azzal párologtatták. Ma is élő hagyomány a Szent János napi (június 24.) gyógyfűszentelés. A megszentelt csokrokknak régen mágikus erőt tulajdonítottak, vihar elűzésére elégették, a halott mellé a koporsóba tették, ezek azonban mára már az idősebb generáció körében is csak az emlékezet tárgyai. (Ahogy azok a gyógyító módszerek is, melyekhez a füvek mellett egyéb élelmiszereket is használtak. A nyílt sebre a cickafarkfüvet és vaját, mások ecetet és pálinkát tettek, a tövisek okozta gyulladt sebeket tejföllel és kovással kezelték.)

A fiatalabb generáció gyümölcsfogyasztásában befolyásoló tényezőként hatott a tulajdonviszonyok változása. Az üres telkek (a rajtuk élő fákkal együtt) ma jórészt az önkormányzat tulajdonát képezik. A termés leszedését (az önkényes alapú szüret helyett) a hivatal alkalmazottai végzik, belőle *közlekvár*, *közpálinka* készül, melyet például a falu közös ünnepségein fogyasztanak el. A háztartások így kiesett „*gyümölcsbevételét*” a bolti ellátás hivatott pótolni.

Ugyancsak változás, hogy a fiatalabb generáció életvitelében már nem játszanak akkora szerepet a vallási előírások, mint felmenőik körében. A szabályok enyhülésével megszűnt a bőjti időszakok „*gyümölcsös jellege*”, az egészségtudatos táplálkozás térhódításával ugyanakkor ismét meghatározó lett a gyümölcsök táplálkozásban betöltött szerepe. Míg tehát az idősebb generáció gyümölcsfogyasztása inkább időszakokhoz kötődik, a fiatalabb generációban egyenletesen oszlik el az év különböző szakaszaiban.

Lekvár és kompót készítése a fiatalabb generáció körében is kedvelt, a gyógynövények ismerete azonban már nem tartozik műveltségük körébe.

Zöldségek

A XX. század elején a zöldségtermesztés a saját porta területén, illetve a falu határban történt. Előbbiben krumplit, babot, retket, sárgarépat, káposztát, petrezselymet, karalábét, utóbbiban gabonát, szőlőt illetve zöldségeket termeltek. A kertekben megtermelt zöldséget nyersen és főzelék formájában is fogyasztották, télire savanyították. A savanyított zöldségek közül legnépszerűbb a káposzta volt, elkészítése a következőképp történt: a káposztát legalulták, a leveleket nagy fadézsába tették. Egy férfi megmosta lábát, majd megtaposta a káposztát. „*Táncolt benne*”, körbe – körbe, majd a közepén. Volt, hogy legalulra kaprot tettek, arra a gyalult káposztát, rá sót és hagymát karikázva, szemes borsot és birsalmát, majd megint káposztát. Az „*ember pedig táncolt körbe-körbe, amíg levet eresztett a káposzta, közben pedig kért egy pohár bort*”. Az így elkészült káposztát egy hétig melegben tartották, majd miután megindult az erjedés, kivitték a hidegre, és egész télen fogyasztották.

A zöldség és gabona specializált termelése fontos bevételi forrást jelentett, utóbbit külföldön is értékesítették. (Ma is mesélik, hogy Kontrás Péter bácsi gabonáját Olaszországba is exportálták.)

Az idősebb generáció tehát olyan környezetben élte fiatalkorát, melyben az önellátás alapvető norma volt. Életmódjukra ma is jellemző, hogy amit csak lehet, saját két kezükkel termelnek meg, a bolti ellátást csak akkor veszik igénybe, ha az pénzügyileg sokkal előnyösebb. Bár a konyhakerti termelés a fiatalabb generáció körében is jelentős, számukra a bolti ellátás igénybevétele magától értetődő. Jellemző, hogy míg saját kertjükben nem érik be valamely

zöldség, addig a boltban, vagy a szomszédos falvakból érkező termelőktől vásárolják meg azokat.

A múlt század elején ugyancsak jelentős komlósikai szőlő- és bortermelés mára visszaszorult, a családok csak saját fogyasztásukra elegendő mennyiséget termelnek, vagy leszüretelt szőlőjüket a tolcsvai borkombinátba adják. Az egykori, falu határában művelt szőlők (Delevári, Hárslevelű, Furmint, Othello) ma parlagon hevernek, azt mondják, a vadak tették tönkre őket. A mai szőlőtulajdonosok az idősebb és a fiatalabb generáció közötti, 40 – 50 éves korosztályból, a múlt rendszer idején a közeli térszben dolgozókból kerülnek ki. (A szövetkezet fennállása alatt háztájként tarthattak szőlőt, annak felbomlása után pedig kedvezményesen vásárolhattak földet, Tolcsva környékén.) Habár a bor előállítása Tolcsván történik, a komlósikai pincesorok ma is jó szolgálatot tesznek. Ezekben korábban együtt tárolták a zöldségeket, krumplit és a bort, de mivel ez állítólag ártott a bor minőségének, ma ennek elkerülésére törekszenek. Csupán néhányan (szűkös körülményeik miatt vagy megszokásból) tartják ma is így. A szőlőtermelés hagyományos tevékenységét tehát, megfelelő munkaerő híján az idősebb generáció már nem végzi, a termelők korban a fiatalabb generáció tagjaihoz állnak közelebb.

Hús és tejtermék

Hasonló visszaszorulás figyelhető meg az állattartásban. A múlt század első felében a falu nagyállattartó település volt, legtöbbször szarvasmarhát, sertést és szárnyasokat tartottak. A lótartás nem volt jellemző, mert az „*hegyi területen szeszélyes*”. A szarvasmarha a munkában betöltött szerepe mellett a háztartás tejszükségletét is fedezte, tejéből vaját, túrót is készítettek. Emellett szárnyasokat (tyúkot, kakast, libát, kacsát) is tartottak.

A paraszti táplálkozásban a húsok és tejtermékek, fehérje- és energiatartalmuk miatt igen jelentősek voltak. A hűtő elterjedése előtt a levágott állatok húsát füstöléssel tartósították. Ehhez a nyers húst külön sózó faedényben pácolták, három – négy hétig. Innen vitték a füstölőbe, mely a szabadkéményt, később külön füstölő helyiséget jelentett.

A nagyállattartás mára visszaszorult, szarvasmarha egyáltalán nem, sertés is csak elvétve látható néhány portán. Szárnyast azonban legtöbbször, mind az idősebb, mind a fiatalabb generációban mai napig tartanak, így fedezve a család hússzükségletének jórészét. Füstölés ma már csak disznóvágás után jellemző, a húsok tárolást ma hűtőládákkal oldják meg. A további hústerméket mindkét generáció Tolcsván, Sárospatakon szerzi be. A tejtermékek nagy része a helyi boltban is elérhető, ezen kívül minden héten tejeskocsi jár a faluba, mely Tímárról szállít tejterméket. Az idősebb generáció tagjai közt él a falun belüli árucseres szokása is, ma ez általában a tojásra korlátozódik. Az idősebb asszonyok termékeit gyakran a fiatalabb generáció tagjai veszik meg.

Hétköznapi étkezés

A múlt század elején, az ország más területeihez hasonlóan, a komlósikai paraszti háztartások hétköznapi étkezés rendje is az aktuális munkához igazodott. Mivel napközben a földön dolgoztak, nagyobb étkezésre csak a nap végén nyílt lehetőség. Ebédre általában hideg ételt vittek magukkal. Szalonnát, melyet kinn a földön megsütöttek, kenyeret zsírral, vajjal és olyan zöldséget, mely nem sérült a kukoricacsuhából font táskában (például a retek).

Előfordult, hogy reggel csak a férfi ment ki dolgozni, az asszony otthon megfőzött, s ételhordóban vitte ura után az ebédet. (Jellemzően habart ételt, mert az hidegen is fogyasztható volt.)

A vacsora általában két fogásból állt, fontos volt, hogy tartalmas és energiadús legyen. A felföldi táplálkozást általában jellemezte, hogy a gomba mellett nagy hangsúllyal szerepelt a burgonya, a káposzta és a bab, Komlósán is ezek fordultak elő leggyakrabban. Az első fogás leves volt. Ennek (és ezzel egy időben a levestésztának) elterjedését a mezőgazdasági lakosság körében Kisbán Eszter a XVIII. század végére becsli. Kezdetben ünnepi, néhány évtizeddel később hétköznapi is előforduló ételnek tartja.⁹⁵ A komlóskaiai munkanapokon krumpliból, babból, paradicsomból készítettek levest. A második fogás egytálétel volt, a fent említett zöldségek valamelyikéből, illetve húsból készült. A reggeli a munkába menőknek az előző esti, energia dús főtt étel, a gyerekeknek pirítós kenyér tojással, lekvárral, hozzá tea vagy tejeskávé.

Ugyancsak közös táji sajátosság, hogy a rossz gabonatermelési lehetőségek miatt jelentős szerephez jutottak a kapásnövények, a burgonya és a kukorica. A tavasz késői jelentkezése, majd az április végén, május elején beköszöntő gyors felmelegedés, a májusban lehulló, bő csapadék kedvező viszonyokat teremtett a burgonya termesztéséhez.⁹⁶ A krumpli fogyasztás arányához képest az elkészítési módok szűk körűek voltak, lisztpótló és szaporító szerepe pedig különösen a kenyérsütésnél volt jelentős.⁹⁷

A burgonya felhasználás ma is jelentős, az 1-es generáció körében pedig ma is „néhány, még a múlt századból származó elkészítési mód uralkodik”⁹⁸. Változást csak a korszerűbb konyhai eszközök, sparhelt helyett gáztűzhely használata jelent. Töretlenül népszerű étel a „*lepcsák, lepcsánka*”, vagy krumplilángos. Ehhez a burgonyát lereszelik, sóval, borssal, fokhagymával fűszerezik, majd tepsiben, olajon sütik. Olykor gombát, sült szalonnát is kevernek hozzá. (Korábban a lepcsákot a sparhelt lapján sütötték ki, zsírban vagy a nélkül.) A krumplileveshez a burgonyát kis kockákra vágják, így főzik, de más leveseket, így a bablevest is szaporítanak vele. Tésztaételek közül a krumplis tészta és a galuska készül burgonyából, s népszerű étel ezen kívül a tésztás bab („*lecskés bab*”) is. A galuskához a nyers krumplit lereszelik, olykor levestészta („*metélke*”) helyett is ezt főzik a levesbe. Böjtös időszakban jellemző, hogy a krumplit főételként eszik, mellé valamely kísérelővel. Ilyen fogás a tört krumpli szalonnával, hagymával, aludttejjel, vagy a „*böjtös krumpli*”. Utóbbi elkészítéséhez a feldarabolt krumplit fűszerekkel, hagymával és fokhagymával a sütőben sütik meg. Ennek húsos változata is ismert.

A burgonyás ételek közül (egykor és ma is) a leggyakoribb a sztrapacska, mely Észak– és Észak–Kelet–Magyarország egészén ismert. Ez a tájnak már fent említett, egységes gazdasági és természeti körülményeivel, valamint a nemzetiségi kölcsönhatásokkal magyarázható.⁹⁹ Elkészítése mindenhol ugyanaz: a nyers krumplit lereszelik, liszttel keverik, sózzák, majd a tésztát galuskaformára kiszaggatják és kifőzik.¹⁰⁰ Ízesítése sok féle, „*A változatosság a gyakoriságnak az egyik következménye. Mindenkor más ízesítővel igyekeztek tálalni, hogy*

⁹⁵ Kisbán E. 2009. 414.

⁹⁶ Fehér Á. 1978-1979. 156.

⁹⁷ Bódi E. 1981.156-157.

⁹⁸ Fehér Á. 1978-1979. 160.

⁹⁹ Bódi E. 1982. 76.

¹⁰⁰ Bódi E. 1982. 74.

gyakori fogyasztását meg ne unják.”¹⁰¹ Komlóskán leggyakrabban túróval, káposztával vagy lekvárral fogyasztják, hideg és meleg ételként egyaránt.

Szintén regionális jellemző a habarás elterjedtsége. Komlóskán a rántás még az 1950-60-as években sem volt divat (sokszor anyagi vonzata miatt). Az asszonyok csak lassan álltak át az „új” eljárásra, a habart zöldségek azonban mindvégig fennmaradtak, kedvelt a habart zöldbab, szemes bab valamint a krumpli habarva.

Komlóska (és különösen a hagyományörző idősebb generáció) táplálkozásában nagy hangsúllyal szerepel a káposzta, mely a felsorolt zöldségekkel együtt egyszer főétel, egyszer kísérő szerepét tölti be. Erre példa, hogy míg a tört krumplit, böjtös krumplit gyakran savanyú káposztával, paradicsomos káposztával kísérik, addig az ünnepi étkezések elmaradhatatlan főétele a töltött káposzta. Szinte csak az idősök étrendjében él már a lepcsákhoz hasonlóan készülő káposztás lángos, illetve a kukoricadarából készülő puliszka, vagy „zámiska”¹⁰², melyhez korábban minden asszony saját kézi malmán („*malmoskán*”) darálta a fehérekukoricát.

A paraszti táplálkozás alapvető eleme volt a hús. Különösen a nehéz fizikai munka mellett volt elengedhetetlen a rendszeres húsfogyasztás. Ennek mértéke azonban mindig az anyagi körülmények függvénye volt. Ínséges időkben, a legtöbb családban csak a hét néhány napján került hús az asztalra, vasárnap mindig. Ilyenkor előbb a sertésből, csirkéből főzött, üres húslevest fogyasztották el, metélttel. Ezután a leves tartalmát tálalják, a megfelelő elrendezésben: hosszúkás „pecsenyés” tál egyik oldalára a húst, másikkra a töltelék, kettő közé pedig a zöldségeket. A töltelék zsemleléből, tojásból, májból és fűszerekből készült kis „*csomag*” volt, melynek állaga a főzéstől keményebbé, s így szeletelve fogyaszthatóvá vált. Harmadik fogásként újabb húsos ételt tálaltak. Míg munkába legtöbbször szalonnát, kolbászt vittek magukkal, a hétvégén pörköltet, fasírtot, vagy krumplival körített sült húst ettek. A zöldségekhez hasonlóan a rántás itt is később jelenet meg, mára azonban rendkívül elterjedt. Desszertként az asszonyok süteményt, fánkot tálaltak.

A tésztafélék közül legkiemelkedőbb a kenyér volt. Ehhez a gabonát maguknak termelték, s kisebb mennyiségnél szintén maguknak őrölték meg. Ez *parasztra őrölt*, barna liszt volt, így a kenyér is barnább volt, „*de jó, illatos volt*”. Nagyobb mennyiségnél Sárospatakra, vagy Vámosújfalura vitték malomba. Mesélik, hogy valaha Komlóskán is állt egy vízimalom, ezt azonban a nagy esőzések miatt elvitte a víz. Többszöri őrléssel finomlisztet, kenyérlisztet, és jószágoknak szánt korpát állítottak elő. Később, a kommunizmus időszakában a házilag őrölt liszt az ételjegyre („*blokkra*”) adott adag kiegészítését szolgálta. Ez azonban tiltott volt, aki magának aratott, azt kuláknak nevezték, vám fizetésére kötelezték. Az otthoni őrlés így titokban történt, míg az öregek benn „*kopácsolták a búzát*”, egy gyerek kint strázsált, jelezve, ha ellenőrök közeledtek.

A komlóskai asszonyok szombaton sütötték a kenyeret, egyszerre négy – öt darabot. Ezek nagy, kerek, akár négy – öt kg-os darabok voltak, olykor két hétig eltartották a családot. A kenyérsütés nehéz fizikai munka volt. A tésztát a fából készült, ovális kisteknőben („*nyitacska*”) dagasztották, helyi mondás szerint addig, míg „*nem csöpög a padlásról*”, vagyis míg az asszony nem verejtékezett. Majd a szakajtóba tették, hogy melegegre téve megkeljen. (Általában a kemence mellé, vagy az azzal összeépített *sperheltra* tették.)

¹⁰¹ Bódi E. 1982. 75.

¹⁰² Bódi Erzsébet 1981-ben megjelent tanulmányában a „zámiska”, „zsámiska” elnevezést már csak Mogyoróskán véli élőnek. Ezzel ellentétben Komlóskán mai napig (harminc évvel később is) élő terminológia.

Szakajtóból különböző méreteket tartottak, a fa mellett elterjedt volt a „*dikinyi szakajtó*” is, mely nádból, vagy kukoricacsuhából készült fonat volt. Ezek nagy része korábban a hozomány része volt. Míg a fa szakajtót meglisztezték, a fonott szakajtóba kenyérruhát tettek, meggátolva a tészta beleragadását. Erjesztéshez az északi területre jellemző kovászmagot használtak, mely „*az előző sütésnél a kovászból, vagy a bedagasztott érett tésztából, kevésbé a teknővakarékból félretett nyers tésztadarab (...) Az erjesztőképesség megőrzésére a kovászmagot megszáritva, egy darabban, vagy elmorzsolva tárolták.*”¹⁰³

Korábban a legtöbb háznál volt kemence, jellemzően szabadkéményes. A kenyérsütés mellett a hús füstölését is itt végezték. Mivel pékség nem volt a faluban, bérsütés nem volt. A kemence befűtése szakértelmet igényelt, a nem megfelelően széthúzott parázson a kenyér vagy megégett, vagy nyers maradt. A nyers tésztát gömbölyű lapáttal tették be, a kész kenyeret lapos lapáttal húzták ki a kemencéből. A kenyérsütés az asszonyok munkájának egyik legjelentősebb mozzanata volt. A dagasztás mozdulatai, a tészta sűrűségének megállapítása anyáról lányára hagyományozott tudás volt. „*Nem tudom hányadikos lehettem, mikor először gyúrtam. Tanítottak gyúrni. Fel kellett állni a kisszékre, mert nem értem el a gyúrótablát.*” - mesélte adatközlőm. A tanulás folyamataira legtöbbször ma is éppúgy emlékeznek, ahogy utolsó sütésük időpontjára.

A hétköznap fogyasztott italok nem különböztek az ünnepeken fogyasztottaktól, legfeljebb mennyiségükben. A komlóskai gyümölcsökből illetve törkölyből legtöbbször Erdőhorvátiban főztek pálinkát (a néhány otthoni főzde illegális volt). A pálinka inkább a munka, a bor a vendéglátás kísérője volt. A falusi értékrendhez híven a vendég pohara sosem lehetett üres. Koccintáskor ezt kiáltották: „*Bozse daj zdravlja!*”, mely annyit jelent: „*Adjon az Isten egészséget!*” Előfordult a komlóból való sörfőzés is, az így készített világosabb és sötétebb sörök azonban nem voltak szerves részei az étkezésnek. Söriváskor a komlóskaiak nem koccintottak. A hétköznapok italai közt meg kell említenünk a vizet, mint a legalapvetőbb folyadékot. A falu közkútjai mellett majd minden ház udvarán állt kerek kút, melyből a helyi források ízletes vizét felhúzták.

A fent bemutatott étkezési rend a XX. század elejének rendszerét mutatja be, ez ma már az idősebb generációban is csak elemeiben él. A számottevő mezőgazdasági munka megszűnésével átalakult az étkezések rendje, ma jellemzően az ebéd a legértelmesebb étkezés. A fent említett, közkedvelt ételek mai napig jelentősek és gyakoriak, elkészítésük azonban mindig modernebb berendezésen történik, illetve boltban kerül beszerzésre (A sütés gázsütővel történik, a fűszerezéshez „*delikátot*” használnak, a kézzel gyúrt „*metéltke*” helyett boltban veszik a levestésztát, ahogy a kenyeret is).

A fiatalabb generációnál a változások mértéke még nagyobb, itt nem csak az ételek elkészítése, hanem maguk az ételek is változtak. Régi és új elemeinek találkozása reprezentatívan jelenik meg az óvoda konyháján. Mivel a gyermekek és az idősek étkeztetése egyaránt ide tartozik, a szakácsnők igyekeznek mindenki kedvére tenni. A falu hagyományainak megfelelően figyelnek a böjtös napok tartására, az energiadás, „*házas*” reggelik (pl.: bundás kenyér) készítésre, helyben termelt, friss alapanyagok használatára, az idősek által kedvelt helyi ételek (pl.: savanyú gomba leves) azonban kevésbé népszerűek a gyerekek közt. Ezzel párhuzamosan a fiatalok közt sikert arató újdonságok (pl.: mézes-mustáros csirke, gyros) az idősebbekből váltanak ki ellenállást.

¹⁰³ Kisbán E. 1997. 457.

A kutak vizének fogyasztása a vezetékes víz bevezetésével megszűnt, s annak ellenére, hogy a klórozott víz íze nem ér fel a kutakéval. A folyamat újabb elemének is felfogható, hogy jelenleg az óvodát látogató gyerekek (az egyik szülő üzletének köszönhetően) tisztított, palackozott vizet kapnak az étkezések mellé.

A fiatalabb generáció körében kismértékben megfigyelhető a kemenceépítés újabb divatja. Ez a korábbi hagyományok felelevenítésének, az autenticizmus keresésének (és sugallásának) részben turisztikai célú, részben identitásképző és megerősítő eszköze.

Ünnephez közeledve – disznóvágás

Az ország más vidékeihez hasonlóan, Komlósán disznóvágás hagyományosan télen, karácsony környékén történt, a család és barátok kölcsönös segítségnyújtásán és egymás vendégül látásán alapuló munkafolyamat volt.¹⁰⁴ Mára ez csak részben igaz: a kölcsönös segítségnyújtás megmaradt, az időpont azonban változó. Így vált lehetővé számomra, hogy részt vegyek egy disznóvágáson, melyet július 3-án, egy fiatalabb család tartott.

Komlósán ma már nem gyakori esemény a disznóvágás, a feldolgozó folyamat is csak bizonyos pontokon tartotta a hagyományos menetet. Az általam végigkövetett helyi disznótornak új eleme volt, hogy a disznó leölése Tolcsván történt, onnan hozta a család Komlósákra a feldolgozáshoz. A munka kora reggel kezdődött. A szórt lángszóróval perzselték le, a disznót pedig hátára fektetve, hasán bontották meg. Már az első pillanatban megkezdődött a „csemegzés”. Először a disznó levágott fülét kóstolták meg, majd a vért sütötték ki zsírban, hagymával. A felkockázott vér és az elkészített agyvelő együtt alkották a reggelit, pálinkával kísérve. Utóbbiból rengeteg fogyott, mellette azonban kóla és egyéb szénsavas üdítők is megjelentek.

Míg a férfiak kint az udvaron a disznó feldarabolásával foglalatostkodtak, a nők a konyhában a káposztát és hagymát készítették elő. A következő fázis a hurkának való összetevők megfőzése, a hús megtisztítása és feldarabolása volt. A belsőségeket (tüdő, máj, lép, szív, nyelv, stb.) és a fejet az udvaron nagy üstbe tették, órákig abárolták. Az állat többi részét a konyhába hozták, ahol férfiak és asszonyok együtt kezdték meg a bőr és haj lefejtését, majd a hús porciózását. A hurkába kerülő rizst („*rizsát*”) ugyanabban a vízben főzték, mint amiben a belsőségeket, majd azokkal összekeverve bolti bélbe töltötték, mely ugyancsak elüt a hagyományos eljárástól. A toka szalonnáját megfőzték, majd fokhagymával, paprikával dörzsölték be, a bőrből, farokból és egyéb (máshova fel nem használható részből) kocsonyát készítettek. A disznó „*eszét*” és a gerincevelőt együtt abárolták, hozzá tojástartókat ütöttek. A bőr alatti zsírból tepertő, a hájból szilvalekvárral töltött hájas sütemény készítését tervezték (ennek megfigyelésére már nem volt lehetőségem). Ebédre toroshúst és káposztát fogyasztottak, délutánra pedig a hurka is elkészült.

Ünnepi étkezés

„*A vallásosság a falusi ember életét egész évben átszövi, mint az egyszerű vásznat a hímzés.*” – írja Kisfalusi János.¹⁰⁵ Komlóska görögkatolikus falu révén rendkívül gazdag kalendáris ünnepekben, ezek jelentősége mai napig meghaladja mind a világi, mind az egyéni élet

¹⁰⁴ Erről bővebben: Bali J. 1999. 159-167.

¹⁰⁵ Kisfalusi J. 2004. 339.

fordulóihoz köthető ünnepeket. Ezeket az alkalmakat napjainkban a hagyományápolásra való törekvés jellemzi, mely az idősebb generáció részéről a megszokással, a fiatalabb generáció részéről tudatos identitásépítéssel, közösségalkotással magyarázható. Jelen tanulmányban terjedelmi okok miatt nincs lehetőségem az összes ünnep leírására, így néhány példán keresztül igyekszem bemutatni az ünnepi étkezés jellegét, elemeit.

Karácsony

Tapasztalataim szerint az ünnepi étkezés hagyományos mozzanatai mindkét generációban sokkal erősebben élnek, mint a hétköznapiaké, ez pedig ellentmond Morvay Judit azon vélekedésének, miszerint ünnepi táplálkozás hamarabb tükrözi az újításokat, mint a hétköznapi.¹⁰⁶ A karácsonyi ünnepkör a görögkatolikus egyházban november 15-én kezdődik, ettől a naptól karácsony napjáig böjti időszak van. A böjt ételre vonatkozó lényege az állati eredetű ételektől (zsír, hús és tejtermékek) való tartózkodás.

Az idősebb generáció háztartásaiban korábban sokat főztek szalonnával, ezért az edényeket böjt előtt hamuval kifőzték, a zsír eltávolítására. Nagyböjtre készülvén napraforgómagból „bugaolajat” üttettek, hétköznapi ezzel, hétvégén pedig tejjel főztek. Ebben az időszakban nagyobb hangsúllyal szerepeltek a zöldségek és a kenyér. Böjti ételek közé tartozott a lecsó, az olajos kenyér, olajos krumpli és olajos káposzta, a bab, kukorica és a tejbe tészta, nagyböjt első napján jellemzően fánkot vagy káposztás lángost sütöttek. Körükben sokan ma is szigorúan böjtölnek, a fent leírt elemek közül egyedül a hamuval való kifőzés tűnt el a szokásrendből, melynek oka az olajjal való főzés elterjedésében keresendő. Karácsony vigiliáján (falubeli nevén „viliáján”), vagyis december 24-én régebben csak vizet ittak, ma esetleg krumplit, káposztát is fogyasztanak. Ezen a napon „csak akkor lehet már zsírosat enni, mikor kijönnek a csillagok az égen”. A délelőtt készülődéssel telik, a délután pedig az esti étkezésre való készülődéssel. Mesélik, hogy korábban a karácsony este az asztal közepére, az abrosz alá pár szem búzát, kukoricát vagy babot, az asztal alá pedig szalmát raktak. („Azon aludt a Jézuska.”) Ezekhez a párválasztás és termékenység hiedelmköre kapcsolódott. „Második nap már összeszedtük a szalmát, oszt kivittük a kertbe, oszt minden szilvafa meg almafa alá tettünk egy kicsit, mer a gyümölcsfáknak is volt karácsonya. És mikor már nagylányok voltunk, így összekötöttük azt a kötelet, és így feldobtuk az almafára és hol ugat a kutya? Ahol a kutya ugatott, oda ment férjhez.”

A Szenteste étrendje egyszerre tükröz böjti és ünnepi jelleget: a tinóruból készült savanyú gombalevest, kelt tésztából készített mákos, túrós vagy káposztás *bobájka* (guba) követte. Erre a napra esik még a másnapi káposzta és sütemények előkészítése, ezekből ezen az estén még nem szabad enni. A valódi ünnep december 25., ezen a napon teljes munkatiltalom volt. Korábban ezt hiedelmek kötötték: „karácsony első napján nem szabadott sepregetni a szobában, mert akkor elseprik a gazdaságot”. Az ünnepi étkezés fogásai a húsleves és a töltött káposzta voltak, melybe rizs helyett régebben „gerslit” (árpagyöngyöt) főztek. A helyiek ezt komlóskai jellegzetességnek tartják, ahogy a desszertként fogyasztott, „köttesből” készült grízes lángost is. Ez a sütemény is „köttesből” készül, különböző változatai a Felföld egészén ismertek (diós, mákos, kapros – túrós). Grízes ízesítéssel azonban sehol máshol nem említi a szakirodalom, ez feltételezhetően valóban komlóskai jellegzetesség. (A környező falvak ünnepeikre gyakran a komlóskai asszonyoktól rendelik.) A mézeskalács nem jellemző, helyette mézes pogácsát sütnek.

¹⁰⁶ Morvay Juditot idézi Losonczy Á. 1972. 23.

A fiatalabb generáció körében ma már legtöbben csak karácsony vigiliáját tartják meg böjtös napként. Ebédre hajában sült krumplit, lepcsánkát vagy sült halat fogyasztanak. Karácsony első napjának munkatilalmát ma a hiedelmek helyett az illem szabályozza: „*hát itt meg kell tartani, mert az öregek megtartották és nekünk is már igazodni, meg hát megszólnak, ha ünnep van és kimégy kapálni*”. A karácsony esti étrend megmaradt, néhányan azonban halfélékkel egészítik ki. Jellemző a másnapi töltött káposzta és grízes lángos fogyasztásának továbbélése is.

Húsvét

A görögkatolikusoknál is a húsvét a legkiemelkedőbb egyházi ünnep. Karácsonnyal ellentétben a húsvétot megelőző nagyböjtöt, mely a hamvazó szerdát megelőző „*vajhagyó*” vasárnap kezdődik, mindenki megtartja a faluban. Csak a böjtölés szigorúságában jelennek meg különbségek. Az idősebb generáció tagjai közül sokan mind a negyven napot megtartják, a fiatalabb generáció inkább heti egy-két napon (hétfőn, szerdán, vagy pénteken), illetve nagypénteken böjtöl.

Húsvét előtti nagyhét cselekvései a közösség által szabályozott formában történnek. Nagypéntek a böjti időszak legszigorúbb napja, minden munkatevékenység tilalom alá esett. Megtartása hasonló karácsony első napjához, ki meggyőződésből, ki illemből teszi. Nagyszombat készülődéssel telik, az asszonyok sütnek - főznek, takarítanak, majd elkészítik a húsvéti kalácsot, a pászkat. A pászka díszítése mindkét generációban élő hagyomány, tetejére öt rózsát tesznek, mely Krisztus öt sebéit szimbolizálja. A rózsákat két, hosszúkásra kinyújtott tésztadarabból készítik, ezeket egymáson keresztbe teszik, végeiket feltekerik. Gyakori, hogy a pászka koszorút is fonnak, ez Krisztus töviskoronájára utal.

Húsvét ünnepének legkiemelkedőbb pontja a vasárnapi pászkaszentelés, melyre a szertartás végén kerül sor. Az asszonyok kosarat vesznek, bele édes túrót, pászkat, sonkát, hímes tojást, tölteléket, sőt, egyéb élelmiszereket, és egy kést tesznek. Az idősebb generáció tagjainak emlékezetében még élnek azok a tojásfestő eljárások, melyekhez zöld dióhéjat, illetve piros krepp papírt használtak, ma azonban már boltban kapható tojásfestéket alkalmaznak. A húsvéti töltelék eltér a fent említett, levesben főttől, ez kis lábasban készül, melynek aljára tésztát tesznek, tetejére rózsát, így sütik. Sokan a hosszúkás kalácsot is sütnek a pászka mellé. Míg a nők a kosarat viszik a templomhoz, a férfiak egy üveg bort, a gyerekek pedig külön kis kosárban csoki tojásokat. Az szentelendő élelmiszereket díszes, hímzett kendővel takarják, melyeket kizárólag ilyenkor használnak. A kosarakat a templom előtt, félkörben teszik le, mellé az üveg bort. A szertartás alatt a család valamely tagja általában kint marad. A szertartás végén a hívek és a pap füstölőt hozva vonulnak ki. Ekkor kibontják a kosarakat, a pap pedig körbe – körbe megfüstöli, majd vízzel megszenteli az élelmiszereket.

Régebben élt a szokás, hogy a szentelt ételekkel az asszony lép először a házba. Bár ma már ennek nincs akkora jelentősége, az ételek elfogyasztásának rendje ma is szakrális tartalommal töltődik. Először a hímes tojást pucolják meg, majd annyi részre vágják, ahány tagú a család, hogy összetartozzanak, „*legyen egybe, mint a tojás*”. Ezután a gazdasszony a szentelt késsel mindenkinek szel a pászkaából, így kezdődik az ünnepi lakoma. Ezen a napon csak a szentelt ételeket fogyasztják, s a szentelmények maradékaira vigyáznak, morzsa nem szabad, hogy a földre essen. A húsvéti étkezések mindkét generációban hasonlóak különbség itt is a csak belső tartalommal jelenik meg, a fiatalok tudatos hagyományápolását az idősebb generációban hiedelem alapú szokásrend váltja fel. Bizonyos cselekvések indoklását már csak az idősek ismerik, azt például, hogy a szentelt tojás héját miért kell a patak mellé szórni, már csak a

legidősebbek tudják: „*össze kell rakni, oszt akkor vagy a kertbe, vagy út mellé, vagy patak partján szétszórni, oszt abból van az a Marunka virág. Az, ami apró, olyan, mint a Margaréta virág. Ahol leesik az a héj, ott az a virág terem. Szépen virít, azt sűrűn kikél.*”

Lakodalom

Az emberélet fordulóinak egyik legfontosabb ünnepe az esküvő, melyben a lakodalmat tekintve nagy hangsúllyal szerepel az étkezés. Az idősebb generáció idősebb tagjainak nászmiséjét reggel tartották, a multság rögtön utána elkezdődött. A nyoszolyóasszonyok kosarakban hordták a kalácsot, süteményt a templomhoz, a fiatal pár bejegyzésére váró, táncoló, mulató násznépnek. Az ebédet a menyasszony, a vacsorát a vőlegény házánál tartották, kettejük rokonsága külön mulatott. Főzni a meghívott rokonság segített. A szakácsasszonyok egy héttel előbb megjelentek az ifjú a vőlegény és menyasszony házánál, s megkezdték a készülődést. Adományként „*darunkát*” hoztak magukkal, mely lisztet, cukrot, vaníliát, citromot, mákot és egyéb alapanyagokat tartalmazó csomag volt. Az ebéd húsleves és töltött káposzta volt, desszertnek pedig tejbegrízt szolgáltak fel. (A gríz kiemelkedő szerepét mutatja, hogy az elmúlt száz évben folyamatosan megjelent az ünnepi édességek sorában.) „*Mikor vége volt az ebédnek, egy szakácsnő betekerte a kezét, hogy hát leforrázta a kezét. Osz ment mindenkire, hogy kását főztem, oszt leforráztam a kezem, oszt mindenkire adott valamennyi pénzt.*” (Korábban pálinkát.) Aki nem akart adakozni, annak oldalát fakanállal szurkálták, majd az összegyűlt pénzt a templom javára adták.

A lányos háztól csak a vőfélyek és a koszorús lány kísérte a menyasszonyt a vőlegényes házhoz. „*Mikor a pár a házakhoz ért, az egyik nász bent volt, a másik kint, egyezkedtek, beengedjék-e az ifjú párt. Amikor végül beengedték őket, kalácsot tartottak a fejük fölé. Ez ilyen áldás volt.*” Az ehhez használt kalácsot vagy kenyeret a fiú vagy lány édesanyja sütötte. A vacsora étrendje ugyanaz volt, mint az ebédé. A falu korabeli viszonyai között nem volt szélesebb választék, az ünnepi étkezés elemei minden esetben ugyanazok voltak.

Az idő múlásával a lakodalmi étkezés veszített „*kötelező érvényűségéből*”, a karácsonyi és húsvéti étkezéssel ellentétben számos új elemmel bővült. A fiatalabb generáció lakodalmait már a falu Kultúrházában tartották, a vacsora étrendjébe a káposzta mellé előbb a fasírt és a pörkölt, később a rántott hús került be, a desszertként elterjedt torta pedig átvette a hagyományos tejbegríz helyét. A főzést egyre gyakrabban végezték hivatásos szakácsok, ezzel párhuzamosan az esküvők költségei is többszörösükre növekedtek.

Világi ünnepek

Az egyházi ünnepek mellett a falu számos világi ünnepet is megtart. A falunapot és a ruszin napot felváltva ünneplik, mindkettő zenés – táncos multság, melynek az étkezések fontos részét képezik. Az előkészületek több helyszínen történnek, az elmaradhatatlan töltött káposztát általában valamelyik asszonynál, otthon készítik, a kőttest, illetve grízes lángost pedig az óvoda konyháján. Fontos, a fiatalokat is megszólító rendezvény az április 30-án éjjel tartott, tavaszköszöntő tábortűz. A több méteres máglyát a falu határában, a „*Pasikának*” nevezett tisztáson rakják meg, az éjszakai mulatságra bográcsban készítik a gulyást, illetve önállóan sült grízest visznek fel. Napjainkban egyre gyakoribb a születésnapok ünneplése, ez korábban nem volt jellemző. Ennek étrendje családonként változik.

Összefoglalás

A fentiekben Komlóska táplálkozásának mai állapotát, és emlékezetben élő elemeit vizsgáltam, hasonlítottam össze. Véleményem szerint ennek legfőbb jellemzője a megszokotthoz való érzelmi kötődés, s az újító szemlélet közti ideális egyensúly megtalálására való törekvés, mely a kultúra más területeit is meghatározza. Bár kutatásom rövid időtartama miatt számos kérdés megválaszolatlan maradt, úgy gondolom, dolgozatom jó kiindulópont egy következő, mélyrehatóbb kutatáshoz. Komlóska közössége rendkívül izgalmas a téma szempontjából, remélem, a jövőben lehetőségem nyílik közelebbi megismerésére.

Felhasznált irodalom

- Bali János (1999): *Disznóölés – egy paraszti rítus továbbélése Magyarországon napjaink falusi társadalmában*. In: Szimbiózis 8. A Kulturális Antropológia Tanszék Évkönyve. 159-167.
- Bali János (2005): *A középhegységi paraszt ökotípusa*. In: Ethno – Lore XXII. Budapest. 11-45.
- Bartha Elek (1999): *Görögkatolikus ünnepeink szokásvilága*. Debrecen.
- Báti Anikó (2005): *A nők munkába állása és a falu táplálkozáskultúrájának változásai a közelmúltban*. In: Báti Anikó – Berkes Katalin – Elter András – Nobilis Júlia (szerk.): *Parasztélet, Kultúra, Adaptáció*. Bp141-151.
- Bódi Erzsébet (1981): *Növényi alapanyagú táplálékok*. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni – hegyvidékről*. Miskolc, 147-160.
- Bódi Erzsébet (1982): *Szrapacska. Egy felvidéki étel néprajzi vizsgálata*. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 20. 73-80.
- Fehér Ágnes (1979): *A burgonya szerepe Komlóska népi táplálkozásában*. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 17. (1978-1979). 155-160.
- Kisbán Eszter (1997): *Táplálkozáskultúra*. In: Balassa Iván – Füzes Endre – Kisbán Eszter (szerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 419-583.
- Kisbán Eszter (2009): *Az étkezések szerkezetéről: az első fogás*. In: Bali János – Turai Tünde (szerk.): *Élet/Út/Írások. Szilágyi Miklós tiszteletére*. Bp. 408 – 417.
- Kisfalusi János (2004): *Adalékok a görögkatolikusok vallásos ünnepi szokásaihoz*. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Veszprém. 339-342.
- Losonczi Ágnes (1972): *A táplálkozás társadalmi és emberi viszonyai*. Valóság XV. évf. 3. sz. 16-29.
- Nádasi Éva (1985): *A gazdálkodás és az etnikum viszonya*. In: Interetnikus kapcsolatok Észak – Kelet - Magyarországon. II. Kiegészítő kötet. A miskolci Herman Ottó Múzeum Kiadványai XVI. Miskolc. 23-26.
- Paládi – Kovács Attila (2003): *Táplálkozási tájak az északi magyar népterületen. A régi Torna megye konyhájáról*. In: U.ő. :Tájak, népek, népcsoportok. Akadémiai Kiadó. Budapest. 337-354.
- Petercsák Tivadar (1981): *Az erdő szerepe a Zemplén - hegyvidék népének életében*. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni – hegyvidékről*. Miskolc. 43-61.
- Steward, Julien (1997): *A kulturális ökológia fogalma és módszerei*. In: Bohannon, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. 442-456.
- Szabadfalvi József (1981): *Kutatások és eredmények a Zempléni - hegység népi kultúrájának tanulmányozásában*. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni - hegyvidékről*. Miskolc. 11-24.

Tamás Edit (1998): *Komlóska*. Komlóska.

Tamás Edit (2002): *Komlóska – egy ruszin település a Zempléni – hegységben*. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): *Szerencs és környéke. A Szerencsen 2001. május 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai*. Szerencs – Nyíregyháza. 279-286.

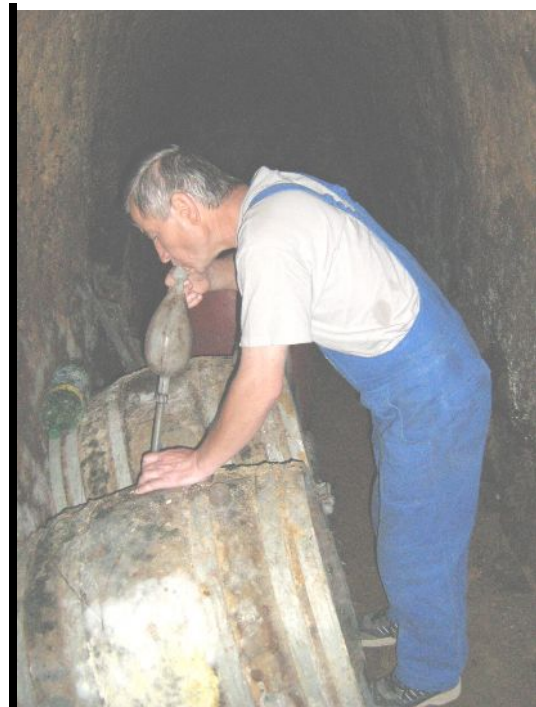
Ujváry Zoltán (1991): *Népi táplálkozás három gömöri völgyben*. Debrecen,

Úr Lajos (2000): *Adatok az ukrán népi táplálkozáshoz*. *Ethnica*. 2000. II/3. 67-69.

Viga Gyula (1994): *A Felföld népi műveltségének ökológiai feltételeiről*. In.: NOVÁK László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére I*. Szentendre. 53-63.

Adatközlőim

Kontrás Mihályné Rozália (1932), Zajakovszki Istvánné Erzsébet, Matisz Istvánné Erzsébet, Puchnák Gáborné Mária (1954), Kőteles Lukácsné Ilona, Koritár Péterné (1930), Erdősi Lászlóné (1931), Fehér Lukácsné Veronika (1934), Novák Istvánné Rozália (1942), Popovics Miklósné Margit(1943), Perhács Zoltánné Melinda (1981), Perhács Miklósné Mária (1949) Deák Ferencné Katalin (1964),

KOMLÓSKA TERMÉSZETES NÖVÉNYTAKARÓJA ÉS KERTKULTÚRÁJA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A GYÓGYNÖVÉNYEKRE

Gódor Fruzsina Ágnes (Szent István Egyetem MKK), Sutyinszki Zsuzsanna Szent István Egyetem MKK)

Bevezetés

Az ember mindig is kölcsönhatásban élt a neki otthont adó tájjal. Ez az együttélés sajátos ismeretanyagot hozott létre. Egy-egy táj lakói általában jelentős tudást birtokolnak az őket körülvevő természetről, az abban lejátszódó folyamatokról. Az így kialakult hagyományos ökológiai tudás mindig az élet legfontosabb, gyakorlati kérdéseire kereste a választ.¹⁰⁷ Ilyen nélkülözhetetlen tudás volt például a gyógynövények és hatásuk ismerete. A népgyógyászatban a növényi drogok használata rendszerint összefonódott a vallással, hitvilággal. Kitűnő példa erre a gyógynövények szentelése, melynek e faluban régre visszanyúló hagyományait őrzik a lakók a mai napig is.

Ez a hagyományos tudás bár folyamatosan pusztul, Magyarországon napjainkban is meghatározó mennyiségben van jelen.¹⁰⁸ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a tudományos ismeretek a népi tudásból indultak, ezen „gyökerek” megóvása közös érdekünk. De nem csupán kulturális értékekről beszélünk e kérdés kapcsán. Egy-egy település-térség gazdasági stratégia-tervezésének is része lehet ez a tudás akár a mezőgazdaság, akár a természetvédelem rövid-közép-hosszú távú céljai között.

Anyag és módszer

Terepi botanikai vizsgálataink során igyekeztünk átfogó képet kapni Komlóska természetes növényzetéről. Terepbejárásaink során fajlistát készítettünk a területen megfigyelt gyógynövény fajokról. A fajnevek Simon¹⁰⁹ nomenklatúráját követik. Ezen kívül a házak kertjében, előkertjében látható gyógynövényeket is feljegyeztük.

A népi gyógynövényismeretre vonatkozó gyűjtéseinket előre elkészített kérdőívek segítségével végeztük. Kérdéseink elsősorban a népi gyógynövényismeretre, az ismeretanyag forrására, annak jelenlegi és múltbeli alkalmazására vonatkoztak. A növényneveket táblázatban rögzítettük. A fajokat élő növényről, néhány esetben képről kérdeztük. Ruszin és magyar neveket egyaránt gyűjtöttünk. Nagy hangsúlyt fektettünk a Keresztelő Szent János napján megszentelt gyógynövény-csokor fajösszetételére. Strukturált formában öt adatközlőtől gyűjtöttünk. Minden adatközlőnk 50 év feletti volt.

Kutatásaink során feltérképeztük Komlóska külterületének természetes növényzetét, a falu kertjeinek növényfajait, az előforduló gyógynövényeket. Igyekeztünk megismerni a falu lakóinak népi gyógynövény ismeretét, a gyógyhatású fajok szerepét a mindennapokban és kapcsolatukat a hitvilággal.

¹⁰⁷ Szabó A., Péntek J. 1985. 146.

¹⁰⁸ Molnár Zs. et al. 2009. 95-116.

¹⁰⁹ Simon T. 2000.

A természetes növényzet alakulása

A falu irtásterületen jött létre a Komlóscai-medence legmélyebb völgybevágódásában. A medence átlagos tengerszint feletti magassága 220-300 m, míg a peremhegyek 100-200 méterrel emelkednek a medence fölé.¹¹⁰

A terület a Zempléni-hegység flórajárásába (Tokajense) tartozik. Bár a zárt tölgyesek övében helyezkedik el, de a változatos éghajlati, domborzati és talajtani adottságok következtében az extra- és intrazonális társulások jellemzőek. Az északi lejtőkön bükkösök, a délieken pedig melegkedvelő tölgyesek, sajmeggyes molyhos-tölgyes bokorerdők és törmeléklető-erdők váltakoznak. Ezen kívül a telepített fenyvesek is jelentős területet borítanak. A gyepes élőhelyeket a szubkontinentális lejtősztyepek és szilikát sziklagyepek képviselik¹¹¹.

A fás növényzetet a mezőgazdaságilag hasznosítható területeken nagyrészt kiirtották és a helyükön kialakított másodlagos gyepeket legelőként és kaszálóként hasznosították. Ezek a területek általában a falutól távolabb, magasabb térszíneken feküdtek (pl.: Bolhás, Zsidó-rét, Pustavári-nyereg). A hagyományos művelésű, kisparcellás gyümölcsösök és a szőlőművelés is jellemző volt. A szántókat a faluhoz közeli, legalacsonyabb részeken alakították ki. A termelés lejtőirányú nadrágszíjparcellákon folyt.¹¹² Az 1960-as évektől azonban jelentősen megváltozott a tájhasználat. Az állatállomány lecsökkent, a legelőket és a kaszálókat felhagyták. Ennek következtében az egykori gyepeken elindult a cserjésedés és a visszaerdősülés. Ma már csak hírmondóit találhatjuk meg az egykori fajgazdag hegyi kaszálóknak és a falu legelői is nyomokban őrzik az egykori vegetáció emlékét. A szántók legnagyobb részét felhagyták, így számos különböző korú parlag figyelhető meg.

Terepbejárásaink alkalmával elsősorban azokat az élőhelyeket igyekeztünk megismerni, melyek a falu lakói által használt gyógynövények termőhelyei lehetnek. Az adatközlők elmondásaiból kiderült, hogy régebben a legelőkről, kaszálókról gyűjtötték a gyógynövényeket. A tájhasználat változásával azonban a gyűjtés helyszíne is megváltozott. Ma már a falu közvetlen környezetében található parlagokról szerzik be a gyógyhatású növényfajokat.

A legelők és kaszálók növényzete

A falu több legelővel is rendelkezett. Az általunk meglátogatott legelő, az egykori Pap-rét, szinte teljesen visszaerdősödött, már csak apró foltokban lelhető fel az egykori gyep maradványa.

A kaszálók is erősen cserjésednek. Elsősorban az egybibés galagonya (*Crataegus monogyna*), a gyepürózsa (*Rosa canina*) és a kökény (*Prunus spinosa*) terjed, de helyenként a kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*) dominál. A gyepszintben általában a sudár rozsok (*Bromus erectus*) és a karcsú perje (*Poa angustifolia*) az állományalkotó pázsitfűvek. A gyógynövények közül a tejoltó galaj (*Galium verum*), réti legyezőfű (*Filipendula vulgaris*) és a patika párlófű (*Agrimonia eupatoria*) fordult elő nagyobb tömegben. A természetvédelmi szempontból értékesebb fajok közül a tarka imolát (*Centaurea triumfettii*) és a védett magyar szegfűt (*Dianthus giganteiformis* subsp. *pontederae*) figyeltük meg.

¹¹⁰ <http://diak.budai-rfg.sulinet.hu/~havassy/dream/komloska/kilato.htm>

¹¹¹ Komlóska Község Környezetvédelmi Programja 8-10.

¹¹² <http://diak.budai-rfg.sulinet.hu/~havassy/dream/komloska/kilato.htm>

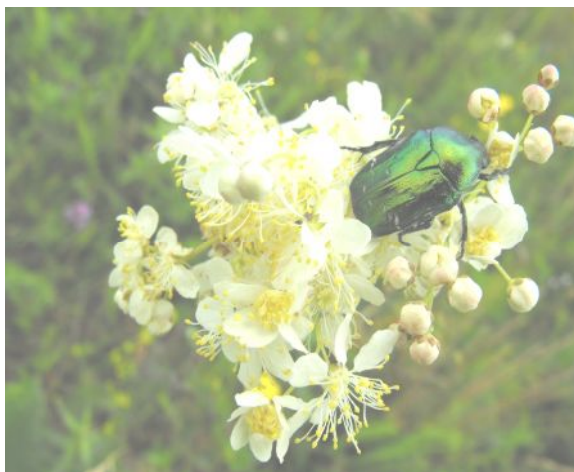
A parlagok növényzete

Az egykori szántókat járva még könnyen megfigyelhetők az egykori művelés nyomai, a domboldalakon tisztán kirajzolódnak az egykori parcellák határai (1.ábra).

1.ábra: Különböző növényzetű parlagok borítják a domboldalt. A cserjésedés helyenként jelentős. Komlóska, 2010 (Fotó: Sutyinszki Zsuzsanna)

A parlagok nagyon változatos korúak, helyenként még egy-egy művelt parcella is közéjük ékelődik. Kezelésük is változatos. Találkoztunk mai napig kaszált parcellákkal is. Múltjuk nyomon követése nehéz, mivel tapasztalataink alapján a birtokhatárok gyakran változtak és a tulajdonviszonyok sem mindig tisztáztak. Ennek megfelelően a különböző ideje felhagyott és eltérő módon kezelt parcellák növényzete igen változatos. Néhány méterenként újabb vegetációs sávban találhatjuk magunkat. Vannak olyan parlagok, melyekre a magas növésű, széleslevelű pázsitfűvek erőteljes borítása jellemző. Helyenként a közönséges tarackbúza (*Elymus repens*) dominál, míg egyes parcellákat a gyorsan terjedő siskanádtippan (*Calamagrostis epigeios*) ural. Az ilyen részeken a kétszikű fajok csak kis borítással fordulnak elő, mivel e pázsitfűvek árnyékoló hatásukkal elnyomják őket. Ennek megfelelően gyógynövény fajok is alig találhatók. Vannak olyan területek ahol a gyep foltos, helyenként egy-egy faj dominál (pl.: siskanádtippan (*Calamagrostis epigeios*), közönséges tarackbúza (*Elymus repens*), szeder (*Rubus caesius*), vörös here (*Trifolium pratense*), csattogó szamóca (*Fragaria viridis*). Itt már nagyobb a kétszikűek borítási aránya, de gyógynövény fajok még mindig ritkán fordulnak elő. Egyes parlagokon alacsonyabb, lazább növekedésű pázsitfűfajok jellemzőek (pl.: veresnadrág csenkesz (*Festuca pseudovina*), pelyhes selyemperje (*Holcus lanatus*), rezgőfű (*Briza media*). Ezekben a pillangósok és más kétszikűek borítása is nagyon magas, a gyógynövényfajok is gyakoriak. A helyiek által használt gyógynövények közül a következők fordultak elő tömegesen: tejoltó galaj (*Galium verum*), fekete nadálytő (*Symphytum officinale*), mezei cickafark (*Achillea collina*), koloncos legyezőfű (*Filipendula vulgaris*), lándzsás útifű (*Plantago lanceolata*), nagy útifű (*Plantago major*), közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*), tarlóvirág (*Stachys annua*), patikapárlófű (*Agrimonia eupatoria*), csattogó szamóca (*Fragaria viridis*) (2.ábra).

2.ábra: A parlagokon helyenként tömeges a koloncos legyezőfű, népi nevén borvirág (*Filipendula vulgaris*), Komlóska 2010 (Fotó: Gódor Fruzsina)

A temető mögött fekvő területet többen is a fekete nadálytő (*Symphytum officinale*) lelőhelyeként jelölték meg, ezért ezt a helyet is felkerestük. A gyeperületet a közönséges tarackbúza (*Elymus repens*) adja. A fekete nadálytő (*Symphytum officinale*) valóban tömeges volt. Ezen kívül a közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*) valamint a patikapárlófű (*Agrimonia eupatoria*) sárga foltjai tarkítják a gyepet.

A parlagok helyenként erősen cserjésednek (1.ábra). A falutól észak-keletre elhelyezkedő dombon is hasonló parlagokra számítottunk. A terület vegetációja azonban eltér a Nagy-Papaj lejtőin megfigyelhető parlagoktól. Ez azzal magyarázható, hogy a terület az 1950-es években készült térkép alapján gyepterület volt, így ebben az esetben nem szántó felhagyásával keletkezett parlagról van szó. Itt rövidfűvű, homogénebb gyepterület található. Elsősorban a veresnadrág csenkesz (*Festuca pseudovina*) dominál. A közönséges tarackbúza (*Elymus repens*), a deres tarackbúza (*Elymus hispidus*), az árva rozsok (*Bromus inermis*) és a siskanádtippán (*Calamagrostis epigeios*) csak egy-egy kisebb foltban válik uralkodóvá. Ezen kívül kisebb borítással több pázsitfűfaj is előfordul (pl.: pelyhes selyemperje (*Holcus lanatus*), rezgőfű (*Briza media*), franciaperje (*Arrhenatherum elatius*). A pillangósok borítása is jelentős, gyakori például a zöld dárdahere (*Dorycnium herbaceum*) és a vörös here (*Trifolium pratense*). A gyeperület nagyon fajgazdag, sok a kétszikű faj (pl.: *Polygala comosa*, *Centaurea scabiosa*, *Betonica officinalis*, *Veronica austriaca*). A védett fajok közül jelen volt a magyar szegfű (*Dianthus giganteiformis* subsp. *pontederai*) és a sárga len (*Linum flavum*). A gyógynövények közül itt is gyakori volt a tejoltó galaj (*Galium verum*), mezei cickafark (*Achillea collina*), koloncos legyezőfű (*Filipendula vulgaris*), közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*), patikapárlófű (*Agrimonia eupatoria*), csattogó szamóca (*Fragaria viridis*). Érdekes, hogy a domb tetején, a fajgazdag gyeperület közepén egy művelt parcellát találtunk, előző évben valószínűleg kukoricát termesztettek rajta. A frissen bolygatott talajfelszínt a tarlóvirág (*Stachys annua*) fehér és a terjőke kígyószisz (*Echium vulgare*) kék szőnyege borította.

A patakpart növényei

A falun átfolyó patak mentén a gyógynövények közül mindenütt gyakori a sokak által ismert fehér árvacsalán (*Lamium album*) és a ritkábban említett pénzlevelű lizinka (*Lysimachia nummularia*).

Az utca és a kert növényei

A kertekre és az utcákra is a változatosság jellemző, csakúgy mint a természetes növényzetre. A kerteket szemlélve érdekes dolgokat fedezhetünk fel. A hagyományos kertek, új építésű házak sziklakertjeivel váltakoznak. Előbbi esetében sokszor nem különül el egymástól a virágoskert és a konyhakert, a dísnövények között fűszer- és gyógynövények is találhatóak. Ilyenek például a kapor (*Anethum graveolens*), a lestyán (*Levisticum officinale*) és a menta (*Mentha* sp.). A virágoskertek tarkák és változatosak. Díszítenek; de másként mint az számunkra megszokott: természetesek. Nem ültetnek semmit, minden „csak nő”: nem baj, ha a kerítés tövében hajt ki, vagy két rózsabokor között. Nincsenek sorokba rendezve a növények, csak vannak, és szépek... Szinte minden ilyen kertben találunk körömvirágot (*Calendula officinalis*) (3. ábra), zsályát (*Salvia officinalis*), muskátlit (*Pelargonium* spp.), pillangóvirágot (*Cosmos bipinnatus*), lestyánt (*Levisticum officinale*), kaprot (*Anethum graveolens*) és rozsmaringot (*Rosmarinus officinalis*). Számos eperfával (*Morus alba*), diófavá (*Juglans regia*) és birsalmafával (*Cydonia oblonga*) találkozunk, de a naspolya (*Mespilus germanica*) sem ritkaság.

3.ábra: A kertek egyik leggyakoribb növénye a körömvirág (*Calendula officinalis*), Komlóska 2010 (Fotó: Gódor Fruzsina)

Ebből a természetes, színes faluképből kitűnnek a hétvégi házak tervezett kertjei füvesített udvarral, sziklakertekkel. Ezekre a kertekre hagymás vagy gumós évelők, díszcserjék és évelő sziklakerti növények jellemzőek, például: hibiszkusz (*Hibiscus syriacus*), dália (*Dahlia* sp.), varjúháj (*Sedum* sp.), díszborókák (sp.).

A falut átszelő főút mentén is találni néhány olyan fajt, amelyeket ugyan a falu díszítésére telepítettek, de nem illenek bele annak a képébe. Itt is látni díszborókát (*Juniperus* sp.), hibiszkuszt (*Hibiscus syriacus*), ezen kívül kúpvirágot (*Rudbeckia hirta*) és díszfüvet (*Miscanthus sinensis*).

Gyógynövények ismerete, használata, termesztésük lehetőségei

A gyógynövények és vadon termő gyümölcsök gyűjtése, felhasználása

Komlósán a gyógynövényekből készített teák fogyasztása mindennapos. A faluban nem jellemző a számunkra hétköznapi filter használata. Az idős asszonyok gyógyfüvekből készítenek maguknak „dudvateát” – például menta, hársvirág, kisezerjófű, kamilla, csenál (vagy más néven csalán). De nem csak ők, az óvodában és az általános iskolában is mentateát isznak a gyerekek a tízórai és az uzsonna mellé. Betegségeket azonban már kevesen gyógyítanak vadon termő gyógynövényekkel. Eladásra senki nem gyűjt, esetleg ismerősnek, barátinak szednek növényeket. A gyógynövények felvásárlása korábban sem volt jellemző. Egyedül a kis ezerjófüvet (*Centaurium erythraea*) tudták értékesíteni. Ezzel ellentétben a málnát és szedret rendszeresen gyűjtöttek. A gyümölcsöket Komlósán vették át, vagy a környező települések, elsősorban Sárospatak piacain értékesítették.

Népi növényismeret, növénynevek

Bár a népi növényismeret szerepe csökkent, a Komlósán fellelhető tudásanyag még jelentős. A helyiek még mindig mindennapi kapcsolatban állnak a gyógynövényekkel, igaz leginkább csak frissítő teaként fogyasztják azokat. Az ismeret jórészt idősebbektől tanult, de a fiatalabbaknál egyre maghatározóbb a szakkönyvekből szerzett tudás.

Kutatásunk során 66 taxonra gyűjtöttünk mintegy 102 különböző népi elnevezést (összesen 127 adat). Vannak olyan fajok, melyeknél csak ruszin elnevezést használnak (pl.: piálka – *Muscari comosum*). Előfordul az is, hogy egy faj ruszin neve állandó és mindenki által jól ismert, míg a magyar megnevezése nagyon különböző vagy nem is ismerik (pl.: *Nepeta pannonica* – nadozsnik; orvosi zsálya, zsálya, menta, balzsammenta, tisztosfü).

Megfigyelhető, hogy a legidősebbek (70 év felett) gyakrabban használnak népi elnevezéseket, melyeket néha nehéz azonosítani (pl.: puffancsvirág, Szent Antal tűz, porcfű). Ezzel szemben a fiatalabbak inkább a könyvekben is szereplő gyógynövényeket említették, elsősorban a szakirodalomnak megfelelő elnevezéssel (pl.: orvosi zsálya, gyermekláncfű, pongyola pitypang).

A növényeket gyakran valamelyik jellegzetes tulajdonságuk alapján nevezik el. Így például az árvacsalán elnevezés utal arra, hogy ez a faj a hozzá hasonló nagy csalánnal ellentétben nem csíp. Érdekes, hogy ruszin neve blucha pokréva, melynek jelentése „süket” csalán. A két név tehát nem egyezik meg szó szerint, mégis ugyanarra a tulajdonságra utal. A vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus*) neve a növényből folyó nedvre utal. Ruszin elnevezése is ugyanezt tükrözi. Vannak nevek, melyek a növény játékként való használatára utalnak. Ilyen például a csörgővirág elnevezés, mely a pásztortáska (*Capsella bursa-pastoris*) terméseinek hangjára utal.

Érdekes volt megfigyelni, hogy a pongyola pitypangot (*Taraxacum officinale*), melynek rengeteg népi elnevezése ismert országszerte, itt mindenki csorbóka néven említette. Ez nagyon ritka, de esetenként más tájakon is megfigyelhető (pl.: Békés megye¹¹³, Répáshuta¹¹⁴). Előfordul, hogy más névvel is kiegészítik (pl. láncfű). Csak egyetlen adatközlő használta ezt

¹¹³ Oláh A. 1987.

¹¹⁴ Kóczyán G. 1984. 229-256.

az elnevezést valóban egy csorbóka fajra (*Sonchus* sp.), de hozzátette, hogy a pitypang egyik változata lehet. A pongyola pitypang esetében a tudományos magyar elnevezéseket említette. Ez valószínűleg a hagyományos népi tudás és a szakirodalmakból szerzett ismeretanyag keveredésének eredménye.

Az adatközlők fajismeretének pontossága is eltérő volt. Vannak, akik az útilapu elnevezést csak a nagy útifűre (*Plantago major*) használják, míg mások összevonják a lándzsás útifűvel (*Plantago lanceolata*). Van azonban, aki szintén ezt az egy elnevezést használja, de a nemzetség több fajt érti alatta, melyeket elkülönít egymástól. A csalán esetében legtöbbször csak a nagy csalánt (*Urtica dioica*) és a fehér árvacsalánt (*Lamium album*) különítik el, míg volt aki a sárga árvacsalánt (*Galeobdolon luteum*) is ismeri.

Gyógynövények szentelése

Gyógynövények után érdeklődve mindenhol szóba kerül az a csokor, amit Keresztelő Szent János születése napján (június 24.) áldanak meg. A szentelt fű (tisztessű, szentelt dudva) Észak-Magyarország görögkatolikusainak körében ugyan olyan nagy jelentőséggel bír, mint a szentelt víz.¹¹⁵

A János-napi virágszentelésre olyan asszonyok szedik a növényeket, akik „ismerik a füveket”. Kint a mezőn a falu határában, vagy a temető mögött gyűjtik össze a csokorra valót. Akad olyan is, aki saját kertjéből is szed hozzá. A hiedelem szerint ilyenkor a mező virágai kérlelik őket, hogy vigyék őket is, kössék bele a megáldandó csokorba. A megszentelésre kerülő gyógynövények fajösszetétele változatos (1.táblázat). A legidősebbek elmondása alapján feltételezhető, hogy régebben kizárólag három növényfajból állt a csokor:

1.nadozsnyik/bugás macskamenta/*Nepeta pannonica*;

2.csisztec/tarlóvirág/*Stachys annua*;

3. „sárga virág”/ sárga virágú fészkes faj.

Ez a három növény továbbra is megtalálható a csokorban, de már több különböző fajt is belekötnek (tejoltó galaj (*Galium verum*), nyúlszapuka (*Anthyllis vulneraria*), ökörfarkkóró fajok (*Verbascum* spp.), közönséges mogyoró (*Corylus avellana*). Előfordul az is, hogy egy növény csak díszítés, megkülönböztetés céljából kerül bele (pl.: rózsza).

1.táblázat: A megszentelt csokorban található növényfajok

A csokorban található növényfajok adatközlőink szerint				
1.	2.	3.	4.	5.
nadozsnyik	nadozsnyik	nadozsnyik	nadozsnyik	nadozsnyik
csisztec	csisztec	csisztec	csisztec	csisztec
sárgavirág	körömvirág	sárgavirág	sárgavirág	sárgavirág
		tejoltó galaj	tejoltó galaj	apróbojtorján
		nyúlszapuka	szarkaláb	mogyoró
		ökörfarkkóró		Rózsza

Forrás: saját gyűjtés, szerkesztés

¹¹⁵ <http2://vmek.oszk.hu/02100/02152/html/07/300.html>

Keresztelő Szent János napján virágba borul a templom. A sorok végében és a padokon is mindenhol a megszentelésre váró tisztesfű sorakozik. A mise végeztével a megáldott gyógyító füvekből mindenki visz haza magának. Otthon felfüggeszti, míg szépen meg nem szárad. Ez a mestergerenda fölél tűzve vagy a padlásfeljáróban a házat hivatott védeni. Régebben ebből a szárított gyógynövénykeverékből teát főztek, a „sárga virágot sárgaságrul”, a „nadozsnyikot fejfájástul” tartották hatásosnak. Nátha és fejfájás ellen párologtattak, főzetét ezen kívül a beteg vagy frissen megellett jószággal itatták, a beteg gyermekeket fürdették vele. Akad olyan, aki alkalmanként ma is főz belőle teát.

Keresztelő Szent János napja fontos, de nem az egyetlen alkalom, amikor a templomi ceremónia növényekhez kötődik. Jellegzetes vallásos szokás például pünkösdkor a templom lépcsőjének kakukkfűvel (*Thymus* sp.) való felszórása. A búcsú idejéhez, áldozócsüörtök napjához az akácvirág (*Robonia pseudo-acacia*) fűződik, a pászka szenteléséhez pedig egy növény, mely „télén-nyáron zöld, s kéken virít”, azaz a meténg (*Vinca minor*).

Előforduló fontosabb gyógynövény fajok és a termesztés lehetőségei

A Komlóscai-medencében vadon is előfordul sok olyan gyógynövény faj, melyek termesztése technikailag megoldható lenne. A falu komoly gyógynövény- múlttal rendelkezik, ami a mai napig érezhető a szokásaikban (gyógynövénytisztelés), az életmódjukban (gyógyteák fogyasztása) és látható a falu utcáin, a kertekben és a hegyoldalakon. Az idős asszonyok még emlékeznek azokra a régi időkre, amikor ezeket gyűjtötték, és gyógyítottak is velük. Akad köztük olyan is, aki azt is tudja, mi milyen betegségeket gyógyít.

Természetesen ma már eredendően a gyógyszeripar határozza meg az emberek egészségi állapotát. Ugyanakkor gyógyszereink jelentős részében növényi eredetű alapanyagok is vannak. Ezen az a tény sem változtat, hogy a technológia fejlődésével egyre több szintetikus anyag előállítására lesz képes a gyógyszeripar. A növényi hatóanyagok kinyeréséhez felhasznált alapanyag zöme gyűjtésből származik, ez azonban feldolgozási és felhasználási szempontból közel sem optimális. Éppen ezért az utóbbi évek során egyre több gyógynövény fajra dolgoztak ki pontos termesztéstechnológiát, mely a talaj előkészítésétől, a tápanyag- és víz pótlásán át, a betakarítás módjáig mindent magába foglal. A gyűjtéssel szemben előnye, hogy az így kapott növényanyag homogén, a hatóanyagtartalma állandó és megbízható minőséget nyújt.¹¹⁶

A Komlóskaát körülvevő réteken, volt szántókon nagy mennyiségben előforduló ismertebb gyógyhatású növények közül az alábbiak termesztésének volnának jó indulási feltételei:

- közönséges cickafark (*Achillea millefolium*),
- vadrózsa (*Rosa canina*),
- közönséges szurokfű (*Origanum vulgare*)
- közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*).

A közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*) ún. perspektivikus termesztett gyógynövény, termesztéstechnológiáját a közelmúltban dolgozták ki. Előnye, hogy széles körűen felhasználható, például depresszió elleni gyógytermékek egyik fontos alapanyaga, gyomorfekélyt megelőző, gyulladáscsökkentő és vírusölő hatása is jelentős¹¹⁷.

¹¹⁶ Koczka Noémi (2008) 9-20.

¹¹⁷ Bernáth J. - Németh É. 2007. 92.

A közönséges szurokfű (*Origanum vulgare*) felhasználása is igen változatos, teakeverékekben gyakori, egyik alfaja az oregánó rendkívül kedvelt fűszernövény. Gyógyászati szempontból köhögéscsillapító, nyugtató hatása jelentős¹¹⁸.

Magas C-vitamin tartalma miatt a vadrózsa (*Rosa canina*) átermése a gyógyteák egyik legfontosabb alapanyaga. Gyógyászati célú felhasználása mellett a csipkebogyóból szörp, bor és lekvár is készíthető¹¹⁹.

A közönséges cickafark (*Achillea millefolium*) termesztése hazánkban eddig nem terjedt el, noha gyulladáscsökkentő, görcsoldó és antiszeptikus hatásával az emésztőrendszer hatékony karbantartója¹²⁰.

A vadrózsa cserje, az orbáncfű és a cickafark évelő lágyszárú, a szurokfű pedig évelő félcserje. Ez alapján a telepítés több évre szól. Kultúrától függ, hogy mennyi ideig marad termesztésben. Mivel ezen a területen ezek a növények vadon is előfordulnak, ezért környezeti igényeiknek a Komlósikai-medence minden bizonnyal megfelelő. Igaz a termesztett fajta igényei némileg eltérhetnek a vadon élő igényeitől. A gyógynövénytermesztés kapcsán fontos kiemelni azt is, hogy a betakarított termés, egyéb növényi rész rendkívül érzékeny, könnyen veszít a hatóanyag tartalmából, ezért közvetlenül betakarítás után szakszerű feldolgozást igényel, legyen az szárítás vagy lepárlás¹²¹. Ez pedig azt jelenti, hogy a gyógynövénytermesztéshez kapcsolódó feldolgozó rendszerek vertikumát is érdemes lenne egy következő lépésben a településen kiépíteni.

Összegzés

A Komlósikai-medence tájhasználata jelentősen átalakult. Ezzel párhuzamosan módosult az emberek viszonya is a természethez. A gyógynövények gyűjtésének gyakorlata és helyszíne is megváltozott, az ehhez kapcsolódó ismeretanyaggal együtt. Bár ez a tudás kezd halványodni, még mindig jelentős ebben az apró faluban. A ma is élő gyógyfüvekhez kapcsolódó ünnepek, hagyományok egyedi értéket képviselnek. Ezekre és a felhalmozott ismeretanyagra alapozva a gyógynövények termesztése az újraélesztendő mezőgazdaság egyik alternatívája lehet.

Felhasznált irodalom

- Bernáth Jenő, Németh Éva (2007) Gyógy- és fűszernövények gyűjtése, termesztése és felhasználása. Mezőgazda Kiadó
- Kóczyán Géza (1984) Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványa, (13) 229-256.
- Koczka Noémi (2008) Gyógy és aromanövények termesztése. Egyetemi jegyzet. Gödöllő
- Molnár Zsolt, Bartha Sándor, Babai Dániel (2009) A népi növényzetismeret és az etnogeobotanikai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepe napjaink vegetáció- és táj kutatásában. Botanikai Közlemények (96) 95-116.
- Oláh Andor (1987) „Zöld varázslók, virág-orvosok”. Népi gyógynövényismeret Békés megyében. Békés Megyei Tanács Tudományos Szakbizottságának kiadása, 1987.

¹¹⁸ Bernáth J. - Németh É. 2007. 139.

¹¹⁹ Bernáth J. - Németh É. 2007. 108.

¹²⁰ Bernáth J. - Németh É. 2007. 94.

¹²¹ Bernáth J. - Németh É. 2007. 56-67.

Szabó Attila, Péntek János (1985) Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

Internetes források:

<http1://diak.budai-rfg.sulinet.hu/~havassy/dream/komloska/kilato.htm>

<http2://vmek.oszk.hu/02100/02152/html/07/300.html>

Egyéb források:

Komlóska Község Környezetvédelmi Programja 8-10.

FOTÓANTROPOLÓGIAI KUTATÁS KOMLÓSKÁN

Szotyori-Nagy Eszter ELTE-BTK Néprajzi Intézet

Bevezetés

Néprajzi szempontból két jellegzetes összefüggés merül fel a fényképezéssel kapcsolatban.¹²² A kutató számára a fotózás lehet módszer, amely hasznos vagy akár nélkülözhetetlen többletinformációkat szolgáltat egy-egy vizsgálati téma kapcsán. Jelen tanulmány azonban a másik irányhoz tartozik, vagyis a fényképekre úgy tekint, mint néprajzi dokumentum/forrás.¹²³ Roland Barthes nyomán Fejős Zoltán is azt az álláspontot támogatja, miszerint a fotó mindig hordoz bizonyos etnológiai ismeretanyagot,¹²⁴ így voltaképpen minden fénykép lehet néprajzi fotó. Bartha Júlia a 20. század hú dokumentációjaként definiálja a fényképeket, amely „*családok, közösségek addig írott dokumentumait helyettesítette, de legalább kiegészítette.*”¹²⁵ Kunt Ernő azért emeli ki a vizsgált kultúrák tagjai által készített képeket, mert azokat saját igényeiknek megfelelően vagy saját maguk készítették, ezáltal zártabb társadalmi rétegek életéről kapunk új információkat, például az elérni kívánt férfi-nő-gyermek-családideálról, értékrendjükről, valamint az adott korszak tárgy-együtteseiről, tárgyhasználatához is kiegészítő utalásokat tartalmazhatnak.¹²⁶

„A fénykép a kollektív létezés fóruma és az egyén érzelmi életének fontos kelléke.”¹²⁷

Noha közel kétszáz éve megjelent a forradalmian új képrögzítő eljárás, az objektum számos filozófiai kérdéskört vetett fel, melyek születésétől kezdve a mai napig a tudományos vitákban is megnyilvánulnak. Ilyen például, hogy a fényképezés művészetnek tekinthető-e, vagy csupán a tömegkultúra egyik „alantas” eleme, a fotó csakugyan a valóságot ábrázolja, vagy megkonstruált világleképezés-e, megkettőzi-e a valóságot vagy az ábrázolt esemény hiteles dokumentuma.

Bár az említett problémakörök meglehetősen stabilak, már e viszonylag rövid intervallum alatt sokat változott a fénykép és a hozzá fűződő viszony. A fotográfia javarészt a polgárság igényeihez alkalmazkodott, mivel a legtöbb megrendelést ebből a körből kapta, ahol egyúttal társadalmi rangjelzővé is vált. A paraszti közösségekhez való eljutása a XIX. század végén lezajló kultúraváltás idejére tehető, amikor a zárt paraszti közösségek felbomlottak és körükben is megindult a polgárosodás.¹²⁸ Ugyanígy a fényképezőgép másik oldalán álló fényképészek társadalmi háttere is folyamatosan változott. Kezdetben gyógyszerészek, aranyművesek, festők közül kerültek ki, majd az egyszerűsödő eljárás, az egyre könnyebben kezelhető készülékek révén egyszerű hivatalnokok, árusok is kitanulták a mesterséget, akik semmifajta kémiai képzettséggel sem rendelkeztek.¹²⁹ A folyamatos korszerűsödés révén korunkra a legszélesebb körben elterjedt jelenségévé vált, bárki készíthet bárkiről fényképet.

¹²² Fejős Z. 2004. 7.

¹²³ Bán András a vizuális antropológián belül már egy harmadik irányzatot is elkülönít, amelyet „etnofilmes fesztiválaktivitás”-nak nevez. Bán A. 2004. 17.

¹²⁴ Fejős Z. 2004. 8.

¹²⁵ Bartha J. 2003. 102.

¹²⁶ Kunt E. 2003. 72.

¹²⁷ Montvai A. 1985. 9.

¹²⁸ Kunt E. 2003. 92.

¹²⁹ Szilágyi G. 1996. 204.

Montvai Attila a „*fotográfia totális előretöréséről*” beszélt 1985-ben,¹³⁰ amikor még nem számolhatott sem digitális fényképezőgéppel, sem mobiltelefonnal.

A fényképezés, a fényképek tehát összeforrtak mindennapi életünkkel, olyannyira hogy azt hihetnénk, a túlzott felhalmozás veszélye rejlik a jelenség mögött. Látni fogjuk azonban, hogy a fényképek sajátos kontextusa révén, minden háztartásban meghatározott célja és oka van minden egyes kép megőrzésének és elhelyezési módjának.

A kutatás célja és módszere

Kutatásom célja a fényképek vizsgálata a komlósikai háztartásokban. A fényképre azonban ezúttal nem csupán, mint tárgyra térek ki, hanem mint szimbólumra: a fénykép az emlékezetet fenntartó, a közösségek látható és rejtett hálózatát kirajzoló dokumentum és lokális identitást kifejező objektum. Komlóska a fent vázolt kutatáshoz kiváló terep. Több olyan tényezőt fontos említeni, melyek napjainkban is sajátos lokális identitást kölcsönöznek a falunak.

A ruszin kötődés és a görögkatolikus vallás, a hagyományos paraszti múlt és a település zsákfalu-jellege révén egy viszonylag zárt és archaikus közösség alakult ki, amely sajátos lokális identitással rendelkezik.

Kutatásom során öt háztartásban végeztem gyűjtést, valamint áttekintettem a Polgármesteri Hivatalban és a Parókián gyűjtött fényképeket. Válaszadóimhoz többször visszamentem, hogy bizalommal mutassák meg képeiket, illetve minél több információt tudjak meg azokról. A kutatás során Bali János módszerét vettem alapul, eszerint tehát nem az egyszempontú, széles körben végzett gyűjtést alkalmaztam, hanem egy többszempontú mikrovizsgálatot¹³¹ részesítettem előnyben, melyet elsősorban a vizsgált tárgycsoport és a szervezett kutatás időbeli keretei indokoltak. Másfelől Kunt Ernő kutatási irányelveit tartottam szem előtt,¹³² ezért a fényképekről elsősorban, mint tárgyról igyekeztem megtudni a lehető legtöbbet, majd koncentrikus körökként bővítve a hozzá fűződő közösségi-társadalmi viszonyokat igyekeztem feltérképezni.

Az átnézett fotógyűjteményekben időközben olyan képeket is kerestem, amelyek valamiképpen a lokális identitást hivatottak reprezentálni, lehetőleg nem csupán amiatt, mert komlósikai helyszíneket vagy szereplőket örökítenek meg.

A fotó, mint tárgy

A mindennapi életben, így Komlósikán is a fénykép egész egyszerűen az, amire való, vagyis egybeforr az általa nyújtott funkcióval: nézegetik. Korábban jelentős mennyiségben készítették is, de a falu korösszetétele miatt jelenleg már inkább csak nézegetik a korábbi időszakokat idéző, valamint a család fiatalabb tagjai által készített, küldött/hozott darabokat. Fontos tényező, hogy mivel a hagyományos nagycsaládi modell már itt is felbomlott, nagyszámú képet őrizget a hatvan-nyolcvan éves korosztály a közeli-távolibb városokba/Budapestre került gyermekekről, unokákról, dédunokákról.

¹³⁰ Montvai A. 1985. 7.

¹³¹ Bali J. (1993) 18.

¹³² Ehhez lásd. Kunt E. 2003. 73-75.

A fotó készítője

Érdekes a fényképek készítőinek változása az idő során. Úgy tűnik mindig is egymás mellett élt és él az amatőr fotós és a hivatásos fényképész. A hivatásos fényképészek több különböző módon is megjelentek a falvakban és az egyéni élet során.¹³³ „A nagyobb vagy országos vásárokon, különösen a két világháború közti időben, gyakran felverte sátrát a kézművesek sorában egy-egy fényképész is.”¹³⁴ A negyvenes években Komlósán is volt fényképész a búcsús standok közt. Később, az ötvenes években egy vándorfényképész jött évente egyszer, aki a családtagokat otthoni környezetben fényképezte le, a lehetőségekre szabott kreativitással: egyszerű eszközökkel (virágtartó, tükör, szék) kevésbé megszokott portrékat tudott készíteni. Általában előre nem jelzett időben jött és kialakult megrendelői körét kereste fel a faluban. A képeket postán küldte el utánvétellel a megrendelt mennyiségben. A vele való fényképeztetést a jobb anyagi körülményekkel rendelkező családok engedhették meg maguknak, jelenlegi adatközlőim közül sem tudta mindenki, hogy létezett egyáltalán ilyen a faluban. Végül hivatalos okmányokhoz szükséges igazolványképeket Tolcsván, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen tudtak készíttetni, ezért többnyire városi tennivalók során szakítottak erre időt.

Eleinte, amikor a fényképezőgép a családi milióbe, a háztartásokba is bekerült, főleg olyan férfirokon állt az objektív másik oldalán, akit munkája, tanulmányai valamelyik nagyvároshoz, Budapesthez kötöttek, ilyen módon városi közegben megismerkedett a fényképezés divatjával, módszerével és be is szerezhetett egy könnyen kezelhető gépet. Ezek a családtagok előszeretettel örökítettek meg kevésbé jelentős alkalmakat is, így az esküvők, disznóvágások, családi portrék mellett számos kísérletezésről tanúskodó képet találunk a baromfiudvarról, a családi házról, a kertről, utcaképekről és évszakokról. E képek készítőinek halála miatt már nem deríthető ki, mi motiválta őket felvételeik során. Válaszadóim között megoszlódtott a vélemény, mivel emlékeik szerint a készítő így gyakorolt, próbálgatta a gépet, a fényhatást, a beállításokat, vagy éppen mindent lefényképezett, amit csak szépnek tartott. Tehetségét, művészi kvalitását nem különösebben tartották számon, a családok ugyanis elsősorban a praktikumot értékelték a fényképezésben és a fényképekben. Elismerése egyedül abban rejlett, hogy a megfelelő ismeretek és eszközök birtokában volt ahhoz, hogy megörökítsen családi eseményeket, ünnepeket. Minden további vonzalma, kísérletezése, a megszokottól eltérő irányultsága a fényképezésen belül merő hóbortnak tűnt.

A kétfajta fényképész-attitűd közti különbségek megjelennek a családi eseményeket dokumentáló fényképeken is, vegyük például az esküvő-lakodalmat, mint ünnepi alkalmat. A hivatásos fényképész elsősorban az esküvő létrejöttét bizonyító képeket készített: a felvételek főleg a templomban, közvetlen közélről dokumentálják a rítust, az esküvő köttetése után a templomból való kivonulást örökítik meg. Ezzel szemben a családi, baráti fényképező olyan pillanatot is fontosnak tartott, amely a család, a közösség összetartását, kapcsolathálóját örökítette meg, így az asszonyok konyhai munkálatait, utcai vonulást a templomba, és onnan hazafelé, a lakodalomra feldíszített udvart stb., vagyis a két különböző szemszögből készült képek komplementerszerűen egészítik ki egymást, teljesebb képet alkotva az eseményről.

¹³³ Gyűjtött tapasztalataimat alátámasztják pl. Kunt Ernő eredményei is: Kunt E. 2003. 96.

¹³⁴ Kunt E. 2003. 96.

A fotók tematikai megoszlása

A fotók által ábrázolt témákat a fotográfia elsősorban a művészettörténetből kölcsönzött műfajokkal tudja tipologizálni. Szilágyi Gábor szerint a XIX. század közepén két olyan tényező volt, amely a fotográfiai műfajok kialakítását befolyásolta: egyrészt egy hagyományból adódó érték- és művészetszemlélet (amely elsősorban a tárgyválasztást határozta meg), másrészt az a kultúrán keresztül közvetített szemlélet, amely a különféle (uralkodó) osztályok valósághoz fűződő viszonyát tükrözte.¹³⁵ Az egyes műfajok természetesen az idők során, a technika fejlődése és a társadalom változása révén változtak: a műfajok határai kitágultak, új elemekkel bővültek, vagy éppen szűkültek, egybemosódtak.¹³⁶ Szilágyi a festészettől örökölt műfajoknak tekinti a portrét, tájképet, csendéletet, életképet és az aktot, míg a fotográfia által teremtett műfajként az esemény-és riportfotót nevezi meg.¹³⁷ Ez az általános felosztás megfelelő alapot nyújt a háztartásokban, családi kézen lévő fényképgyűjtemények elemzéséhez, egyedül az „akt” jellegű képek nem lelhetők fel, mivel ez a típus már inkább a hivatásos fényképészek közül is a művészi szintű fotósok gyakorlatához tartozik, megrendelői köre is jóval kisebb, mint a többi műfajé.

Komlóskán alapvetően három nagy csoport szerepel kiemelkedő mennyiségben a fényképgyűjteményekben. A fényképek egyik jelentős részét a portrék alkotják. Ide sorolhatunk minden olyan képet, amelynek elsődleges célja, hogy valakit, vagy valakit egy adott pillanatban hitelesen ábrázoljon.

A korábban készült (1950-es évek előtt) portréképekről ugyanaz mondható el, amit Bartha Júlia a nagykunsági családi képek kapcsán jegyez meg: „általában több a párt ábrázoló kép, ami arra utal, hogy valamilyen közösségi indíttatásra fényképezkedtek”, illetve „ritkák a mosolygó arcok, mivel az érzelmek megmutatása ekkor még nem tartozik a fényképezés műfajába.”¹³⁸ Szerepelhet a képen akár egyetlen személy is, ilyen esetben főleg gyermekeket (gyermek-unoka-dédunoka) vagy legfeljebb fiatal életkorúakat (az előbbieket mellett maga a képtulajdonos fiatalkorában) találunk. A többalakos portrék elsősorban esküvői képek (a készülés idejétől függően műtermi vagy park háttérrel), és családi fényképek, melyek valamilyen alkalommal készültek vagy a család gyarapodását hivatottak dokumentálni. Sajátos, kisebb csoportját alkotják ezen képeknek az igazolványfényképek.

A másik nagy csoportba tartoznak azok a képek, amelyek bármilyen jellegű közösségi esemény, ünnep, alkalom során készültek (eseményfotók). Ezek elsősorban átmeneti rítusokat megörökítő képek, idetartoznak az esküvők, lakodalmak, melyekről a legnagyobb számban készültek felvételek, és kisebb mennyiségben a temetésekről tudósító képek. Emellett óvodai, iskolai ballagások. Igen sok kép emlékezik meg családi, óvodai, iskolai, munkahelyi fellépésekről, kirándulásokról.

A harmadik fő téma, amely előszeretettel jelenik meg a képeken: a munka. Lehet közösségi vagy egyéni, már a kezdeti időszakától, a negyvenes évektől kezdve számtalan változatban jelenik meg a képeken vagy maga a munkavégzés, vagy zsánerképeket idéző módon a munkaeszközeivel felszerelt, a képhez beállt egyén. Leggyakoribb a közös munkavégzés, például szüret, lakodalmi sütés-főzés, gyümölcszedés.

¹³⁵ Szilágyi G. 1982. 68.

¹³⁶ Szilágyi G. 1982. 68.

¹³⁷ Szilágyi G. 1982. 5.

¹³⁸ Bartha J. 2003. 103.

A három kiemelkedő csoport mellett egy negyedik, kisebbet különíthetünk el a vizsgált gyűjteményekben, ez pedig a vallásos képek csoportja. Ez több különböző képtípust is magába foglal, így tartoznak hozzá a görögkatolikus liturgikus év kisebb-nagyobb ünnepei, egy-egy jelentős papi személy látogatása a faluban. Ide tartozik továbbá a vallásos faluközösség csoportképe egy kirándulás, ünnep kapcsán, vagy a búcsújárás eseményei. Olyan képeket is idesoroltam, melyek a görög-katolikus vallás egy-egy szimbólumaként találhatók meg az egyén tulajdonában: a máriapócsi bazilika, a könnyező ikon stb. Ezek természetesen variálódhatnak is, például a képen szerepelhet egy egyén, háttérben a pócsi templommal, vagy éppen a helyi parókussal. Ezek a fényképtípusok fontos értéket jelentenek a tulajdonos számára, a családi fényképek érzelmi töltete mellett itt egyfajta spirituális-érzelmi viszonyról is tanúskodnak.

A képek helye – Az emlékek utóélete

A tárolási mód fő kritériuma, hogy a fényképek látható módon vannak elhelyezve bárhol a lakótérben vagy nem, így két tárolási módot különíthetünk el. A fotók egy része, mivelhogy közszemlére szánják őket, falakon, kredencüvegek között/mögött, Tv, komód vagy más bútor tetején található. Itt szükséges megjegyezni, hogy az idősebbek háztartásaiban a privát szféra fényképei és a vallási élet bármilyen képi és tárgyi elemei összefonódnak, szentképek és családi fotók az abszolút harmónia jegyében lógnak a falon egymás szomszédságában. S. Nagy Katalin harminc évvel ezelőtti eredményei miszerint „*a hagyományos feudális jobbágyparaszti lakberendezést őrző lakásokban a szentképek és dísztányérok közé kerülnek a fotók*”,¹³⁹ manapság is érvényesek, azzal a különbséggel, hogy ezeket a házakat szinte kizárólag idős emberek lakják, konzerválva korábbi évtizedek szokásait.

Az elhelyezési mód válaszadóim szerint véletlenszerű, ahol épp helyet találnak, odakerültek az egyes képek. Úgy találtam azonban, hogy létezik bizonyos fajta hierarchia a reprezentatív helyekre és céllal kitett képek között. A legértékesebb vagy valami miatt legkedvesebb képek a falon találhatóak. Ez főleg három esetben van így, mégpedig ha a fénykép

- régi
- esküvői portré
- családi portré

vagyis, a fényképeknek a kora és/vagy műfaja szolgáltathat olyan tényezőt, amely mentén szétválhat elhelyezési módjuk. Ha e három jellemző valamelyike érvényes egy adott képre, annak minden esélye megvan, hogy eme kiemelt státuszban legyen része.

A portré műfaj révén a legújabb képek is helyet kaphatnak a látványos helyekre tett felvételek között, ez esetben általában a családi közösség az a hálózat, amely harmóniába rendezi az ilyen képeket környezetükben található régibb fotókkal. Egyes háztartásokban egészen új képek is lehetnek a falon, például digitális technikával előállított lapozható vagy keretezett naptár a családtagok fénykép(ei)vel, közelmúltban kötetett esküvők.

Egyéb képek, melyek kiérdemelték, hogy albumok és dobozok helyett szemlélésre tegyék ki őket, bármilyen olyan helyen előfordulhatnak, ami nem a fal. Így tehát valamennyi bútor teteje, oldala, üvege megfelelő helyet biztosít. E képek közös jellemzője, hogy értékükben valamiért és valamennyire a falakra tett képek alatt állnak. Lehetnek érettségi tablófotók, vagy már felbomlott párok esküvői fényképe, esetleg távolabbi hozzátartozókat megőrkítő képek,

¹³⁹ S. Nagy K. 1979. 81

óvodai portréfotók vagy 0-5 éves kisgyerekek képei, melyek a növekedés üteme révén gyorsan cserélődnek.

Minden közszemlére szánt fotó (függetlenül attól, hogy a falakon, vagy bútorok látható felületein helyezték el) közös jellemzője, hogy csak olyan személy képe lehet, „*akinek a rokonságban elfoglalt helyét, nevét, egyéb fontos adatait tudják, azaz, akit számon tartanak.*”¹⁴⁰

A fotók jelentősebb része dobozokban, albumokban, tehát nem közvetlenül szem előtt lévő helyeken található. Érzelmi affinitásuk révén az albumok összeállítása (egyáltalán, a családi fényképgyűjtemények rendezgetése, elhelyezése) általában a női szerepkörbe illeszkedik. Kotkin szerint a nők töltik be gyakrabban a család történetírójának szerepét.¹⁴¹ Az albumok jellegzetessége, hogy a képeket valamilyen meghatározott rendszer szerint tartalmazzák, mely szervezőelv többnyire kronologikus.¹⁴² Komlóskán kevésbé állja meg a helyét ez az általános állítás, a háztartások többségében az albumokba tett képek rendje nélkülözi az időbeli sorrendiséget. Válaszadóim elmondása szerint, amikor kaptak egy-egy albumot vagy maguk, vagy valamelyik családtagjuk „*csak úgy*”, „*össze-vissza*” berakosgatta a képeket. Az első ránézésre „*össze-vissza*” berakosgatott képek esetében azonban mégis létezik egy fontos szervezőerő, ez pedig a „*jól-sikerültség*”. A legtöbb bekerült képnek dobozban megtalálható az ugyanakkor készült sorozata, albumba mégis azok a pillanatok kerültek, melyeket az album összeállítója a legjobban sikerültnek, a legszebbnek vagy valami más szempontból „*leg*”-nek tekintett.

Az albumok közt találunk díszes, régies (ölbe vehető) típust, mely már önmagában azt hivatott jelezni, hogy a család számára fontos, kedves emlékek sorakoznak benne. Ugyanakkor találunk praktikus kis kézialbumokat, könnyen átlapozható, kihajtható oldalakkal.

A dobozban tárolás fő hátránya, hogy a képek rendszerezhetetlenné válnak benne. A falon és az albumokba tett képekhez képest devalvált értéket képviselhetnének, ugyanakkor a család által legrégebbi, legkedvesebb fényképek tartozhatnak ide, melyek formátumuk, méretük miatt falon nem érvényesülnének, albumba nem tehetők.

Az albumok tárolása eltér az egyes háztartásokban. A díszesebb, ritka példányok általában a könyvespolcon találhatóak. Ha egy-két kisebb albumról van szó, azokat könnyen elérhető helyekre teszik, mint például bútorfiókba, éjjeliszekrénybe. Ha több, nagyobb album van a család tulajdonában azokat már egy erre elkülönített szekrényben, fiókban, akár a fotósdobozok mellett vagy – ha méretük ezt lehetővé teszi – azokban őrzik.

A dobozokat méretüknél fogva már eleve valamilyen erre a célra kijelölt szekrényben, fiókban helyezik el, de könnyen elérhető helyre, ahonnan tetszés szerint bármikor könnyen elővehetők.

Mind a közszemlére tett, mind az albumokban őrzött képek esetén felmerülhet a kérdés, honnan szerezték be, honnan származtak az ehhez használatos képkeretek, fotóalbumok. Régi fotók esetén maga a keret is régi, a legkorábbi darabokat szinte kivétel nélkül valamelyik bűcsű (főleg Máriapócs) alkalmával maguk vásárolták, vagy családtagjuktól kapták. Az

¹⁴⁰ Örsi J. 2003. 112.

¹⁴¹ A. Kotkin, 1984. 77.

¹⁴² Montvai A. 1985. 139.

ezeknél valamivel újabbakat általában a tulajdonos vagy családtagjai vásárolták a közeli városokban, a vétel pedig többnyire a család egy jeles eseményéhez kapcsolódik (esküvő). A legújabb keretek, képtartók leginkább a leszármazott családtagoktól (gyerekek, unokák, dédunokák) származnak, a családi képekkel, esküvői fotókkal együtt hoznak egy-egy új példányt, hogy a legfrissebb képeket egyúttal fel is lehessen tenni valahová.

Az albumok származása is régiségük függvénye. A díszes, nagyobb példányok általában korábbi tulajdonostól öröklődnek, a jelenlegi tulajdonos nem is tudja, hogy honnan került a család tulajdonába. A kisebb, újabb darabokat a családtagok veszik közeli városokban, Budapesten, jellemző azonban ezeknél is, hogy valamilyen jelentős családi eseményhez kötődik a beszerzésük.

A dobozok pedig egyetlen esetben sem fényképes-doboz minőségben kerülnek a tulajdonoshoz, általában kisebb műszaki cikkeket, cipőt vettek benne. Sokszor az előnyösebb méret, forma révén egy korábbi dobozt, zacskót, szatyrot vált fel a fényképmegőrzésben.

A fényképek megbecsülése kevésbé függ össze a nézegetési gyakoriságukkal: a díszes albumokba precízen elrendezett képeket nem feltétlenül veszik elő gyakrabban, mint a cipősdobozokban össze-vissza keveredett fényképkötegeket. Ugyanígy, vannak olyan faliképek is, melyek a háztartásban élők számára már olyannyira megszokottá váltak, hogy láthatatlanságba süllyedtek.

Leginkább az egyéni mentalitás szabja meg a képek nézegetési alkalmait és ezzel párhuzamosan azok megbecsültségét. Bár válaszadóim többnyire erre azzal feleltek, „*mikor-hogy*”, később mégis kirajzolódott egyfajta rendszer képnézegetési szokásaikból. Alapvető kritérium ehhez a tevékenységhez a „*szabad idő*”. Így leggyakrabban őszi-téli időszakban, illetve az év során bármely olyan nap szóba jöhet, amikor nagyon rossz az időjárás és a szükséges napi teendőkhöz kívül nem akad egyéb munka. Természetesen közrejátszik a személyes igény is, hiszen válaszadóim közt van, aki havi rendszerességgel áttekinti teljes fotóállományát, vagy éppen napi szinten körbemeget a lakásban, hogy kedves családtagjairól megemlékezzen.

A másik fő motiváció már inkább társadalmi jellegű. Szomszédok, rokonok látogatása alkalmával gyakran kerülnek elő fényképek, adatközlőim életkorából adódóan ilyen alkalmakkor elsőbbséget élveznek a saját fiatalságukat felidéző régi képek, esetleg a családtagok által hozott legújabb családi képek. Klasszikus alkalomnak számítanak a nagyobb családi ünnepek, mint például Karácsony, születésnapok, házassági évfordulók.

A fotók elsődleges és másodlagos funkciója

A fényképek által hordozott tartalmak, értékek előtt fontos megjegyezni, hogy funkcionális szempontból maga a kommunikációs funkció, a közlésvágy teszi olyan nélkülözhetetlenné és közkedvelté a fotográfiát. Paul Almásy a közlést, mint emberi szükséglet határozza meg, a társadalmi életet pedig olyan jelenségként, amely „*a közlés lehetőségén nyugszik*”.¹⁴³ Ha a képek kommunikációs szerepét emeljük ki, hozzá kell tenni azt a sajátos tulajdonságot is, amelyet Voigt Vilmos a vizuális kommunikáció kapcsán jegyez meg, vagyis „*ez jellegzetesen olyan témakör, amelyet nem lehet izoláltan, hanem csak rendszerszerűnek tekintve vizsgálni...*

¹⁴³ P. Almásy. 1993. 303.

csupán egy-egy egész kultúra kommunikációs gyakorlatát lehet áttekinteni, és ezen belül megnézni, mit is nevezhetünk éppen ott és éppen akkor vizuális kommunikációnak.”¹⁴⁴

A fotó a városiasodás, egyben a polgárosodás jelképe is.” – írja S. Nagy Katalin.¹⁴⁵ Nem mindegy azonban, hogy ebben a kérdésben a fotót tárgyi minőségében vagy tartalmi szempontból vizsgáljuk. Ha ugyanis tárgyként szemléljük, napjainkban ez a státusz-szimbólum jellegű szerep már eltűnőben van. A fényképezés lehetősége olyan széles körben vált elérhetővé, hogy legfeljebb a technikai háttér különbözteti meg az amatőr fotósokat, a végeredmény, vagyis a fényképek közti minőségi különbség laikus szemlélőnek fel sem tűnik.

A komlósikai fényképek esetén már volt szó a vándorfényképészek kapcsán arról, hogy anyagi lehetőségtől függött a készíttetés. Ugyanez határozta meg azt is, kinek volt lehetősége egyes alkalmakkor városi műteremben fényképet készíttetni, vagy egyes családi alkalmakkor hivatásos fotóst hívni a házhoz.

Ezzel szemben a tartalom már kifejezhet érték-különbségeket, „*a magánszféra és a közösségi szféra képmintáinak rendszerében, a képek használati körülményeiben és az indítékok között sokszor felismerhető az értékrend magasabb régiói felé való törekvés, az éppen meglévő helyzet előnyös értelmezésére irányuló igény*”.¹⁴⁶ Ez megnyilvánulhat tudatosan vagy akár öntudatlanul a képre kerülő presztízs-tárgyakon, hordozhatja maga az alkalom, illetve a helyszín, amikor vagy ahol a kép készült. Ezt a tájékoztató funkciót emeli ki Fogarasi Klára is a vizuális információhordozó jel – így a fénykép kapcsán is, mivel az, „*társadalmi, vallási, nemzetiségi, biológiai hovatartozás kifejezője, státuszjelző vagy valamely eseményről szóló tájékoztatás*.”¹⁴⁷

Ilyen szempontból sokkal több jelentőséget hordozhatnak az olyan képek, mint például a hajdúszoboszlói fürdőben készült képek, egy-egy kalauz egyenruhás portré, vagy éppen az újonnan szerzett motorbicikli fogadtatása a baráti körben. Számos ilyen képet találunk az egyes háztartásokban, melyeken általában belföldi, külföldi nyaralások, motor/autó, valamint foglalkozásra utaló jegyek figyelhetők meg.

Érdekes elméleti problémát vet fel Kendall L. Walton a képek reprezentációs és szimbólumszerepéről. Ő ugyanis amellet érvel, hogy bár egyes reprezentációk szimbólumnak tekinthetők, ám korántsem általánosítható ez a tézis valamennyi reprezentációra.¹⁴⁸ Ez a fajta elkülönítés azonban a komlósikai fotógyűjteményeknél nagy nehézségeket okozna, mivel – talán pontosan érték-közvetítő szerepüknel fogva, ez a funkció a legtöbb kép esetén egybeolvad.

Fontos megjegyezni, hogy nagyjából a negyvenes évekig még olyan kifejezett vagy rejtett kapcsolathálók, egymáshoz való viszonyulások is tetten érhetők az egyes képeken, melyek az ezt követő időszakban egyre kevésbé vannak jelen a felvételeken. A paraszti használatú fényképek kapcsán Kunt Ernő is jelentős következtetéseket tudott levonni a képeken szereplő egyének elhelyezkedéséből, gesztusaiból. Ezek a jelenségek ugyanakkor az idő előrehaladtával esetlegessé váltak, általános érvényű tények kevésbé vonhatóak le ezekből. A fordulatot elsősorban a negyvenes-ötvenes évek során lejátszódó történeti-társadalmi

¹⁴⁴ Voigt V. 1993. 364.

¹⁴⁵ S. Nagy K. 1979. 81

¹⁴⁶ Montvai A. 1985. 136.

¹⁴⁷ Fogarasi K. 1997. 378

¹⁴⁸ K. L. Walton. 2003. 185.

változások eredményezték. Ugyanebből fakad az egyes tárgyak, foglalkozások, helyszínek megjelenése a képeken, mivel azok egyúttal presztízsjelölő funkcióval bírnak.

Foto-lore

A képek által betöltött szerepek, funkciók tárgyalásakor nélkülözhetetlen szempont a képekről való tudás vizsgálata. Musello a családi fényképek kapcsán jegyzi meg, hogy azoknak „*elengedhetetlenül verbális kommentárokkal kell kiegészülniük ahhoz, hogy személyes jelentésük érvényesülhessen.*”¹⁴⁹ E verbális kommentárok szerinte olyan jellegzetes verbális közegbe ágyazódnak, amely szabályozza, miért emelik ki az egyes képeket, mi e képek jelentősége, mire kell figyelni, és milyen kontextuális adatok szükségesek a képek megértéséhez.¹⁵⁰ Kunt Ernőre hivatkozva Kovács Bernadett írja, hogy a képolvasás alapvetően nem tartozik az elemei kommunikációs ismeretekhez, „*elsődlegesen kultúrafüggő készséget, fejlettséget, tanulást igényel, például a falusi lakodalmi kép lehet emlék, memórialenyomat, mentális örökség része, 'kegytárgy' is, s épp annyira életmódlenyomatként is értelmezhető, életszínvonal-leltárként, társas kapcsolatok vagy kommunikációs viszonyok lenyomataként is.*”¹⁵¹

A komlóscai albumoknál már esett szó a családi fotógyűjtemények és a család nőtagjai közti összefüggésről. Ennek következményeképpen a fényképekről való tudás is leginkább a nőkre jellemző Komlósán, és ezen belül is elsősorban a család rangidős nőtagja kiemelkedő. Ha férfiak és a család más tagjai is részt vettek kutatásomkor a fotógyűjtemények áttekintésén, általában kisebb jelentőségű információkkal egészítették ki a fotó tartalmára vonatkozó adatokat. Ez a női tudás olyan képekre is kiterjed, amelyeken válaszadóim nem szerepelnek, nem voltak ott a készítéskor, mégis teljes mértékben tudják, hol, mikor, miért és hogyan készült. Úgy tűnik tehát, a fényképekről való tudás átadható (jellemzően matrilineárisan, de legalábbis női átadóktól női átvevők felé halad az irány). A tudás pedig kiterjed a meghalt családtag (általában férj) életét dokumentáló fotókra is, beleértve azt a korszakot is, amikor még nem került sor udvarlásra, vagy akár nem is ismerték egymást. Ilyen esetekben rendszerint a feleség szép lassan tanulta meg, a képek tartalmára vonatkozó információkat, rendszeres, folyamatos „kérdézősködéssel” (ez ki, ez mikor volt, mi történt ekkor).

Összefoglalás

A komlóscai háztartásokban fellelhető fotógyűjtemények jelentős többségben az 1940-es évektől az 1990-es évek közepéig terjedő időszakban készültek. A fotók elsősorban a családi események mentén dokumentálják ezt a korszakot, ugyanakkor rokoni és korosztályi kapcsolathálókon keresztül egyre heterogénebb, változatosabb képet kaphatunk Komlóska akkori társadalmáról, életéről. A görögkatolikus vallás meghatározó volta feltűnik a magánházak vallásos jellegű fényképeinek kiemelkedő száma révén, amely akár a lokális identitás egyik kifejeződéseként is értelmezhető. Érdeemes lenne több, eltérő felekezethez tartozó településen is megvizsgálni a személyes fotógyűjteményekben található vallásos fényképek meglétét, számát.

¹⁴⁹ Ch. Musello 1984. 27.

¹⁵⁰ Ch. Musello 1984. 59.

¹⁵¹ Kovács B. 2007. 102.

A vallásos jellegű képek mellett három nagyobb tematikai csoportot különíthetünk el, ezek közül a portré és a közösségi eseményeket megörökítő képek a legkedveltebbek napjainkig. A munkáról szóló fényképek divatja megközelítőleg a hatvanas évekig tart, ezt követően már inkább mint családi, munkahelyi szórakozás jelenik meg (például szüret, gombaszedés).

Ugyanakkor érdekes, hogy a falu ruszin eredetének dokumentálása és kifejezése a fényképeken alig jelenik meg, holott még manapság is igen élőnek tekintik Komlósán a ruszin hagyományokat (dalkör, ételek, sütemények).

A fényképek nagyobbik részét általában családtag készítette, mégpedig olyan egyén, akit tanulmányai, munkája városhoz kötöttek, ezáltal ismerte meg a fényképezés technikáját, valamint a fényképezőgép beszerzése is lehetővé vált számára. A családi események (főleg esküvő-lakodalom) kapcsán pedig hivatásos fényképésszel (is) készíthettek fényképet. Ez esetben anyagi lehetőségtől függött, hogy házhoz hívták-e a konkrét ünnepre, vagy néhány napos eltolódással az érintettek utaztak valamelyik közeli kisváros fényképészéhez.

A két klasszikus tárolási mód, vagyis a reprezentatív elhelyezés és az albumokba rendezés a mai napig elkülönül, általánosságban elmondható, hogy a falra és az egyéb bútorok tetejére tett fényképek magasabb értéket képviselnek, mint az albumokba tett fotók, de például a középkorú generációnál ez az elkülönítés maximum az elhelyezés kapcsán volt meghatározó, nem egyszer a házban lakók számára a képek elvesztik aktualitásukat, láthatatlanná válnak.

A fénykép, a falu kapcsolathálózában tárgyként is részt vett, mivel az egyes események, ünnepek után illetékes darabot adni belőle a távolabb élő családtagoknak, rokonoknak, barátoknak, szomszédoknak.

Jelen helyzetről elmondhatjuk, hogy a falu és a családok ünnepein inkább a fiatalabb nemzedék készít fotókat digitális kamerával, amelyet a régi megszokáshoz igazítva nyomtatott formában szoktak elhozni, elküldeni a faluban élő (idősebb) rokonok számára. Az így készült képek is bekerülhetnek albumokba, vagy felkerülhetnek a falra, ám nem elhanyagolható mennyiségben a család legújabb tagjairól is ilyen digitális eljárással készült fotók érkeznek, amelyeket könnyen elérhető helyre tesznek, hogy szomszédok, ismerősök érkezésekor egy mozdulattal elővegyék és megmutassák a legújabbakat.

Az 1990-es évek végétől Komlóska idegenforgalma is fejlődésnek indult,¹⁵² amely azóta is egyre jellemzőbb tendencia. Az idelátogató vendégek, illetve a jelenlegi nyaraló-tulajdonosok szempontjából (is) valószínűleg jó lenne olyan fotógyűjtemény összeállítása, amely a falu történetét dolgozza fel napjainkig. Ezek közt helyet kaphatnának családi körben készült fényképek, valamint a falu vallási és közösségi életét bemutató képsorozatok. Ezt a lehetőséget felismerve, kezdte el ezt a munkát a komlóscai polgármester és a görögkatolikus pap.

Felhasznált irodalom

Bali János (1993): A paraszti privátfotózás kutatása egy mikrovizsgálat alapján. In: A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei, 28 18-25.

Bán András: Magyar képek. In: Vagabundus Gulyás Gyula tiszteletére. Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, Miskolc, 2004. 17-21.

¹⁵² Tamás E. 1998. 5.

- Bartha Júlia: „Mosolyogni tessék!”: Egy nagykunsági család fotóhagyatékának tanulságai. In: Családok, familiák, nemzetségek. Szerk.: Örsi Julianna. 2003. 101-108.
- Fejős Zoltán: Miért a fotó? In: Fotó és néprajzi múzeológia. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2004. 7-37.
- Fogarasi Klára: A vizuális kommunikáció formái a századforduló fényképeinek vizsgálata alapján. In: Néprajzi látóhatár, 1997. VI. évfolyam, 1-4. szám, 377-388.
- Amy J. Kotkin: Családi fényképezés, családi albumok. In: Vizuális Antropológiai Kutatás. Munkafüzetek. Szerk.: Hidy Péter. Budapest, 1984. 71- 82.
- Kovács Bernadett: A fotográfia mint médium. Hogyan kommunikál a fénykép? In: Kommunikáció-Média-Gazdaság, V. évf., 3. Budapest. 2007. 94-104.
- Kunt Ernő: A fénykép a parasztság életében. In: Az antropológia keresés : válogatott tanulmányok, Budapest, L'Harmattan : MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2003. 89-122.
- Kunt Ernő: Fényképezés és kultúrákutató. In: Az antropológia keresése: válogatott tanulmányok, Budapest, L'Harmattan : MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2003. 67-77.
- Montvai Attila: Fotográfia és kultúra. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.
- Musello, Christoper: A családi fényképek és a vizuális kommunikáció vizsgálata. In: Vizuális Antropológiai Kutatás. Munkafüzetek. Szerk.: Hidy Péter. Budapest, 1984. 27-69.
- Örsi Julianna: Festmények, fényképek, filmek a családi emlékezés szolgálatában. In: Családok, familiák, nemzetségek. Szerk.: Örsi Julianna. 2003. 109-118.
- S. Nagy Katalin: Eredmények a lakáskultúra-vizsgálatból 1974-1978. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda. 1979.
- Szilágyi Gábor: A fotóművészet története: A fényrajztól a holográfiáig. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1982.
- Szilágyi Gábor: Magyar fotográfia története: a fémképtől a színes fényképig. Budapest, Magyar Filmintézet, 1996
- Tamás Edit: Komlóska. Komlóska, 1998.
- Voigt Vilmos: A szociális antropológia és a vizuális kommunikáció. In: Művészetszociológia - Szöveggyűjtemény II. Szerk.: Dr. S. Nagy Katalin. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. 357-372.
- Walton, Kendall L.: Szimbólumok-e a reprezentációk? In: A sokarcú kép. Szerk.: Horányi Özséb. Typotex, 2003. 185-203.

Internetes forrás:

<http://portal.ksh.hu/pls/portal/!CP.hnt2.telep?nn=16559>

KUTATÓK ÉJSZAKÁJA FALUSZEMINÁRIUM 2010- VENDÉGÜNK: KOMLÓSKA

A rendezvény szervezői:

Deáky Zita Pályatervezési és Tanárképző Intézet

Nagyné Molnár Melinda Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

A rendezvény időpontja: 2010. szeptember 24.

Helyszín: Szent István Egyetem, Gödöllő Színházterem

A program:

- **Poszterbemutató** a SZIE keretein belül 2010 nyarán Komlósán zajlott falukutató tábor eredményeiből. 9 poszter kiállítására került sor, melyet a SZIE és az ELTE hallgatói készítettek a rendezvényt is szervező tanárok felügyeletével, irányításával
- **Kiállítás:** *Komlóska, egy ruszin falu múltja és jelene* címmel. A kiállítás anyagát Komlóska önkormányzata, a komlóscai görögkatolikus parókia, valamint a helyi általános iskola biztosította.
- **Filmvetítés** Komlósáról
- **Projekt-vetélkedő a gödöllői középiskolák csapatai között** Komlósáról, a ruszinokról, a görög-katolikus hagyományokról. Résztvevők:
Premontrei Szent Norbert Gimnázium, Egyházzenei Szakközépiskola és Diákotthon csapata (felkészítő tanár: Nándori Gergely, Lencsés Barna)
Református Líceum Gimnáziuma és Kollégiuma csapata (felkészítő tanár: Pintér Zoltán)
Török Ignác Gimnázium csapata (felkészítő tanár: Guba András)

A zsűri tagjai voltak:

Köteles László, Komlóska polgármestere

Biró István, a komlóscai görögkatolikus templom parókusa

Komáromi Ferencné a Komlóscai Ruszin Nemzetiségi ÁMK igazgatója

Borbás Anikó a MTV Határon túli szerkesztőségének munkatársa

- **A Sivadó testvérek kamaraegyüttesének koncertje**
- *Falvaink értékei* címmel **szakmai kerekasztal-beszélgetés**

Vendégeink:

Köteles László, Komlóska polgármestere;

Tabányi Pál, Maglód polgármestere;

Aszódi Csaba, Ecser alpolgármestere,

Mohay Tamás ELTE BTK Néprajzi Intézet vezetője,

Ö. Kovács József Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet egyetemi docense,

Beluszky Pál Regionális Kutatások Központja tudományos tanácsadó,

Sikos T. Tamás SZIE RGVI egyetemi tanár

- **Könyvbemutató- és vásár** (Kresz Albert fotóművész)

A következő három dolgozat a három középiskola gyűjtéséből készült.

KUTATÓK ÉJSZAKÁJA

2010.09.24

RUSZINOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Készítette: A Gödöllői Református Líceum

Csapattagok: Török Tina, Neufeld Kitti, Dányi Leonetta és Horváth Andrea

Felkészítő tanár: Pintér Zoltán

A Szent István Egyetem oktatóinak felkérésére a Gödöllői Református Líceum négy 9-ik évfolyamos diákkal (Dányi Leonetta, Horváth Andrea, Neufeld Kitti és Török Tina), valamint földrajz tanárukkal (Pintér Zoltán) bekapcsolódott az Egyetem által megadott kutatási programba. A három megadott téma közül a „Ruszinok a Kárpát-medencében” címűt választottuk. Úgy gondoltuk, hogy a Komlósán lefolytatott nyári kutatótábor közvetlen munkájába nem tudván bekapcsolódni, valamint mi is szeretnénk a témához tudásunknak, lelkesedésünknek megfelelően hozzátenni.

A megkapott szakirodalomból alaposan, egy vetélkedő reményében készültek fel a tanulók. Emellett aprólékos gyűjtőmunkát követően elkészült a történelmi Magyarország ÉK-i, főleg ruszinok által lakott megyéinek nagyméretű térképe. Ennek ábrázolása a települések szintjéig lebontva történt. A nagy térkép mellett elkészítettünk egy, a poszteren bemutatásra került kisebb térképet is, amelyen Nagy-Magyarország területén a szórvány ruszinság által lakott településeket tüntettük fel. A poszteren Dányi Leonetta a nyár folyamán Komlósán készített fényképei és a diákok által rajzolt ruszin motívumok is szerepelnek.

A nagy előkészületeket igénylő térképek alapjául a Talma Kiadó „A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914” című munkája szolgált, melyben az akkori Magyarország utolsó, hitelesnek tekinthető 1910-ben elvégzett népszámlálási adatai is szerepelnek. Az adattár mintegy 13.000 magyarországi és 2.600 horvátországi települése közül gyűjtöttük ki azokat, amelyekben ruszinok is éltek. A térképi ábrázoláshoz 757 kárpát-medencei ruszinok által lakott település összlakosságbeli százalékos arányát is kiszámoltuk, s ezeket a már említett kiadvány felnagyított térképlapjaira a települések neve mellé felírtuk. A további már térképszerkesztési, rajzolási munka volt, amelyen az egyes települések közigazgatási területeit a ruszin lakosság százalékos kategóriáinak megfelelő különböző felületi jelekkel töltöttük ki, ábrázoltuk. Az így elkészült kartodiagram nagyon tanulságos abból a szempontból, hogy láttatja, 1910-ben a tömbruszinság területe az akkori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyszámú ruszin népességén túl az északi határ mentén Zemplén és Sáros vármegyéken át a Szepességig, az Északnyugati-Kárpátok területéig húzódott.

A térkép igazán akkor lenne tanulságos, ha összehasonlíthatnánk a jelenlegi elterjedési helyzettel. Valószínűleg óriási változásokat tapasztalhatnánk. Az azóta három ország területére szétszakított ruszinság a mai Szlovákia területén asszimilálódóban van, területük zsugorodik. Ukrajna esetében szétterjedésüket tapasztalhatnánk. Mint minden sok adatot feldolgozó munkában, így ebben is az ellenőrzésnél néhány sajnálatos hibára akadtunk, ezek a következők. Az adattárból hiányzott az Ung vármegyében lévő Bacsó község, így adatait nem tudtuk feldolgozni. Zemplén megyében Juhászlak és Nagygeréblyés községek a 75-100%-os kategóriából az 50-75% közöttibe kerülnek át. Hacsak a 25-50% közöttiből egy kategóriával lejjebb kerül. Ung megyében Füzesmező 22% ruszin lakosságárányú, Medence 57 helyett

43% arányú. Bereg megyében Felsőkerepec és Pósháza 15 illetve 10%-os arány helyett 75% felettinek lett ábrázolva. Kérjük ezen térképi hibák figyelembevételét.

Adattár¹⁵³

Magyarország (Horvátország nélkül)

Összlakosság: 18.264.533

Ruszinok: 457.323

A ruszin népesség részesedése: 2,5%

Ruszinok lakta vármegyék ruszin lakossága

Máramaros: 159.889 fő

Bereg: 100.799 fő

Ung: 61.676 fő

Sáros: 38.298 fő

Zemplén: 38.145 fő

Ugocsa: 34.373 fő

Szepes: 12.250 fő

Szórvány ruszinság 12 vármegye 28 településén élt. Létszámuk 11.893 fő.

Horvátország 4 megyéje 11 településén 5.379 ruszin élt.

Vármegyék adatai:

Szepes: összlakosság: 131.163

ruszin lakosság: 12.250 - 9,3%

ruszinok lakta települések száma: 19

Sáros: összlakosság: 148.431

ruszin lakosság: 38.298 - 26%

ruszinok lakta települések száma: 143

Zemplén: összlakosság: 323.254

ruszin lakosság: 38.145 - 12%

ruszinok lakta települések száma: 131

Ung: összlakosság: 145.170

ruszin lakosság: 61.676 - 42%

ruszinok lakta települések száma: 100

Bereg: összlakosság: 206.403

ruszin lakosság: 100.799 - 49%

ruszinok lakta települések száma: 191

Ugocsa: összlakosság: 91.755

ruszin lakosság: 34.373 - 37%

ruszinok lakta települések száma: 47

¹⁵³ Ebben a fejezetben a csapat egész Kárpát-medencére vonatkozó gyűjtésének csak a Komlóskát is magában foglaló Zemplén vármegyére vonatkozó adatait közöljük. (szerk.)

Máramaros: összlakosság: 336.335
 ruszin lakosság: 157.889 - 47%
 ruszinok lakta települések száma: 106

ZEMPLÉN VÁRMEGYE

	Lakosság	Ruszinok	%
HOMONNAI J.			
1. Agyidóc	300	7	2
2. Hegedűsfalva	161	6	4
3. Homonnarokító	429	351	82
4. Izbugyarokító	322	273	85
5. Koskóc	477	47	10
6. Maskóc	139	130	94
MEZŐLABORCI J.			
1. Alsócebény	544	418	77
2. Alsóladács	132	132	100
3. Boró	339	282	83
4. Csabaháza	552	509	92
5. Felsőcebény	483	434	90
6. Felsőladács	90	80	89
7. Gödrösolyka	125	118	94
8. Havaj	278	257	92
9. Hegyesbisztra	138	138	100
10. Hegyvég	179	169	94
11. Hegzavod	234	207	88
12. Homonnaolyka	325	278	86
13. Izbugyabéla	493	451	91
14. Izbugyaradvány	572	381	67
15. Jobbos	266	208	78
16. Kalenó	579	547	94
17. Kisderencs	140	126	90
18. Kispolány	268	239	89
19. Kistavas	103	103	100
20. Laborcbér	220	179	81
21. Laborefő	1263	1077	85
22. Laborcradvány	170	148	87
23. Laborcrév	706	484	68
24. Mákos	177	177	100
25. Meggyfalu	267	247	92
26. Mezőlaborc	1561	679	43
27. Mikó	410	381	93
28. Nagycsertész	1034	798	77
29. Nagyderencs	166	156	94
30. Nagytavas	176	176	100
31. Nyágó	438	395	90
32. Óbajna	197	148	75
33. Oroszkánya	175	164	94

	Lakosság	Ruszinok	%
34. Oroszvágás	304	261	86
35. Ökröske	305	273	89
36. Palota	413	346	84
37. Repejő	177	150	85
38. Rokitóc	277	258	93
39. Roskóc	289	262	88
40. Sztropkóolyka	325	285	88
41. Szukó	299	261	87
42. Újbajna	273	247	90
43. Variháza	304	207	68
44. Vidrány	534	400	75
45. Világ	718	690	96
46. Virava	431	373	86
SZINNAI J.			
1. Alsóalmád	311	293	94
2. Barkócháza	499	478	96
3. Berezóc	167	167	100
4. Cirókaófalú	758	674	89
5. Csukaháza	409	384	94
6. Dara	154	151	98
7. Éralja	311	290	93
8. Felsőalmád	524	489	93
9. Görbeszeg	405	355	88
10. Harcos	1002	928	93
11. Jármos	87	87	100
12. Juhászlak	555	310	56
13. Juhos	219	214	98
14. Kálnarosztoka	572	526	92
15. Kelen	843	768	91
16. Kisgereblyés	148	148	100
17. Kiskolon	516	473	92
18. Kismihály	190	181	95
19. Kispereszló	159	153	96
20. Kistopolya	504	489	97
21. Kistölgyes	295	254	86
22. Ladomér	471	445	94
23. Méhesfalva	879	829	94
24. Nagygereblyés	715	514	72
25. Nagypolány	705	577	82
26. Oroszpatak	428	422	98
27. Oroszsebes	312	306	98
28. Pásztorhegy	249	236	95
29. Sugó	294	283	96
30. Szedreske	176	157	89
31. Szinnamező	398	362	91
32. Szirtes	315	301	96

	Lakosság	Ruszinok	%
33. Takcsány	1375	881	64
34. Telepóc	664	500	75
35. Tölgyeshegy	331	284	86
36. Tüskés	397	359	90
37. Ugar	976	807	83
38. Újszék	685	655	96
SZINNAI J.			
39. Újszomolnok	375	349	93
40. Utcás	998	887	89
41. Vendégi	699	627	90
42. Végaszó	372	315	85
43. Zellő	441	424	96
44. Zemplénoroszi	769	670	87
45. Zuhatag	321	288	90
TOKAJI J.			
1. Háromhuta	854	16	2
2. Komlóska	697	8	1
3. Vámosújfalu	648	12	2
VARRANÓI J.			
1. Bányapataka	567	525	93
2. Csicsóka	305	6	2
3. Dávidvágása	554	381	69
4. Kővágó	313	9	3
SZTROPKÓI J.			
1. Barátlak	93	89	96
2. Borosnya	467	297	64
3. Detre	130	116	89
4. Dér	61	33	54
5. Érfalu	79	79	100
6. Felsőkrucsó	182	166	91
7. Felsőtokaj	135	128	95
8. Hocsa	335	78	23
9. Jakabvölgye	83	77	93
10. Királyhegy	153	138	90
11. Kisberezsnye	149	137	92
12. Kisbukóc	70	62	88
13. Kisgyertyános	128	66	51
14. Kispetőfalva	187	107	57
15. Kisvalkó	270	229	85
16. Kisvölgy	70	70	100
17. Köves	121	116	96
18. Lomna	287	256	89
19. Máriakút	128	100	78
20. Mínyevágása	230	148	64

	Lakosság	Ruszinok	%
21. Nagybukóc	264	235	89
22. Pusztaháza	133	128	96
23. Sártó	148	44	30
24. Szálnok	124	124	100
25. Velkő	229	218	95
26. Vojtvágása	94	90	96
27. Zemplénpálhegy	157	54	34

A térkép készítésének forrása: A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Az adatok alapján a térképet készítette: Pintér Zoltán (Gödöllői Református Líceum)

KUTATÓK ÉJSZAKÁJA

2010.09.24.

A GÖRÖGKATOLIKUS VALLÁS KOMLÓSKÁN

Készítette: Premontrei Szent Norbert Gimnázium csapata

Csapattagok: Sivadó Brigitta, Dékány Kinga, Millner Balázs és Bense Márk

Felkészítő tanárok: Lencsés Barna és Nándori Gergely.

Kezdetek

A keleti és nyugati kereszténység az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadást követően kezdett el karakteresen elkülönülni egymástól. Az egységes gyökerek, teológiai tanítás és liturgikus formák fokozatosan válnak külön. A magyarok ősei a bizánci kereszténységgel találkoznak vándorlásuk során.

Már a honfoglaló magyarok között is voltak keleti keresztények, de valószínűleg csak igen kevesen lehettek, ugyanis a feljegyzésekben pogányoknak nevezik őket. Gyula erdélyi vezér Konstantinápolyban felvette a keresztény hitet, és görög missziós püspökkel (Hierotheossal) tért haza. Az Árpád-házi királyok idején a keleti kereszténységgel való kapcsolattartás mindig fontos volt. Magyarország geopolitikai helyzete megkívánta, hogy nyugattal és kelettel egyaránt tartsák a kapcsolatot. Szent István király a római pápától kért koronát. Ezzel a magyar állam a nyugati egyház mellett kötelezte el magát. Az állam és egyházszervezetet is nyugati mintára alakította ki, római katolikus egyházmegyéket alapított. A Szent Korona származását is erre az időszakra lehet visszavezetni.

Bár a görög keleti papok Magyarországon maradhattak, de a római katolikus egyház fennhatósága alá tartoztak. A keleti keresztény gyökerek és hatás jelenlétét mutatják a szabolcsi zsinat (1092) határozatai. Ebben a keleti rend szerint a nagyböjt első napját hétfőre tették, és engedélyezték a papok nősülését. Tehát feltételezhetjük, hogy annak ellenére, hogy István király a római katolikusokat támogatta, nagyobb számban fordultak elő görög keleti vallásúak. Később, Imre király uralkodása alatt éppen ezen okok miatt merült fel egy görög egyházmegye alapításának lehetősége is. A kérelem el is jutott a pápához, de máig ismeretlen okokból nem valósult meg.

Az egyházszakadás után Magyarországon sajátos helyzet alakult ki. A görög keletiek nem követték Bizánc példáját, tehát kapcsolatuk nem szakadt meg sem a nyugati sem a keleti egyházzal. Ennek következményeképpen a XIII. század első felében megkezdődött az ortodox vallásúak (románok, rácok, ruszinok) beáramlása az országba. Ez a betelepülés több évszázadon keresztül tartott, papokat hoztak magukkal, kicsiny fatemplomokat építettek, azonban egyházszervezetük nem volt, ezért papjaikat is külföldi püspökök szentelték fel (a ruszin papokat Premysl püspöke).

Az egyházszakadást sem Kelet, sem Nyugat nem tekintette véglegesnek, s az 1054-es események után szinte azonnal megindultak a tárgyalások az egység helyreállítása érdekében. Első ilyen törekvés a Firenzei unió (1439) volt, majd a breszti unió 1596-ban. A rutének uniójának három fontos mozzanata volt. Az első, az Ungvári unió (1646), melyen 63

görögkatolikus lelkész tette le a katolikus hitvallást, egyesült Rómával. A következő a munkácsi unió az 1660-as években. Ezen uniónál Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Zemplén déli területének papsága is egyesült Rómával. Végül a Máramarosi unióban (1721) jóváhagyták, elfogadták az előző uniókat.

Komlóska Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Sárospataktól 15 km-re található, az Egres patak völgyében. Neve először 1396-ban bukkan fel "Komlos" formában. 1592-ben a Rákócziak birtokába kerül, majd a 15 éves háború alatt rusz jobbágyok települtek be. A falu személynévanyaga arra utal, hogy a komlóskaiaiak őseik nyelvjárási területéről érkeztek. Napjainkig megőrizték nyelvüket és kultúrájuk sok elemét.

A ruszinokat mindig "rusz" népnévvel illették. Nemzeti öntudatuk a 19. sz. második felében alakult ki, amikor Alekszander Dukhonovics (görögkatolikus lelkész) megírta himnuszukat, és arra buzdította őket, hogy legyenek önálló nép. Teljes mértékben azonban máig nem sikerült összefogni őket, mivel nincs vezető társadalmi rétegük. Magyarországon 1991-ben hivatalosan is elismerték a ruszin kisebbséget, ezután Komlósán létrejött a Komlóskaiai Ruszin Nemzetiségi Általános Művelődési Központ, amely magában foglal egy nemzetiségi bölcsődét, óvodát és iskolát.

A komlóskaiai emberek életének egyik meghatározó tényezője a görögkatolikus vallás. Papjukat „panconak” hívják. A keresztség egyúttal hitvallást is jelent. Hüvelykujjuk, mutatóujjuk és középsőujjuk hegyét összeszorítva keresztet formálnak, ez a három ujj a három Isteni személyt jelképezi. Gyűrűs és mutató ujjukat szorosan behajtván, Jézus emberi és Isteni mivoltát jelképezik. Ujjaikat így tartva vetnek keresztet, és ezért jelent számukra már a keresztség is hitvallást. A szentségeket, melyeket hitük szerint az Úr adott nekik, nagyon megbecsülik, nagy tiszteletben tartják. A vasárnapok és ünnepnapok szertartásait a mai napig életük középpontjába helyezik. Egy vasárnap megszentelését előesti alkonyati zsoltosmával (vecsernyével) kezdik még szombat este. Vasárnap reggel a reggeli istentisztelet (uternye) után a család otthon elkölti az ebédet, melyet előző nap az asszony megfőzött. Vasárnap szigorúan tilos volt a munka, mivel az Úr napja, melyet meg kellett szentelni. Nagyobb ünnepek előtt *litiát* végeznek mely a „lité” vagy „litaneia” görög szóból származik, ami „megerősített, buzgó könyörgés”-t jelent.

Nagyon fontosak, az emberélet fordulóihoz kötődő, liturgikus szokások. Kiemelkedik a halottak, az ősök tisztelete. A temetés szertartás több részből tevődik össze: a lélek távozásakor végzett imában a pap arra kéri Istent, hogy Krisztus szenvedéseire való tekintettel tisztítsa meg minden bűnétől a halottat. A temetés előestéjén van a virrasztás, majd ez után következik a temetési szertartás, végül a *pannachidában* megemlékeznek az elhunytáról. Az Egyház fontosnak tartja, hogy többször is megemlékezzenek a halottakról, ezért egy évben öt szombatot, úgynevezett *hramotás* szombatot szentel az elhunytaknak.

Január 6. nagy ünnep a görögkatolikus egyházban is. Jézus megkeresztelésének emlékére a pap megszenteli a vizet. Komlósán a patakot szenteli meg a görögkatolikus pap, a pancso, amelyből az asszonyok hazavisznek. Ettől a naptól kezdődnek a lakóházak megszentelése. Gyertyaszentelést Boldogasszony napján, Búzaszentelést Szent György nagyvértes napján (ápr.23.) tartanak. Bőséges termésért, kedvező időjárásért és természeti csapások elhárításáért imádkoznak a hívek és a pap.

Virágvasárnap barkaszentelést, húsvét vasárnap pászkaszentelést tartanak. Június 24-én pedig a gyógyfüvek megáldása történik Komlósán egy külön szertartás keretében, mely valószínűleg az eperjesi egyházmegyéből hozott örökség része.

Augusztus 6-án, Úrszínváltás napján szentelik meg a gyümölcsöket, elsősorban a szőlőt. Megköszönik Istennek a termést, és áldást kérnek azokra, akik enni fognak belőle.

A bizánci egyházban a kereszténység legnagyobb ünnepére való felkészülés húsvét előtt 70 nappal kezdődik. Ezt a görögkatolikusok is követik. Az első három hét előkészület a böjt. Az első és a második vasárnapot az aznapi evangéliumi szakaszból nevezték el „Vámszedő és farizeus”, illetve „Tékozló fiú” vasárnapjának.

Ezután következik Húshagyó vasárnap, melynek elnevezése annak emlékére őrzi, hogy régen ettől kezdve egészen húsvétig nem fogyasztottak húst. A vajhagyó vasárnap elnevezés azt jelenti, hogy régebben ettől kezdve csak olajjal készítették az ételeket.

Kereszthódoló vasárnap fontos része a nagyböjtnak, ugyanis a hívek erőt merítenek a további lelki küzdelmekhez.

Lázár szombatján arra emlékeznek, hogy Jézus hat nappal húsvét előtt feltámasztotta Lázárt. Másnap a Virágvasárnapot ünneplik barkaszenteléssel. A barka azokra a pálmaágakra emlékeztet, amelyekkel a Jeruzsálembé vonuló Jézust köszöntötték. Komlósán a tűzhely fölött szárítják a barkát, majd a szekrény tetejére helyezik.

A görögkatolikus egyház a nagyhét minden napját különleges szertartásokkal szenteli meg. Hétfőn, kedden és szerdán előre megszentelt áldozatú liturgiát végez a pap. Nagycsütörtökön a kínszenvedési evangélium felolvasására kerül sor. Nagypénteken a sírba teteli vecsernye után körmenet van. A templomajtótól az oltárig a komlóskaik térden csúszva mennek, ez a vezeklés és bűnbánat sajátos formája. Szombaton jeruzsálemi utrenye és Bazil liturgia van.

Húsvét vasárnap hajnalán feltámadási szertartás után körmenetet tartanak, amelynél a templomot háromszor megkerülve elől viszik a keresztet, azután a templomi lobogókat, miközben a nép énekel. A pap a templom négy oldalánál felolvassa az evangéliumot. A vasárnapi nagymisén pászkaszentelésre kerül sor. A pászka szó *szabadulást* jelent: az ószövetségi nép megszabadult a fogságból, a keresztények pedig Jézus feltámadása révén megszabadultak a bűn fogságából. A pap megszenteli a kosárba tett ételeket: tojást, sárgatúrót, vajot, sonkát, bort és a pászkát. A pászka kalácshoz hasonló, de kerek formájú, és a tetejére tésztából sodort keresztet tesznek, öt rózsát formáznak rá az öt szent seb tiszteletének jeleként, és koszorút fonnak rá, ami a töviskoronát jelképezi. Otthon az ünnepi étkezés előtt egy tojást annyi felé vágnak, ahány tagú a család, vagy más szokás szerint a tormával kezdik, mivel Jézus is megízlelte az ecetet szenvedése alatt.

A ruszinok egyik kedves mondája - amit a komlóscai iskolások is jól ismernek - így szól a magyar-ruszin kapcsolatról: „*A magyar fázott, nem volt fája. A ruszin éhezett, nem volt kenyere. Mindketten elmentek az Úristenhez, hogy segítsen rajtuk. Isten ezt válaszolta: Te, magyar adjál kenyeret a ruszinnak, és nem fog éhezni. Te, ruszin, adjál fát a magyarnak, és nem fog fájni. Egymás mellé teremtettelek benneteket, hogy együtt éljete, és segítsetek egymáson. Menjete haza, és sohase szegjete meg parancsomat!*”

Vannak olyan emberek, akik azt mondják: a ruszinok görögkatolikusok, a görögkatolikusok pedig ruszinok. Ugyanolyan megalapozatlan állítás tagadni a magyar görögkatolikuság történelmi továbbélését, mint el nem ismerni azt, hogy a hazánkba letelepedő keleti szertartású ruszinok segítették a magyar bizánci rítusúak fennmaradását és továbbélését. Erre pedig jeles példa a bemutatott hagyományokat mindennapjaiban mélyen megélő Komlóska.

KUTATÓK ÉJSZAKÁJA

2010.09.24

A ZEMPLÉN GYÖNGYSZEME

Készítette: Török Ignác Gimnázium csapata

Csapattagok: Buda Kitty, Dvorszki Csilla, Farka Lilla

Felkészítő tanár: Guba András

Komlóska Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Miskolctól kb. 70 km-re, észak-keletre fekszik egy vulkanikus hegyekkel körülzárt medencében, a Tokaj-Hegyalja, a történelmi borvidék és a Zempléni Tájvédelmi Körzet határán. Egyetlen természetes kijárata a Komlóska-patak völgye. A Zempléni-hegység központi részén, a Háromhutai hegycsoportban 200-300m magasan található a Komlóska-medence. A faluról először 1379-ben tesznek említést. A Komlóska elnevezés 1398-ból származik.

Polgármestere már 16 éve Köteles László. Tájékoztatása szerint 328 fő él itt, és a lakosság száma nem csökken. Az óvodába és az integrált bölcsődébe 14, az iskolába pedig 9 gyerek jár. Vallása görögkatolikus. A faluban a pancso, ami a lemko nyelvjárásban lelkipásztort jelent, Biró István.

A település első temploma, a Szent Anna templom feltehetőleg 1592-ben épült. A jelenlegi templom 1820-ban épült, címünnepe Jézus mennybemenetele. A település 97%-ban görögkatolikus vallású. A hétköznapi élet szorosan összefonódik a vallással. A hagyományos görögkatolikus ünnepeken a falu majdnem minden lakója elmegy a templomba. *„Együtt imádkozunk, és együtt dolgozunk. Együtt örülünk, és együtt szomorkodunk... Ez teszi olyan különlegessé Komlóska-t.”* – írja a gyülekezet honlapján Biró István, pancso.

Komlóska híres arról, hogy a magyarországi ruszinok egyik központja. A ruszin egy keleti szláv népcsoport, a latin ruthen szóból ered a nevük. Komlóska a Rákóczi szabadságharc után kerültek, amikor is a terület Windischgrätz birtoka volt és ruszin jobbágyokat telepített ide. Csak itt maradt meg beszélt nyelvként a ruszin, azon belül is a lemko nyelvjárás, aminek jellemzője, hogy szlovák elemekkel telített. A földrajzi zártság, a vallási és nyelvi elkülönülés, valamint az endogámia segítette a helyiek hagyományinak megőrzését.

Komlóska-nak nincs egységes tánc-hagyománya, így a folklór-hagyományok a dalkultúrában és a jelesnap-ünnepkörök kapcsán jelennek meg. A miskolci Herman Ottó Múzeum tulajdonában lévő tájház eredendően a 19. század második felében épült. Szoba, pitvar és ól található benne. Falazata gerendavázra épített sárral tapasztott paticsfal, zsúpszalmával fedve. Berendezése az 1900-as évek első évtizedét mutatja be. Magyarországon csak itt maradt meg eredeti formájában kabolás kemence a mellé épített masinával.

2004-ben, elsőként az országban Komlóska-n nyílt meg komplex ruszin nemzetiségi intézmény. Ehhez tartozik az óvoda, az integrált bölcsőde és a 6 osztályos általános iskola. A ruszint második anyanyelvüként tanulják a gyerekek. Az iskolában található a Helytörténeti Kiállítás, így a gyerekek még közelebbről ismerhetik meg kultúrájukat, hagyományait. Jelenleg 9-en járnak az iskolába, első évfolyam nincs. A 6. osztály elvégzése után a gyermekek a környező településekre mennek továbbtanulni.

A második világháborúig a komlóscai lakosok 90%-a dolgozott az erdő- és mezőgazdaságban, azóta ez az arány töredékére csökkent. Ma már nem a földművelés adja a megélhetés alapját. Nemrég a földhivatal elkezdte kiosztani a műveletlen földeket a lakosok között, kérdés, lesz-e elég munkaképes kéz a megműveléshez. Komlóska környéke főleg erdős területre esik, gazdag nagyvadállománya révén ez a térség híres vadászterület.

Komlóska **ipara** főként bányászat volt, de ez már megszűnt. Legjelentősebb ág a bentonit bányászata volt. A bányát 1959-ben végleg bezárták, utána szemétlerakó helynek használták. A járatok nagy része beomlott. Aranybányászat helyett inkább az aranykutatás lenne a helyes kifejezés, mivel nagy mennyiséget sohasem találtak. Ezt a bányát később berobbantották. A kalcit Komlóska környékén egyedülálló minőségben található. A kalcitbánya van a legjobb állapotban, felújítására van remény. Fontos iparág volt a kőkitermelés, az itt élők megélhetéséhez jelentősen hozzájárult ez a munka.

A településen a **szolgáltatások** fejlődést mutatnak. A kormány racionalizálási politikájának eredményeként a postát 2003-ban szüntették meg Komlósán. A polgármester mozgalmat indított el a kistelepülések postáinak megmentése érdekében. 5 évi pereskedés és 4 megnyert per után nem tudták bezárni a postát a faluban.

A távmunka program keretében 12 helyi lakos kapott munkalehetőséget, feladatuk többnyire azoknak a vállalkozásoknak az ügyintézése, akik Komlósikára jelentették be telephelyüket. A vállalkozóknak itt nem kell fizetniük iparűzési-, kommunális-, idegenforgalmi-, és építményi adót. Ezért mondják mostanában gyakran Komlósikára, hogy „adóparadicsom.”

2002 és 2006 között 3 szelektív hulladékgyűjtő szigetet is létrehoztak.

Ezt a kis települést egyre több turista látogatja. Főképp üzletembereknek, mivel az egész faluban nincs térerő, valamint kisgyermekes családoknak tökéletes nyaralóhely. A helyi lelkipásztor, Biró István szerint a kisgyermekes nem akarnak innen elmenni egy itt töltött hétvége után.

Forrásaink saját tapasztalatainkon, terepmunkánkon és képeinken kívül a www.wikipedia.hu és www.komloska.hu weboldáról származnak, valamint dr. Tamás Edit: *Komlóska* című könyvéből.

